

zařez

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 4. prosinca 2.,3., godište V, broj 118
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Postizboma nesigurnost - Mišević, Dragojević, Cvitan, Govedić

Đurđa Otržan - Umjetnik u doba ideološke reprodukcije

John Brockman - Treća kultura

Gdje je što?

Info i najave 7-9

Priredio *Milan Pavlinović*

U žarištu

Razgovor s Nenadom Mišcevićem *Rade Dragojević* **3**

Pojačani monitoring *Andrea Dragojević* **4**

Podvođenje i privođenje *Grozdana Cvitan* **5**

Više od kritike *Nataša Govedić* **6**

Esej

Umjetnik u doba ideološke reprodukcije *Đurđa Otržan* **10-11**

Fiktivni suverenitet *Obiad Savić* **40**

Proza

Priča koja slijedi *Cees Nooteboom* **12-13**

Kulturno naslijeđe

Mreža povijesnih cesta *Ivo Maroević* **14**

Vizualna kultura

Razgovor s Harrellom Fletcherom *Ivana Mance* **16-17**

Ravnica – projekt kulturne razmjene *Željko Jerman* **18**

Glazba

I mi grla imamo! *Trpimir Matasović* **19**

Sraz civilizacija *Trpimir Matasović* **19**

Svakodnevne priče *Zvonimir Bajević* **20**

Samogovor u prazno *Nataša Maričić* **20**

Film

Ispovijed Hitlerove tajnice *J. J. Andres* **29**

Ironično pečenje rakije *J. J. Andres* **29**

Kazalište

Lica množine, idoli Trga *Nataša Govedić* **30-31**

Ples na žici izvedbene ne/kulture *Ivana Slunjski* **32-33**

Ludnice izvan ludnice *Milko Valent* **34**

Kritika

Čovjek sa svojstvima *Maja Profaca* **35**

Blijeda kraljica orahovih dvora *Marina Protrka* **36**

Nježno hvatanje jeze *Nela Rubić* **37**

Paljbom na umjetničke boeme *Lars Reyer* **38**

Kamera za ispijanje krvi *Steven Shaviro* **39**

Poezija

Davanje imena i komentari *Branislav Oblučar* **41**

Riječi i stvari

Mystic *Neven Jovanović* **42**

Zdravo lavovi & bistri dečki *Željko Jerman* **43**

@nimal portal

Moj najbolji neprijatelj *Bernard Jan* **44**

Protiv Iamsovih pokusa *Snježana Klopota* **45**

Svjetski zarez

Gioia-Ana Ulrich

Queer portal

Preživljavanje diskriminacije *Jelena Poštić* **47**

TEMA BROJA: Treća kultura

Priredio *Zoran Roško*

Novi humanisti *John Brockman* **21-22**

Reakcije na esej Novi humanisti **23-28**

naslovnica: The Golden Dictionarj, pojam *dark*, objašnjenje uz ilustraciju:
We cannot see in the *dark*

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4813-572

e-mail: zarez@zg.tel.hr

web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

glavni urednik: Zoran Roško

zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić

izvršna urednica: Lovorka Kozole

poslovna tajnica: Dijana Cepić

uredništvo:

Grozdana Cvitan, Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović,

Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Zoran Roško,

Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafički urednik:

Željko Zorica

lektura: Unimedia

priprema: Davor Milašinčić

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su:

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Ured za kulturu Grada Zagreba

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

zarez

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na zarez:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu

koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn

12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,

za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:

2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno

poslati na adresu redakcije.

razgovor

Nenad Mišćević

Nova nesigurnost

Za komentar izbornih rezultata zamolili smo riječkog socijalnog teoretičara i publicista Nenada Mišćevića. Što znači pobjeda desnice, a što bi značio ulazak HSP-a u vlast, te gdje je u svemu tome bilo mjesto manjinskim zastupnicima, samo su neka od pitanja na koja nam je Mišćević spremno odgovorio.

Mislim da na izborima presuđuje neposredno nezadovoljstvo neposrednim životnim okolnostima, radije nego bilo kakva ideološka usmjerenost. Naše osiromašene birače sasvim prirodno najviše svrbi prazan ili poluprazan džep

Najprije vas molimo za komentar izbora, odnosno koliko daleko je Hrvatska pobjedom HDZ-a otišla udesno?

– Hrvatska je sigurno zaokrenula udesno, ali se u ovom trenutku ne da reći koliko. Sanader i njegov utjecaj su zagonetka. Ne znamo koliko je on sam politički centrist a ne desničar. Ako je centrist, koliki je njegov utjecaj u stranci, čiji su drugi moćnici jasno i oštro udesno? Dok to ne znamo, bolje je šutjeti. Samo još nekoliko riječi o mogućim lošim posljedicama zaokreta. Vidim dvije skupine takvih posljedica, predvidljive i nepredvidljive. Prva, predvidljiva, tiče se činjenice da administracija i sudstvo kod nas nisu neovisni od politike, barem u onoj mjeri koliko su, recimo, u Sloveniji. Ministarstva još podupiru

ljude i projekte koji su im politički bliski, a niže razine odlučivanja isto tako nisu rutinski birokratske, nego su klanovske i političke. Promjena garniture znači nužnost da se iznova pregovara i pazari o svakoj temi i donosi novu nesigurnost. Čak i pod optimističnom pretpostavkom da će postojeći projekti, recimo u kulturi i znanosti, preživjeti, sama potreba da se o svemu tome iznova odlučuje znači bitno usporavanje i golemo trošenje već ionako dobroano potrošene energije. Ulogu nepredvidljivih događaja ilustrirao bih najpoznatijim, američkim primjerom. Prvi mjeseci Busheve vlasti davali su razloga za optimizam: nije bio zastrašujuće loš, kontinuitet sa starom vlašću bio je sačuvan, nudili su se novi poticaji kapitalistima, baš onako kako to Sanader obećava. S nepredvidljivim 11. rujnom, sva zla bushevske desnice odjednom su planula i poput požara zahvatila Ameriku i svijet. Mi imamo teških otvorenih problema: Haag, srpske povratnike i tri problematične granice. Ako i jedan od njih otvori krizu, s ljudima poput Hebranga, Šeksa i Glavaša u vladajućoj garnituri, teško je reći dokle može ići tvrda desničarska reakcija, a to bi nas koštalo još jednog izgubljenog desetljeća.

Njihanje klatna

Bi li ulazak HSP-a bio katastrofa za Hrvatsku, s obzirom na to da je, koliko god oni sami željeli svoju drukčiju percepciju u javnosti, čini se ipak riječ o ustašostalgičarima?

– Ovisi o tome koliki ste kockar. Stabilna vlada HDZ-HSP značila bi sigurnu katastrofu, a Sanader je toga svjestan, i još ga dodatno osvješćuju iz EU-a. Europa bi se ohladila, divlji desničari doma na terenu došli bi na svoje, kvazi-fašistička retorika vratila bi se u Sabor, i tako redom. No, s druge strane, ima šanse da bi HDZ-HSP vlada bila nestabilna, i zapadala u krize. Možda

Rade Dragojević

Socijalni teoretičar i publicist Nenad Mišćević komentira izbore i tvrdi kako čak i pod optimističnom pretpostavkom da će postojeći projekti, recimo u kulturi i znanosti, preživjeti, sama potreba da se o svemu tome iznova odlučuje znači bitno usporavanje i golemo trošenje već ionako dobroano potrošene energije

čak dovela do prijevremenih izbora. Što nikako ne bi bilo loše. E sad, ako ste kockar, navijat ćete za takvu nestabilnu koaliciju, ako idete na ziher, nećete.

Govori se i o ulasku srpskih predstavnika u vladu. Koliko je uopće politika manjinskih parlamentaraca samostalna ili je pak nužno obilježena svojevrsnom ucjenom prema kojoj manjine moraju uz vlast, jer im se u suprotnom neće ispuniti nijedan zahtjev važan za njihovu manjinsku zajednicu?

– Politika manjina jest kod nas obilježena ucjenom, ali to ne znači da nije slobodna: ucjenu se može odbiti, kolikogod da to košta. Problem je strukturni, a jedino rješenje je strogo poštivanje manjinskih prava. Ako to poštivanje bude strogo nadzirano, bilo od međunarodne instance, bilo od nekoga budućeg energičnijeg Ustavnog suda i ombudsmana, onda i vlast dolazi u obratnu situaciju da se ona ulaguje manjinama, umjesto one vlasti. Ako vas Srbi mogu koštati europske blokade, ići ćete im na ruku, zna se. I to je situacija koju trebamo ostvariti. Ustavni sudovi u Sloveniji i Mađarskoj odrađuju svoje, vrijeme je da se i naš malo trgne.

Je li dolazak desničara u Hrvatsku dio šireg europskog trenda uspona desničara (Berlusconi, Bertie Aherne i drugi)?

– Nije toliko trend, koliko njihanje klatna. Narod je nezadovoljan postojećom garniturom, pa smjenjuje desnicu ako je na vlasti, ili ljevicu ako je na vlasti, i nada se da će oni sljedeći biti bolji. U Istočnoj Europi svako toliko reformirani komunisti ostvare neočekivanu pobjedu, onda opet zasjedne ozbiljna desnica, i tako svakih nekoliko godina.

Razočarana baza

Koliko su sam Račan i SDP pridonijeli vlastitu neuspjehu?

– Mnogo. Otudio je lijevu izbornu bazu, razočaravši

mlade, penzionere, ljeviji dio urbane srednje klase, pa su oni jednostavno apstinirali. Profil tipičnog apstinenta slijeva ocrtala mi je moja najbolja studentica. Kaže da nije glasala, nego je poništila listić. Na moj zaprepašteni pogled odgovorila mi je da nema stranke koja bi joj bila *full u redu*, u smislu da bi je oduševila. Naravno, nije razmislila da neglasanjem pomaže najgorima. Profil je jasan: takav birač glasa na poriv entuzijazma, a na nedostatak pozitivnog entuzijazma reagira neglasanjem, a ne stiskanjem zuba i glasanjem za manje zlo. Račan je takvu lijevu bazu razočarao prije svega neodlučnošću, zatim apatičnim nastupom i, na kraju, nesposobnošću da na simpatičan i pametan način izrekla mira dobre postignute rezultate. SDP-ova vladavina je, prema mom sudu, poprilično civilizirala Hrvatsku, kako u ključnoj domeni ljudskih prava, tako i u domeni kulture. No, ti rezultati nikada nisu dovoljno približili biraču. Račanov SDP nudi imidž opreznjaka, a u situaciji gdje nema nekih groznih opasnosti, oprez izgleda kao jadno pomanjkanje entuzijazma. Pogledajte samo takozvani duel Sanader-Račan, koji je prije izgledao kao prijateljsko tapšanje nego kao dvoboj. Mladi traže nadu i entuzijazam; SDP im to nije znao ponuditi.

Je li hrvatski politički prostor zapravo dublje ideološki podijeljen na lijevu i desnu stranu, pa upravo to, a ne, recimo, konkretne ekonomske ili socijalne mjere, utječe na ishod pojedinih izbora?

– Upravo obratno. Mislim da na izborima presuđuje neposredno nezadovoljstvo neposrednim životnim okolnostima, radije nego bilo kakva ideološka usmjerenost. Naše osiromašene birače sasvim prirodno najviše svrbi prazan ili poluprazan džep. Ideje su jeftine, a ono malo njih što kruže naokolo jedni krađu drugima bez pol problema. Sanader nije ponudio apsolutno nikakav politički program, pa je pobijedio na valu nepolitičkog, uglavnom ekonomskog nezadovoljstva. ▀

Na meti

Pojaćani monitoring

Andrea Dragojević

Konstruktivan prijedlog s namjerom da se HDZ-u pruži druga šansa – neka se Sanader isprića građanima Hrvatske za učinke Tuđmanove politike

Koji bi mogao biti prvi potez najizvjesnijeg novog premijera Ive Sanadera? Budući da smo i mi, baš kao što su to u prvim postizbornim danima spremno učinili mnogi ugledni politolozi i novinski komentatori, odlučili biti konstruktivni te HDZ-u pružiti drugu šansu, evo prijedloga: neka se predsjednik proklamirano reformiranog HDZ-a odmah po dolasku na čelo vlade – kada je već Ivice Raćan komotno odustao od pokušaja njezina formiranja od, pazi sad, druge, treće i četvrte stranke po snazi u Hrvatskom saboru – isprića svim kategorijama građana koje je hadezeova vlast u devedesetima oštetila na bilo koji način. Druga šansa, ali pod strogo definiranim uvjetima i još strožim monitoringom.

Sporna politička prošlost

Većina komentatora u svojim osvrtima tretira pak HDZ kao neku obićnu, regularnu političku stranku, koja svoj legitimitet temelji isključivo na izbornim rezultatima. Pa onda o njoj govore kao o stranci koja je nedvojbeno dobila veliku podršku biraćkoga tijela što valja respektirati, kao o stranci s ovakvim ili onakvim ekonomskim programom, koji uključuje i obećano smanjenje stope PDV-a, kao o stranci koja ima priliku dokazati svoju koalicijsku sposobnost i tako smanjiti ideološke podjele unutar hrvatskoga društva (tako bi resor znatnosti unutar Sanaderove vlade navodno čak bio ustupljen čelniku jedne srpske stranke), ili pak kao o stranci koja će zbog svojeg “nedvojbenog” domoljublja biti kadra Europi, Haškom sudu ili hrvatskim građanima srpskog etničkog podrijetla osigurati koncesije koje je ideološki lijevo markirana i stoga oprezna Raćanova koalicija izbjegavala. I tako se većina komentatora HDZ-u obraća kao stranci koja kao da iza sebe nema spornu političku prošlost, kao manje-više legitimnom sljedbeniku demokršćanskog usmjerenja – kako, uostalom, hadezeovci sami sebe najviše vole vidjeti – ili pak kao stranci koja je zavrijedila ponašanje u skladu s političkim bontonom koji, recimo, nalaže i stodnevno uzdržavanje od kritika.

Mi pak smatramo da HDZ – s obzirom na način i posljedice njihove vladavine tijekom devedesetih – nikako nije obićna, standardna politička stranka, te da stoga ne može podlije-gati samo redovitim političkim uzan-cama, kao što se o njoj ne može pisati samo prema uobićajenim politološkim i žurnalističkim mjerilima, niti misli-mo da im olako treba dati *pozjerenje*, samo zato jer su izborni pobjednici. Uostalom, podsjetimo i da je jedna NSPD na vlast stigla izborima. Kad smo već kod podsjećanja, jer nismo psi da živimo isključivo u sadašnjem trenutku, *differentia specifica* HDZ-a u odnosu na ostale političke stranke u Hrvatskoj jest ta da je HDZ u jednom razdoblju bio povezan s osnivanjem logora. Nestandardna praksa za jednu “obićnu”, “regularnu” stranku, nema što.

Da bi HDZ uopće postao regularna stranka, prvi korak – umjesto dema-goške geste smanjivanja stope PDV-a s 22 na 20 posto – mora biti, kako

rekosmo, javno distanciranje Sanadera od negativnog nasljeđa tuđmanizma, javna isprika svim kategorijama građa-na oštećenima u doba vladavine Franje Tuđmana, baš kao što se sredinom pe-desetih godina Hruščov javno distanci-
rao od staljinistićkih aspekata politike svoje stranke, KPSS-a. Od političke prakse svojih prethodnika u hrvatskoj i jugoslavenskoj Komunistićkoj partiji distancirao se i Ivice Raćan u ljeto 2000., odmah po dolasku na vlast, a na Bleiburškom se polju isprićao za tamošnje nemale žrtve komunistićke osvete nad zarobljenicima. Zanimljivo je, takoder, da je nešto slično, što se već pomalo zaboravilo, učinio i neka-dašnji Sanaderov stranaćki kolega Ivić Pašalić, koji se u jeku fraksićskih borbi unutar HDZ-a prije godinu i pol isprićao svima kojima je njegova politika nanijela zlo.

A tih nije malo.

Politićkim Europljanima možemo postati mi sami

Tako bi sigurni adresati Sanaderove isprike trebali biti umirovljenici za-kinuti za više od 20 mirovina, zatim građani srpskog etnićkog podrijetla ili pak Hrvati na radu u JNA, a koji su upravo iz tih razloga deložirani iz stanova u ritmu udaranja kunda-ka po vratima, potom Srbi istjerani iz Like, Korduna, Banije i sjeverne Dalmacije 1995., kao i oni koji su, mahom iz materijalnih razloga, voćeni na “obavijesne” razgovore u paviljon 22 Zagrebaćkog velesajma, a odatle u Pakraćku poljanu, takoder i Bošnjaci čije slanje na Helidrom, Dretelj ili u

neki treći koncentracijski logor u zapa-dnoj Hercegovini Sanaderov stranaćki prethodnik nije sprećavao, zatim ko-lege novinari koje su iznenadili popisi nepoćudnih na portama HRT-a, ili pak oni iz *Slobodne Dalmacije* čije je sudbine 1993. zarotirala “slavna” Kutlina pre-tvorba te novinske kuće, kao i brojni radnici istjerani početkom devede-setih sa svojih radnih mjesta na ulicu – prije svega u Sanaderovoj Dalmaciji i Splitu – a sve pod egidom privatizacije koju su, prema nekim istraživanjima, na svojim plećima iznijele uglavnom žene...

Pa i nakon takve simbolićke geste, HDZ i nadalje treba držati pod pojaćanim monitoringom, baš kao što to čine institucije europskih integracija i Haški tribunal. Zapravo, ako bolje razmislimo, trebalo bi tu istu Europu napokon razriješiti monitoringa i taj posao preuzeti na sebe. Jer, ako smo odgovorni građani, a takvima se voli-mo smatrati, onda ovaj put ne bismo smjeli propustiti šansu da samostalno obavimo posao demokratizacije ze-mlje. Naime, jednu takvu priliku već smo propustili, sjećate se, ono kad je politićka klasa manje-više jednoglasno odbila procesuirati domaće ratne zlo-ćine na domaćim sudovima i taj posao prepustili europskom Haškom sudu. Sada smo pak u situaciji da odgovorno nadziremo provoćenje vlasti i ponašanje HDZ-a, baš kao što, recimo, GONG organizirano nadgleda provoćenje glasanja. Ovaj put politićkim Europljanima možemo postati mi sami, i s domaćim politićkim devijacijama izaći na kraj bez tutorstva sa strane. ▀

Sada smo u situaciji da odgovorno nadziremo provoćenje vlasti i ponašanje HDZ-a, baš kao što, recimo, GONG organizirano nadgleda provoćenje glasanja. Ovaj put politićkim Europljanima možemo postati mi sami

kolumna

Daljinski upravljač

Podvođenje i privođenje

Grozdana Cvitan

Račan nije imao poželjnog partnera. Nije ga imao ni Sanader. Ali mu je trebalo mnogo manje nepoželjnih

Postizborno je postalo jasno kako su svi oni koji su kampanju Ivice Račana vidjeli kao kampanju u kojoj on ne vodi SDP na pobjedu imali pravo. Borba s dvadesetak milijardi dolara i pripadajućom kamatom nije mu, kao, bila atraktivna da bi sljedećih godina vodio bitku oko gospodarske stabilizacije. Tim više što bi eventualne rezultate uspjeha morao podijeliti s promidžbeno agresivnijima od sebe. S jedne strane Čačićem, koji se drži kao da autocestu gradi svojom lovom (barem 17 posto) i, s druge strane, Tomčićem koji već sto godina voli svoju i našu zemlju (barem 21 posto). To je što se tiče Hrvatske, dok je u Zagrebu – kako se sugeriralo – sve napravio Milan Bandić, pa je Račanu ostalo samo prisjećanje gdje je on bio za proteklog mandata. Ostaje i pitanje zašto je trebalo plaćati Severinu i ulupati silnu lovu u posao s figama. Ili nema prigode u kojoj nije lako razbacivati. Analitičari su prije izbora još primijetili kako se dvojica čelnika najjačih stranaka slažu daleko više od njihovih birača. A onda su nastupili birači.

Kukuruz Zlatko

Nastup birača kao kratak, bučan i skup cirkus bio je gotov određene nedjelje u 19 sati, pa su se oni sa svojim političarima opet mogli razići. Nakon što se odglasovalo sve što se trebalo, tv-gledateljima se pred specijalnu emisiju o rezultatima izbora najprije prikazala reklama o kukuruзу nazvanom *Zlatko*. Jer kad se popušilo tolike milijune, moglo se još baciti nešto i na dodatak kao putokaz. Taj kukuruz Zlatko koji se ničim izazvan pojavio u nedjelju, 23. studenog u 20 sati bio je očigledna igra asocijacija za one koji će sljedećih sati, dana, a možda i godina, razmišljati o koaliciji. Ponuda u obliku klipa je nabačena. Mandatar se, sljedećih dana, nakon određenih zastoja u prometu dao privesti u kukuruзіšte jer su mu poneki razlozi zatvarali različita vratašca od izlaza.

Đurđa Adlešić i Ivan Čehok bili su prilika Draženu Budiši da s osmijehom uđe u svoju posljednju političku trgovinu s dva prilično samostalna pojedinca i bivšom strankom. Nešto je poželjela reći i Dorica Nikolić, pa je na *Radioju 101* predstavniku HNS-a objašnjavala da mu je stranka izgubila izbore. Možda i jest, jer više nema HSLŠ-ovaca koji bi se prelijevali u HNS. Zato je vrijeme da Dorica napokon počne paziti glasnice. Može to i Mate Granić, koji je demantirao vijest da za vlastiti neuspjeh traži ministarstvo. Kako su se veleposlanici svijetom razišli pet minuta prije izbora, to će traženje zadovoljština i na manjim ljestvicama biti otežano.

Inače, tehnička vlada pustila si je mira i dala se odmoriti. Za istu plaću kao da su radili. Pa je mister Picula primao malog Dina, pobjednika Eurovizije, dok je doministar Šimonović u Veneciji morao braniti proglašenje gospodarskog pojasa koji to jest i nije. To je jedna od onih slika kojima vlast pokazuje koliko dugo brani interese države s obzirom na vlastiti položaj u tom interesu. S druge strane, pojavio se poznati ekonomski genij (*lova nije imovina*) i nekoć redovito osunčani

Smiljko Sokol. Čovjek koji se sunča na vlast, za najnoviju prigodu u boji čovječje ribice, pokušao je objasniti zašto je poništio izmjene novog Kaznenog zakona, a pojavio se i nasmiješeni Mato Arlović koji je odradio dosta poslova na način APP (ako prođe – prođe). I rekao nešto što se nije dalo zapamtiti, a moglo se shvatiti kao: nešto i ne prođe.

Novo ime za trgovinu

Uopće, na sceni su se naizmjenično pojavljivali oni koji su imali što ponuditi Sanaderu s onima koji više nisu mogli naći ni sebe u novim prilikama. U svojstvu seljaka koji ne žale što im je crkla krava, jer se vesele da se to dogodilo i susjedu, pojavili su se Doktorov Za Specijalne Prigode Gašparić i Doktor Nek Sam Isti K'o Stari Moj. Upravo poslijeizborno vrijeme je ono u kojem je lako prepoznati one kojima treba ju stranke, ali oni ne trebaju strankama. Što su Ivić i Pašalić detektirali kao medijsku blokadu. Iako je u promidžbenom spotu blokirao izvjesnu Maru da skine gaće jer je želio biti svoj. Glasači su za tu molbu imali razumijevanja.

I dok su jednim crkavale krave, drugima su konji ujahali u Sabor. Oduševljeni Anto Đapić držao se logike. Prema njoj on se već vidio u vladi. Nije uzeo u obzir da svoj dio vlasti žele i strani političari od kojih su jedni imali ponešto za reći predizborno, a drugi poslijeizborno. U što se Đapić nije uklapao. Nakon što se pribrao od zaprepastjenja, shvatio je da bi mu četiri daljnje godine u oporbi vjerojatno ponešto ojačale stranku. Posebice bude li HDZ griješio, u što Ante nije imao razloga sumnjati. Nije da Ante ne voli vlast, ali osim što je mlađi od ostalih stranačkih čelnika, svjestan je i činjenice da ono što je postigao duguje mnogima (bilo to tužno ili veselo): predsjedništvo stranke HDZ-ovu pravosuđu (pa bi ga uskoro netko na to mogao podsjetiti, bude li nužno), mentoru na postdiplomskom, zastupnicima Tadiću i Rožiću, te grupi branitelja s kojima se upoznavao na zagrebačkoj bojišnici. Usprkos svemu, činio se (a nije sigurno da nije i bio) poželjnijim partnerom od onih koji su pretendirali na to da upravo oni artikuliraju građansku, prosperitetnu i suverenu Hrvatsku. Zato su vrijeme pregovora mnogo teže podnosili oni koji osim koalicije nemaju mnogo više za očekivati ni od sebe ni od birača: Vesna Pusić i Zlatko Tomčić. Bez saborske predsjedničke govornice, a uz Ivu Lončara na istoj strani, Zlatko od kukuruza nešto je zamotao u *kompatibilnost gospodarskih programa*. Za to vrijeme Sanader se sporazumijevao sa Stanimirovićem, dok je Pupovac i dalje govorio da je lijevičar, ali mu je stranka jedinstvena jer se lijeva pokazala kakvom se pokazala! Cijena kukuruza je, valjda, padala. Onda je opet razgovarao s Đapićem i s još nekima, što je zatim proglašavano neformalnim. Kukuruzu je lagano prijetilo bescjenje, a Đapić više nije znao je li važan ili mu se čini. Više se nije slagao sa sobom ni oko izručenja Gotovine. Zato se suzdržao od samog sebe. Bez rezultata. Onda je eksplodirao. S istim rezultatom. Pa pisao pisama. Koja je onda prepričavao novinarima. Što je počelo živcirati Sanadera koji mu je poručio da se pregovori ne vode u medijima.

Mnogo malih Kineza

Kao tehnički premijer Račan se dobro raspoložen pojavio u svjetlom odijelu u kasno jutro i širokog osmijeha suosjećao s uspješnim Sanaderom. Vesna se u međuvremenu dosjetila da će se zagrebačka vlada morati uozbiljiti (iako nije jasno zašto to nije bila od početka), ali nije izdržala da se vrlo neurozno ne obrati Račanu, začuđena što nije pokušao dobiti većinu, uvažavajući Sanaderovo stajalište da je i većina od jednog glasa većina. Pa je tog jednog (koji je valjda bio u koloni, pa se još neki nisu vidjeli) Račan morao pokušati izmišljati. Iz brzine Račanova odustajanja stvari su se mogle

pročitati i mnogo jednostavnije. Ponajprije, Račan je umoran od koalicijskih partnera zbog kojih je i sam izgledao nemuštij nego što jest, a završnica vlasti dogodila mu se nespretnija nego je očekivao.

Zahvaljujući koalicijskom drugaru Zlatku, uspio je sve što mu je HSP servirao kao šansu devalvirati. Ponajprije famozni Zakon o sukobu interesa. Račan bi ga u završnici vlasti, kao slamku spasa, rado bio izglasao što dosljednijeg. Još je u svijestima birača sjednica Sabora u kojoj su curile kune poreznih obveznika na puste prekide, zakulisne igre i prošle *kompatibilnosti gospodarskih programa*, da bi na kraju bio izglasan zakon za jednog ili dva čovjeka. Upravo taj zakon Sanaderu se činio važnim u predizbornoj kampanji da bi na njemu gradio novi imidž HDZ-a. Pa ga je i najavio među prioriteta u preuzimanju vlasti. Usput je dijelio neku karticu o jamstvu. (Što je uloženo kao jamstvo nitko ne zna, a ono što je prije bilo zaustavljeno parolom *zna se* sad je reklamirano usklikom *pokrenimo*.) Međutim, ulaskom u pregovore s Tomčićem počinje devalvacija tog vrlo bitnog predizbornog obećanja, a da konstituiranje nije ni počelo. Iako je izglasan, Zakon o sukobu interesa tako je i dalje dio otvorene sjednice preko koje će dva saziva Sabora trgovati na pitanjima vjerodostojnosti (ma što to bilo), pravne države i osobnog političkog projekta u kojem vlastito imanje postaje državni interes.

U prvoj rundi pregovora postignuta je pouka o tome kako potpora vladi i koaliranje nisu ista stvar. Zbog čega bi se Stanimirović i Đapić mogli naći u istoj košari. S tim što se Stanimirović čini poželjniji partner od Đapića. S jeftinim kukuruzom: potpora može, vlast ne mora. Osim ako subvencije nisu dio tajnih dogovora. Uglavnom, našli se oni zajedno ili ne, bila riječ o koaliciji, potpori ili samo simpatiji, Sanader će vrlo brzo iz te situacije dobiti bumerang: svi koji budu željeli reći će mu da su sudbinu Hrvatske odredile manjine!

Partneri poželjni i nepoželjni

Predizborno mjesto njemačkih političara poslijeizborno su počeli zauzimati američki. Od čega je biračima trebalo postati jasno da je podvođenje pod Ameriku i privođenje u Europu istodobni proces u kojem novi mandatar ima potpore na već provjerenim adresama.

U međuvremenu se većina tema izgubila iz svih razgovora. O Haagu su svi mislili isto, a oni koji nisu, suzdržavali su se od odgovora. Braniteljsko pitanje je pometeno sa scene zajedno s njihovim kandidatima. Sve što su mogli naučiti iz proteklih izbora jest to da će, kad ulože napora koliko i umirovljenici, moći dvojicu, trojicu progurati do Sabora. Uč činjenicu da je umirovljenika daleko više od branitelja i ne dijele se na prave i lažne.

U međuvremenu se oglasio Jakovčić. Muče ga interesi Istre. Iz čudesnih razloga u nas se vlastiti razlozi uvijek umotavaju u opći interes. Jer kako shvatiti dodatak da će isti političar kojem se tresu neki projekti dati sto dana Sanaderovoj vladi da obrati pozornost na Istru, inače ide u referendum. Za razliku od Jakovčića kojem kad se iznevira (iskreno ili inducirano, nikad se ne zna) treba krajina, ostalima u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, primjerice, i nekoliko tisuća radnih mjesta bilo bi dovoljno za početnu pažnju. O kamenu-temelju gledaju dokumentarce iz metropole.

Objektivno, Račan nije imao poželjnog partnera. Nije ga imao ni Sanader. Ali mu je trebalo mnogo manje nepoželjnih nego Račanu. Da nije tako velika razlika među njihovim biračkim bazama, oni bi razlike između sebe mnogo lakše usuglasili. Jedan od onih koji nisu uspjeli doći do Sabora, a što je zbog živopisne slike istog prava šteta, Vladimir Bebić u predizbornoj je kampanji poručio: *Dobro je činiti dobro, pa i za svoju zemlju!* Uz svu dobru volju, koju politika uvijek dopušta, smisao za dobro, čak i kad bi postojao, zasad nije ni razmatran. ▀

Podvođenje pod Ameriku i privođenje u Europu istodobni (je) proces u kojem novi mandatar ima potpore na već provjerenim adresama

Mediji i mlijeko

Više od kritike

Nataša Govedić

Kao i pobjeda mlađeg Busha u SAD-u, pobjeda Tuđmanova nasljednika iliti Sanadera u Hrvatskoj mnogo govori o nekompetenciji brojnih institucija hrvatskog "civilnog društva"

Nakon izborne pobjede HDZ-a teško se usredotočiti na *business as usual*. Nisu potrebne sofisticirane politološke analize ni opetovano brojanje ukupnog broja desnih i ekstremno desnih mandata da shvatimo kako je na ovim izborima još jednom pobijedila smrtonosna kombinacija mitologije i apatije, u kojoj traumatizirani narod, tijekom protekle četiri godine višekratno iznevjeren licemjerjem te pravnom i uopće demokratskom nekompetencijom ljevice, ipak najviše od svega grije identifikacija s ranjenim, no ipak "herojski autonomnim" *tijelom zemlje*. Drugim riječima, ako stranke čiji je temeljni ideološki zadatak socijalna država jednaki, a tu posebno mislim na SDP, provode politiku šovinizma (v. egzemplarno školstvo i sudstvo), klerikalizma i podilaženja kriminalu i korupciji, naravno da im nećemo vjerovati kad se uoči izbora maglovito prisjete da nisu održali vlastita predizborna obećanja, niti su pridonijeli kulturi profesionalnosti, toliko potrebnoj nakon prve tragedije HDZ-ovih godina *podobnosti*. Ispada da je SDP loše glumio HDZ tijekom HDZ-ove "odsutnosti" s vlasti, a sada se na scenu ponovno vratio izvorni opresor, nimalo ne skrivajući zadovoljstvo zbog poraza vlastitih, doduše nešto manje konzervativnih, dvojnika.

Poraz nevladine scene

Kao i pobjeda mlađeg Busha u SAD-u, pobjeda Tuđmanova nasljednika iliti Sanadera u Hrvatskoj mnogo govori i o nekompetenciji brojnih institucija hrvatskog "civilnog društva": od onih na nevladinoj sceni (sramotno inertnih kad je u pitanju provođenje ili čak upornije i dosljednije zagovaranje ljudskih prava), preko onih koje bi po definiciji trebale razbijati demagoške, primjerice nacionalističke stereotipe, poput hrvatskog sveučilišta ili pak školstva. Govoreći o jačanju desnice, značajno je spomenuti da se u zadnjih pedesetak godina intelektualci progresivne orijentacije ovih prostora (za razliku od slovenskih intelektualaca), uz kratku iznimku antiratne fronte 1991. godine, nisu uspjeli trajno ujediniti ni oko koje političke opcije koja bi

pružila istinsku stranačku alternativu elitama koje vladaju javnom scenom i prije 1991. godine. Ako pristupaju politici, naši intelektualci to uglavnom čine u varijanti honorirane participacije u postojećoj vlasti ili pak u stranim fondacijama, ne nastojeći oblikovati nove modele, nove stranke niti uopće

nova politička tijela. Naravno, omiljena uloga koju igraju isti ti raznorodni, pa ipak strateški izjednačeni intelektualci, tiče se po mogućnosti što ciničnijih i što žučljivijih kritičara sustava što ih okružuje, ali pritom nisu u stanju proizvesti reformatorsku vrijednost, udrugu, platformu, plan, web grad (barem virtualne) deustašizacije. To znači da poraz ekstremizma i primitivizma još uvijek nema odakle doći, nema ga tko provesti, nema s kim zaživjeti. Frakcionastvo i međusobne netrpeljivosti onih dijelova javne scene koji sadrže emancipatorski potencijal (primjer: zeleni, feministička scena, anarhisti, mirovnjaci, itd.) dodatno afirmiraju vladavinu najgorih. Kao što pokazuje ne samo aktualna pobjeda HDZ-a nego i čitava povijest civilizacije, nitko ništa ne uči samo *iz pogrešaka*. Učenje je moguće pod uvjetom njihova razumijevanja, a napor razumijevanja zahtijeva mnogo više od kritiziranja.

Uravnilovka a ne ljestvica vrijednosti

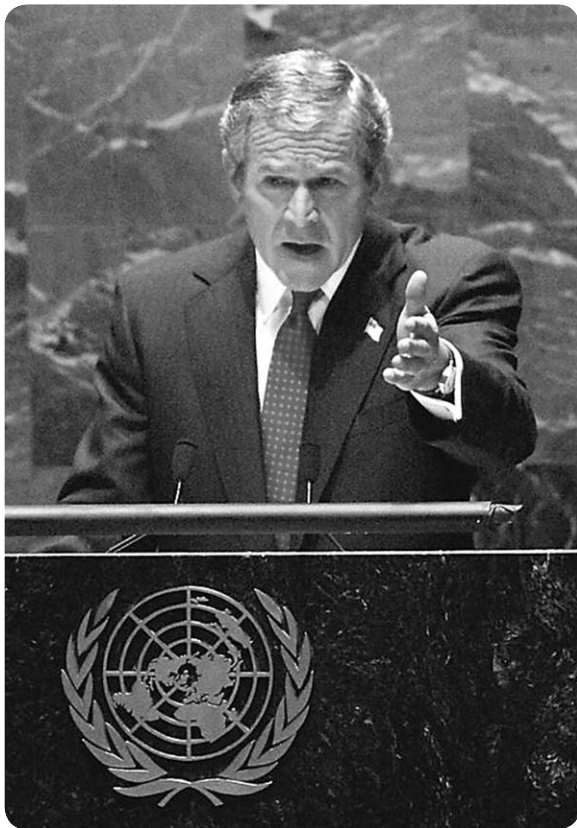
Koliko je zastrašujuće duboka homogenizacija uglavnom desne EPH-ove medijske javnosti pokazale su i predizborne kapanje. Sve su se jače domaće stranke u njima poslužile epski kičiziranim nacionalnim *tijelom* na način Goebbelsu omiljene glorifikacije "rodne grude" (egzemplarno: *rujne jabučice u zagrljaju mile djevojke, eto nama naše Hrvatske*; HSS), rezultirajući medijskim bubnjanjem kiše klišeja, točnije rečeno pravim potopom *hrvatstva*, u kojem je svaki kandidat imao potrebu zaigrati igru s namjerom što više puta u jednoj rečenici ili na jednom plakatu izgovoriti riječ "Hrvatska" (posebno je apsurdan bio SDP-ov *nacionalistički* pristup: "DA za Hrvatsku!" ili, još gore, "DA za Severinin predizborni honorar od 200.000 eura"). Stenogram političke retorike netom okončanih izbora po pitanju svih stranaka stoga zvuči *psihotično identično*: političari su isticali da jedu hrvatski, dišu hrvatski, tuširaju se hrvatski, ljube hrvatski, šamaraju hrvatski, krađu hrvatski i lažu hrvatski. U "prijevodu" na *hrvatsku* svakodnevicu to onda znači da su godine koalicijske vlade kolektivno iznjedrile predstojeći HDZ-ov *hrvatski* "patriotizam" kao ukidanje čitavog niza sloboda civilnog društva, novo financijsko marginaliziranje ili zamiranje ionako krhke slobode medija, novu količinu naci (onalističke) retorike, novo brisanje propitivačke, u korist muzejskospomeničke kulture. U perspektivi, za mnoge nezavisne autore to vrlo vjerojatno znači indirektno onemogućivanje rada, veto na tekstove ili široko rasprostranjenu cenzuru koje se živo sjećamo iz vremena prve ture HDZ-ovih državotvoraca (s time da cenzura jednako tako obilježava i rad kompletne EPH-ove industrije informacija). Još mi se značajnijim čini nešto drugo: brojni su mi studenti rekli kako za njih HDZ-ova pobjeda definitivno utvrđuje mučnu, ali prema njihovu mišljenju nedvosmisleno *nužnu* odluku napuštanja Hrvatske, s obzirom na to da u ideologijskom "raju" čiji ulaz čuvaju političke *zvijezde* poput Cro Copa i Česić Rojsa, nemaju što tražiti. Na ovom ću mjestu citirati i grafit o

Dosta smo se *zgražali*. Promjene može donijeti samo najosobniji reformatorski angažman, makar to značilo da se u idućih nekoliko godina nećemo baviti samo svojom najužom vokacijom

dihotomiji hrvatske političke gluposti, izravno preuzet s izbornih plakata. Uz Račana, crvenim slovima nadopisano: "ovca"; uz Sanadera, crnim slovima "zli vuk". Pa, uistinu, treba li otići iz *bajke* o zaklanim ovcama; iz Hrvatske "čiste" od Srba, Roma, abortusa, kozmopolitizma i ljudskih prava? Je li napuštanje sredine u kojoj se osjećamo bespomoćni i poraženi stvarno jedina opcija dostojanstvenog preživljavanja? Na ovom bih mjestu podsjetila da jačanje desnice u ovom trenutku, unatoč svijetlom i ohrabrujućem primjeru Nizozemske koja je nedavno zabranila Thompsonove koncerte zbog upotrebe fašističkih simbola, zahvaća gotovo čitavu Europu, a već dulje vrijeme kraljuje u SAD-u.

Promjena priče

Vjerujem, stoga, da utopija egzila služi istom eskapizmu kojem služi i njegovanje domovinske distopije. I *tu i tamo*, sloboda mišljenja podjednako će ovisiti o *našem*, a ne tuđem angažmanu. Mi smo ti koji trebaju tražiti ostavke, referendum, primjene *ili* promjene zakona, odgovornost političara koji nas – vjerovali ili ne – zastupaju. Dosta smo se *zgražali*. Promjene može donijeti samo najosobniji reformatorski angažman, makar to značilo da se u idućih nekoliko godina nećemo baviti samo svojom najužom vokacijom. U ovoj je sredini, naime, apsurdno vjerovati kako će puki profesionalizam išta promijeniti. Nije dosta "korektno raditi svoj posao" i *šutjeti*: što se intelektualaca tiče, upravo je tobožnja "nepovezanost" profesionalnog i aktivističkog rada, pretvaranje kako "nema smisla" dizati glas protiv "evidentnih" laži i nepravdi, "nema smisla" povlačiti ikakve kriterije čiji je cilj zaustavljanje fizičkog ili simboličkog nasilja, proizvelo najstrašnija mjesta novije povijesti zemalja bivše Jugoslavije. U tom su smislu *business as usual*, baš kao i domaće pasivnoprotračko kritiziranje, baš kao i "individualna prosvijetljenost" koja je zadovoljna radom *samo* na sebi, u hrvatskom kontekstu apsolutno mrtvi projekti, ili, bolje rečeno, projekti koji dodatno afirmiraju kolektivno mrtvilo. Imamo previše *trgovaca* i *budista*, dvostruko ravnodušnih prema svemu što ne donosi individualnu (narcističku) zaradu ili individualni (narcistički) spas. Realno govoreći, Sanaderov HDZ sigurno nas neće povesti u novi rat, niti će moći još jednom iskoristiti rat kao pokriće ekonomskog kriminala, ali vrijeme je da shvatimo kako se imamo čime boriti protiv *svih* oblika očekivanog državnog nasilja. Aktivizam, zato, kao briga za politički kontekst koji dijelimo s ostalim građanima, aktivizam ne samo kao kritika svake izvedbe diskriminacije nego i realiziranje protumodela suradnje i meritokracije, ostaje *najosobnije* pitanje preživljavanja; istinska antisuicidalna politika. ■

info/najave

Autor krajnosti

Milan Pavlinović

Andrija Maurović, *Posljednja pustolovina Staroga Mačka*, Šareni dućan, Koprivnica, 2003.

Strip stvaralaštvo Andrije Maurovića, vjerojatno najboljeg crtača stripova kojeg smo ikada imali, Šareni dućan još jednom je učinio dostupnim publici. Nakon *Trojice u mraku*, nedavno je objavljen i strip *Posljednja pustolovina Staroga Mačka*. Maurović je bio nevjerovatno zanimljiva osoba i zbog svoje začudne, vrludave i u svojim krajnostima zadivljujuće biografije te zbog fascinantno svestranog opusa, ne samo stripovskog.

Crtački virtuoz

Rođen 1901. u mjestu Muo kod Kotora, Maurović se školuje u Dubrovniku. U Zagrebu 1922. upisuje Akademiju likovnih umjetnosti. Ilustrira i oprema knjige, brošure, dnevne i tjedne novine, izrađuje plakate, oglase i slično. Tadašnja kruta sveučilišna pravila to nisu dopuštala i zbog *fuša* ga izbacuju s Akademije.

Godine 1935., 12. svibnja, u zagrebačkom dnevniku *Novosti* osvanuli su prvi tabloi Maurovićeva stripa *Vjerenica mača* za koji je, prema romanu Paula Fevalca, scenarij je napisao Krešimir Kovačić, sin književnika Ante Kovačevića. Tim prvim duljim radom (do tada je crtao strip-šale u magazinu *Koprive* i uglavnom su prolazile nezapaženo) praktično je postao začetnik crtanja stripova na ovim prostorima. Do kraja života nacrtao je više od dvjesto različitih stripova. Scenaristi tih vješto sročeni fabula predratnih stripova većinom su bili novinari Franjo M. Fuis i Krešimir Kovačević. Njihovi su predlošci bili adekvatan izazov majstorovoj crtačkoj invenciji oblikovanoj filmskom dramaturgijom.

Pustolovine Divljeg zapada

Sljedeća, 1936. godina, donosi Maurovićeve najznačajnije

domete, antologijske u žanru: stripove *Trojica u mraku* i *Sedma žrtva*. Riječ je maestralnim vestern pričama melodramskog naboja, nastalim prema romanima Maksa Branda (jedan od pseudonima pisca Fredericka Faustaua), u kojima su sugestivno dočarani karakteri junaka. U većini njegovih vesterna iz 1937. (*Gospodar Zlatnih bregova*, *Sablast zelenih močvara*, *Posljednja pustolovina Starog Mačka*) središnji likovi su tajanstveni pravednik Crni Jahač, pjesnik luralica Polagana Smrt i simpatični tvrđoglavi storkelja Stari Mačak.

Maurović je bio iznimno nadaren, duhovit crtač, a međ stripa idealno je odgovarao njegovu temperamentu. Ti stripovi se odlikuju dinamičnim i nepredvidivim zapletima, šarolikom galerijom likova i komičnim detaljima. Besprijeckorno vladanje crno-bijelim kontrastima, izvanredna vizualna, gotovo filmska dinamika, ekspresivan crtež u kojem s nekoliko nabačenih poteza uspijeva dati uvjerljivu karakterizaciju ličnosti, uhvatiti pokret, dočarati ambijent i atmosferu trenutka, prepoznatljive su Maurovićeve odlike. Radio je "iz prve", bez priprema i bez likovne dokumentacije koja bi mu služila kao podsjetnik. Sve potrebne predloške – fizionomije, odjeću, ambijente – imao je arhivirane u svojoj fenomenalnoj likovnoj memoriji.

Mauroviću je strip, prema njegovim riječima, bio samo *sredstvo preživljavanja*. Za današnjeg čitatelja njegovi stripovi su majstorska djela i najveći vrhunci domaćeg i svjetskog strip stvaralaštva, koji se čitaju s užitkom i uzbuđenjem kao i prije šezdesetak godina. Maurović je pionir naše popularne kulture, a njegove crno-bijele slike svijeta Dobra i Zla primamljive su i za buduća čitateljska i izdavačka istraživanja.

Kazališne radosti

Dodijeljene nagrade hrvatskoga glumišta

Na svečanosti u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu su 24. studenog jedanaesti put dodijeljene nagrade hrvatskoga glumišta. Nagrade su dodijeljene u 25 kategorija, uključujući i one za životno djelo. Nagrade za životno djelo hrvatskoga glumišta dobili su redatelj, kazališni prevoditelj i dramaturg Vladimir Gerić, te bariton Ratomir Klišić, prvak Opere HNK u Splitu. Najboljom predstavom u cjelini proglašena je predstava *Amfitrion* Heinricha von Kleista u režiji Janusza Kice i izvedbi festivalskog dramskog ansambla Dubrovačkih ljetnih igara.

Ove godine prvi put utemeljena je i Nagrada publike koju je dobila predstava *Ribarske svade*, u režiji Piera Luce Donina u izvedbi talijanske drame HNK Ivana pl. Zajca u Rijeci. Za najboljega redatelja nagradu hrvatskoga glumišta dobio je Damir Zlatar Frey za predstavu *Božanska glad* Slavenke Drakulić u produkciji Teatra ITD. Nagradu za glavnu žensku ulogu u drami dobila je Nataša Dorčić za ulogu Viole u predstavi *Na sveta tri krala, ili kak oćete* Williama Shakespearea, u režiji

Vladimira Gerića i izvedbi glumačke družine Histrioni iz Zagreba. Najboljom muškom ulogom proglašena je interpretacija Željka Koenigsnechta u predstavi *Zločin i kazna* Dostojevskog, u režiji Roberta Raponje i izvedbi Istarskoga narodnog kazališta u Puli. Najbolja operna predstava hrvatskoga glumišta je opera *Oganj* Blagoja Berse pod ravnanjem Zorana Juranića u režiji Božidara Viočića i izvedbi HNK u Zagrebu. Za najbolje redateljsko ili dirigentsko ostvarenje u operi nagradu je dobio Božidar Viočić za režiju predstave *Oganj*. Za najbolje umjetničko ostvarenje u operi za žensku ulogu nagradu je dobila Dubravka Šeparović-Mušović, a za mušku Neven Belamarić. Najbolja predstava u cjelini s područja baleta je *Romeo i Julija* S. S. Prokofjeva, u koreografiji, režiji i dramaturgiji Dinka Bogdanića, a u izvedbi Baleta HNK-a u Zagrebu.

U kategoriji koreografskoga, redateljskoga ili dirigentskog ostvarenja u baletu nagradu je dobio

Alan Bjelinski za dirigiranje predstavom *Mačak u čizmama* Brune Bjelinskog. Nagradu za najbolje umjetničko ostvarenje za žensku ulogu dobila je Mihaela Devald-Roksandić za ulogu Giselle u istoimenoj predstavi A. Adama, također u koreografiji Dinka Bogdanića. Baletni umjetnik Svebor Svečak dobio je nagradu za najbolju mušku ulogu u baletu, za najbolju kazališnu scenografiju s područja drame, opere i baleta nagrađen je Ivo Knezović, a nagradu za kazališnu kostimografiju dobila je Ingrid Begović.

Putujući magazin

Promotivna turneja magazina DOP

Upovodu predstavljanja novog tiskanog broja i online izdanja, magazin DOP organizira promotivnu turneju po Hrvatskoj. U sklopu prvog dijela turneje potvrđeno je gostovanje u desetak gradova na samostalnim ili skupnim manifestacijama, na kojima će u bogat multikulturni program biti uključeno mnoštvo gostujućih glazbenika, filmaša, pjesnika i novinara. Gostovanje u hrvatskim gradovima uključuje promotivnu prodaju DOP magazina po cijeni od 20 kuna, a svi kupci ulaze u nagradnu igru, čiji će se rezultati i nagrade moći pratiti na online izdanju. Turneja je počela 28. studenoga u Vinkovcima, a u subotu 29. studenoga u Koprivnici gostovali su Rajko Grlić, Andrej Korovljev i Daniel Rafaelić. Održana je i projekcija najboljih kratkih filmova selekcije ovogodišnjeg motovunskog festivala i predstavljanje filmske škole Rajka Grlića na CD-ROM-u

Nakon 3. prosinca i gostovanja u Močvari, u petak, 5. prosinca u klubu Mama prikazat će se izbor iz programa europskih filmskih festivala kratkih filmova. Gosti će biti Sanjin Đukić s čitanjem ulomaka iz zbirke pjesama *Zadnji je prvi* i *Radost*, Sanja K. i *dirty poetry stuff* Goran Andrijačić, jedan od urednika mjesečnika *Energy*. U Bjelovaru DOP gostuje 6. prosinca, 12. prosinca u Čakovcu, 13. prosinca u Rijeci na Ri Rocku, 18. prosinca u zagrebačkom klubu Jabuka te 25. prosinca u Zaboku u dvorcu Gjalski.

Mlado pjesništvo

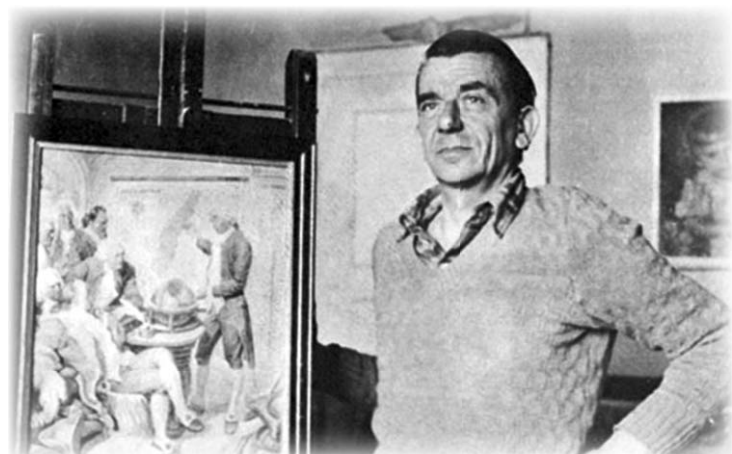
Raspisan natječaj za mlade pjesnike i nagradu Goran

Gorano proljeće raspisalo je natječaj za mlade pjesnike i nagradu

Goran, koja će se sljedeće godine u sklopu programa 41. Goranova proljeća dodijeliti 28. put. Natječaj je otvoren do 31. prosinca ove godine, a mogu sudjelovati pjesnici do 30 godina starosti koji nisu objavili knjigu pjesama. Oni na natječaj trebaju poslati cjelovit rukopis pjesničke zbirke na adresu SKUD Ivan Goran Kovačić (za natječaj), Opatovina 11, 10 000, Zagreb ili na e-mail info-@igk.hr.

Natječajem za mlade pjesnike nastoji se potaknuti stvaralaštvo mladih pjesnika u Hrvatskoj i svugdje gdje

postoji književni rad na hrvatskom jeziku. Žiri sastavljen od suvremenih hrvatskih književnika predložit će najboljeg mladog pjesnika za nagradu Goran. Nagrada je objavljivanje prve knjige autoru. Književnu priredbu *Gorano proljeće* priređuje Studentsko kulturno-umjetničko društvo "Ivan Goran Kovačić" koje je ove godine obilježava četiri obljetnice: 55. godina djelovanja, 40. godina književne manifestacije *Gorano proljeće* i 90. obljetnicu rođenja te 60. obljetnicu tragične pogibije Ivana Gorana Kovačića.

Dobra ideja se nagrađuje

**Treća Zlatna medalja
Američkog udruženja
ilustratora Mirku Iliću**

Jedna od najprodavanijih knjiga u Hrvatskoj posljednjih nekoliko godina, roman Vedrane Rudan *Uho, grlo, nož*, dobila je neočekivano priznanje u SAD-u. Riječ je o Zlatnoj medalji Američkog udruženja ilustratora koja se dodjeljuje svake godine u nekoliko kategorija – za naslovnu stranicu knjige, za reklamu, za ilustraciju novinskog članka te za neobjavljeni rad. Mirko Ilić, autor ilustracije koja se našla na naslovnici knjige (a potom i na goblenu), Zlatnu medalju dobio je već treći put. Ilustracija koja krasi naslovnicu bila je izložena na njegovoj nedavnoj izložbi u Zagrebu, gdje ju je zamijetio jedan od urednika nakladničke kuće AGM. Roman nije objavljen u SAD-u, ali ako i bude nije vjerojatno hoće li na naslovnici biti taj crtež jer o tome odlučuje izdavač. Zlatno

odličje Udruženja američkih ilustratora važno mu je, kako kaže, više za taštinu nego za karijeru: *Lijepo je kad dobijete jednu od pet godišnjih nagrada za koje su konkurirale tisuće radova. Ali ja sam star i umoran, tako da se u mojoj karijeri nakon ove nagrade vjerojatno neće ništa promijeniti.* Ilić također dodaje: *Nagrada me jako veseli zbog toga što je riječ o knjizi koja je izdana u maloj zemlji kao što je Hrvatska. Dobiti nagradu za nju ovdje lijepa je stvar zbog toga što pokazuje da se neke lijepe stvari mogu napraviti bilo gdje. Prema tome, nije pitanje kvalitete tiska, koliko se novca ima za produkciju, nego je pitanje dobre ideje. Dobra ideja se prepoznaje i ako se nešto napravi u maloj zemlji, to još može funkcionirati u bijelom svijetu.*

Od 1986. Ilić radi u New Yorku, gdje ilustrira mnoge ugledne novine i časopise poput *Timea*, *The New York Timesa* i drugih. Držao je više tečajeva dizajna na školi Cooper Union, na kojoj

predaje na poslijediplomskim studijama ilustracije.

Dobitnik je odličja Udruženja ilustratora, Udruženja dizajnera publikacija, Art Directors Kluba, časopisa I.D., Udruženja novinskih dizajnera i drugih. Osim ove nagrade, magazin za dizajn i umjetnost *Step* uvrstio je autorovu promotivnu kampanju u povodu redizajna Slobodne Dalmacije u izbor najboljih dizajnerskih radova 2003. u svijetu. Ljetošnji redizajn *Slobodne Dalmacije* izazvao je prave polemike u hrvatskim grafičkim i dizajnerskim krugovima, a većina domaćih kritičara redizajn je ocijenila pravim promašajem. Tako ipak ne misle Kelly Friedl, Luke Hayman, Kevin McConkey, Clive Percy i Paul Sahre, članovi žirija najpoznatijeg časopisa posvećenog dizajnu. U ožujku sljedeće godine izlazi jubilarni 100. broj *Stjepa*, a uredništvo je tim povodom otvorilo natječaj za radove koje će objaviti u jubilarnom broju. Na natječaj je pristiglo nekoliko tisuća radova, a među desetak odabranih našao se i Ilić. ☐

Knjigu Borisa Becka *Metak u srcu Svetoga Augustina* možete nabaviti po promotivnoj cijeni (50 kn) od nakladnika Faust Vrančić d.o.o.. Dovoljno je poslati ovu narudžbenicu poštom ili faksom na adresu: Faust Vrančić d.o.o., Preradovićeve 25, 10000 Zagreb, tel/faks: 01/4558-469, 4817-123.

Ja, _____,
(ime i prezime)

ovim putem neopozivo naručujem _____ primjeraka
knjige Borisa Becka *Metak u srcu Svetog
Augustina*, po promotivnoj cijeni od 50 kn.
Molim da mi knjigu dostavite na adresu

(ulica i kućni broj),

(mjesto i pošta).

Nazovite me na slijedeći broj telefona _____,
ili mi se javite putem slijedeće e-mail adrese:

da bismo dogovorili način plaćanja.

(vlastoručni potpis)"

Ciklus poljskog autora

**Program Filmskog centra od 6.
do 16. prosinca 2003., Zagreb,
Kinoteka**

subota, 6. prosinca, 16:00 h
Agonija i ekstaza

Režija: Carol Reed, 1965.,
140 min. Uloge: Charlton
Heston, Rex Harrison, Diane
Cilento

utorak, 9. prosinca, 17:00 h
Putovanje na mjesto nesreće

Režija: Jean Cocteau, 1971.,
94 min. Uloge: Ana Karić, Rade
Šerbedžija, Emil Kutijaro

utorak, 9. prosinca, 19:00 h
Čvor

Režija: Wojciech Jerzy
Has, 1958., 105 min. Uloge:
Stefan Bartik, Adolf Chronicki,
Wladyslaw Dewoyno

utorak, 9. prosinca, 21:00 h
Oproštaji

Režija: Wojciech Jerzy Has,
1958., 90 min. Uloge: Tadeusz
Janczar, Maria Wachowiak,
Gustaw Holoubek

subota, 13. prosinca, 15:00 h
Kako biti voljena

Režija: Wojciech Jerzy Has,
1963., 100 min. Uloge: Barbara
Krafftówna, Zbigniew Cybulski,
Artur Młodnicki

subota, 13. prosinca, 17:00 h
Šifre

Režija: Wojciech Jerzy Has,
1966., 80 min. Uloge: Jan
Kreczmar, Zbigniew Cybulski,
Ignacy Gogolewski

utorak, 16. prosinca, 17:00 h
Kontesa Dora

Režija: Zvonimir Berković,
1993., 117 min. Uloge: Alma
Prica, Rade Šerbedžija, Zdravka
Krstulović

utorak, 16. prosinca, 19:00 h
Rukopis nađen u Zaragozi

Režija: Wojciech Jerzy
Has, 1965., 175 min. Uloge:
Zbigniew Cybulski, Stanisław
Igar, Zdzisław Maklakiewicz

U ponedjeljak, 1. prosinaca,
u 19 sati u Muzeju Mimara
otvara se izložba *Treći čovjek* u
povodu ciklusa filmova Carola
Reeda.

Festival knjige i autora

Deveti sajam knjiga u Puli

Pulski festival knjige i autora održat će se ove godine deveti put od 3. do 13. prosinca. Ugostit će 290 hrvatskih te inozemnih nakladnika iz Italije, Austrije, Češke, Njemačke, Velike Britanije, Slovenije, Bosne i Hercegovine i Poljske. Dom hrvatskih branitelja očekuje četrdeset tona knjiga i dvanaest tisuća naslova. Za jedanaest dana 155 autora predstaviti će četrdesetak knjižnih noviteta.

Glavna tema u programu sajma je *Ženska moć i književno stvaranje* koji vodi Alida Bremer, sveučilišna profesorica iz Münstera, poznata kao promotorica naših autora u Njemačkoj. Veljko Barbieri vodit će program *Predjelo s autorom*, program *Super-trouper* će predstaviti mlade, otkvačene nakladnike koji svojim originalnim knjižnim projektima, energijom i novim idejama mijenjaju sliku nakladništva, Međunarodni susret organizatora književnih manifestacija vodit će Istok Osojnik, direktor Vilenice i predsjednik Slovenskog PEN centra. Organizirat će se *Vikend knjižničara*, skup bibliotekara koji će raspravljati postoji li sukob između nakladnika i knjižničara, a *off* program nuditi će noćne sate čitanja, izložbe, performanse, kazališne predstave, filmske projekcije, koncerte... ☐

info/najave

Nepotrebna zajedljivost uz kvalitetan sadržaj

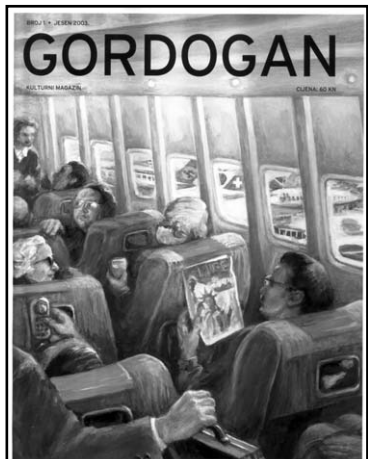
Nataša Petrinjak

Gordogan 1/2003; glavni urednik Branko Matan; Udruga za kulturu Gordogan, Zagreb, 2003.

Gordogan 1/2003. Velik po formatu. Težak, sadrži 350 stranica. Da je manji, moglo bi uslijediti razočaranje, jer je rad na njegovu nastanku trajao skoro pune dvije godine. Dvije godine čekali su ga brojni autori-suradnici, kao i uobičajena publika kulturnih magazina između kojih je zapravo nemoguće odrediti jasnu granicu. Oni nešto starije dobi tako će u impresumu naći mnoga poznata imena kulturne scene Hrvatske, imena koja znamo iz nekadašnjih izdanja Gordogana, počevši od glavnog urednika Branka Matana. Gordogan je, spomenimo to za one koji možda ne znaju, pokrenuo Branko Matan s Božom Kovačevićem 1979. "kao časopis za književnost i sva društvena pitanja". Već u sljedećem broju 2-3/1979. ta je odrednica promijenjena u "časopis za književnost i sva kulturna pitanja", a Gordogan je manje-više, uz dva jednogodišnja prekida 1989. i 1994., kontinuirano izlazio do 1999. godine. Na novu ediciju, kaže glavni urednik, potaknuo ga je Denis Kuljiš, a suradnja i entuzijazam suradnika, kako je višekratno istaknuo i u uvodniku časopisa i u brojnim intervjuima, bio je na zavidnoj razini. Hrvatska je tako dobila još jedan kulturni magazin čije će objavljivanje biti zapamćeno po dvjema karakteristikama – nizom kvalitetnih, nekih čak hvaljevrijednih tekstova, ali i ne baš uvijek jasnih oštih komentara glavnog urednika na račun Drugih.

Gordogan pozornost privlači i darom – CD-om *The best of KOS*, snimkama telefonskih razgovora Franje Tuđmana i Veljka Kadrijevića, Ratka Mladića i Borislava Jovića, Živote Pantića i Branka Kostića, Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića, te još nekih *ratnih heroja*. Cjelinu s tim darom čini transkript okruglog stola koje je uredništvo organiziralo 14. veljače 2003. kao reakciju na knjigu Martina Špegelja *Sjećanje vojnika*, jer je ista ocijenjena kao "najznatnije publicističko djelo iz novije produkcije". Sudionici okruglog stola, koji je moderirao Denis Kuljiš, bili su pokraj samog umirovljenog generala Martina Špegelja – Dušan Bilandžić, Ivo Komšić i Mile Bjelajac.

I bez pratećih (i netočnih) povika uredništva kako se Hrvatskom širi val jednostranog antiamerikanizma te citiraju i prenose samo tekstovi Noama Chomskog i Edwarda Saida (što opovrgava i, na primjer, prvi broj časopisa *Fantom slabode*), pozornost čitatelja svakako privlači blok *Islam – Terorizam*. Ne možda

tako na mah kao dva spomenuta, ali s mnogo više koncentracije i interesa, prema svjedočenju mnogih, pozornost su na novom časopisu zadržali *Slučaj Jedwabne*, *Gayčezbijska povijest Hrvatske* Deana Vuletića, te prikaz Nenada Polimca o sudbini filma Živojina Pavlovića *Država mrtvih*, koji je nakon njegove smrti dovršio Dinko Tucaković. Recenzentski blok opsežno je i kvalitetno štivo, kako i dolikuje jednom kulturnom časopisu, a iz straha da ne upadnemo u zamku dosadnog nabiranja, samo kratko ističemo reportažu Jelene Berković iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, raznovrsnu *Kroniku*, te cijelu rubriku *Teatar*.

Izlaženje nove edicije Gordogana pratila je velika medijska pozornost, a glavni urednik se u nizu intervjua žestoko kritizirajući obrušio na kulturne rubrike u kojima su isti objavljeni. Nije se teško složiti s konstatacijom izrečenom u *Slobodnoj Dalmaciji*: *Posvuda vladaju nečje-rojatna površnost i improvizacija, ponekad garnirani nekim prizemnim politiziranjem, jeftinim "medijskim" atrakcijama ili pak reklamiranjem prijatelja i interesnih saveznika. Kada se raspitate o urednicima tih rubrika, što čujete? Jedan bi nešto i htio, ali glavni urednik mu ne da i tretira ga kao predmet kolektivnog izrugivanja, drugdje je upravo po kazni postavljen čovjek koji je prije bio na desku, ali za mnoge je to već mnogo puta ustanovljena, dapače izravno proživljena priča zbog koje su, ne pristajući na takvo stanje, ostajali bez egzistencijalnog minimuma. Stoga nam se potpuno nepotrebnim čini ta guruovska nadmenost, kao i povlačenje znaka jednakosti, kada je o nekvaliteti riječ, između svih kulturnih rubrika dnevnih, tjednih, dvotjednih, tromjesečnih novina, časopisa, magazina – osim Gordogana, naravno. Potpisnica ovih redova takav zajedljiv ton pripisuje maloj složestoci u funkciji reklamiranja novog proizvoda nalik reklami za Ariel, koji za razliku od uobičajenih deterdženata za pranje jedini doista čisti rublje. Jer Branko Matan vrlo dobro zna sve vrste, slojeve razlika između pobrojanih, od kojih mu neki, ne svi, žele snagu da ustraje i – ako je ikako moguće – učestalo izlaženje Gordogana.*

Desnica ubila video zvijezdu

Mirna Belina

Izvrstan prijem naših video umjetnika na francuskom *Instants Vidéo* festivalu u Manosqueu, koji je, nažalost, nakon 16 godina održavanja ukinut, barem u tome gradu

Sve što ima početak ima i kraj, slogan je koji u svijetu blokastera označava najnoviji mega-hit braće Wachowski. No, takva izjava u kontekstu eksperimentalnog videa i filma gotovo obavezno izaziva mračne misli tako simptomatične za to, nažalost, potpuno marginalizirano područje umjetnosti.

Instants Vidéo (održan od 7. do 12. studenog), festival alternativnog videa i filma, koji se već šesnaest godina događa u pitoresknom gradu Manosqueu smještenom na vratima Provanse, nadomak Marseillea, Aix-en-Provencea i

Avignona, ove je godine zatvorio svoja vrata s nadom da će se sljedeće ipak samo preseliti na neku drugu, dobrohotniju lokaciju. Željezna šaka lepenovske politike, zgodno ilustrirana na plakatima i katalozima festivala, na prilično je uljudan način otkazala njegovo financiranje i smijenila organizatore.

No, povod za posjet tom simpatičnom, nepretencioznom festivalu, bila je prezentacija hrvatskog programa *Videodrom 9 cuts <01 – 03>*, programa proizašlog iz televizijske emisije *Videodrom*, koja je prikazivala internacionalni eksperimentalni video i film u integralnom obliku. Devet video radova hrvatskih autora koji već dulje vrijeme djeluju na sceni (Bukovac, Martinis), zatim onih srednje generacije, poput Vladislava Kneževića ili Simona Bogojevića-Naratha, pa sve do novih nada hrvatske eksperimentale, poput Gorana Škofića, izazvali su veliko zanimanje i veliki pljesak festivalske publike koja je u šest dana trajanja *Instants Vidéo* imala prilike pogledati poprilično slab internacional-

ni, ali uglavnom frankofoni (netitlovani!) program.

Uz poprilično oduševljenje samim programom, francuski su stručnjaci za video, profesori na fakultetima za videoart, ali i njihovi studenti uglavnom bili zainteresirani za fenomen da u Hrvatskoj postoji televizijska emisija posvećena eksperimentalnom videu, jer se taj nekomercijalni, ali u biti i televizijski art (video uvijek pretpostavlja neki ekran!), u cijelome svijetu neizmjereno teško probija na male ekrane.

Desničarska politika uklanjanja kulturnih manifestacija i nemogućnost dobivanja prostora na komercijalnim televizijama zapravo nam pokazuju točno ono što znamo ili što želimo znati o europskim nam susjedima: da smo im možda i bliže nego što bi oni to uistinu željeli.

Razgovor u tišini

Uorganizaciji udruge Kazalište, vizualne umjetnosti i kultura gluhih – DLAN 27. studenog u Kulturnom centru Peščenica započeo je tečaj znakovnog jezika namijenjen svima koji žele naučiti komunicirati pokretom, gestom i mimikom te komunicirati s gluhim osobama. Prvi stupanj tečaja održava se jednom tjedno do mjeseca ožujka nakon čega slijedi ispit i mogućnost pohađanja drugog stupnja. Zbog velikog interesa polaznika tečaj je organiziran u četiri grupe, no još uvijek se više od 150 zainteresiranih nalazi na listi čekanja.

Udruga Kazalište, vizualne umjetnosti i kultura gluhih – DLAN osnovana je 2001. godine a cilj joj je promocija kulture Gluhih, njezinih vrijednosti te uključivanje gluhih osoba u sve sfere kulturnog života.

Udruga je počela rad prikazivanjem prve kazališne predstave na znakovnom jeziku *Planet a* u povodu

Međunarodnog simpozija znakovnog jezika i kulture Gluhih u Hrvatskoj (kazalište Gavella, svibanj 2001.) i do sada je imala 7 gostovanja u Hrvatskoj i izvan naših granica.

Osim kazališta, bavi se promocijom znakovnog jezika kroz tečajeve znakovnog jezika, poezijom na znakovnom jeziku, sign-dance (kombinacija plesa i znakovnog jezika), vizualnim umjetnostima Gluhih autora (slikanje, fotografija, kiparstvo i video umjetnost), pripovijedanjem priča na znakovnom jeziku, promocijom znakovnog jezika i kulture Gluhih putem kulturnih događanja, radionica, predavanja, tekstova na web stranici i predstava te borbom za priznavanjem znakovnog jezika kao jezika kulturne manjine jedne populacije ljudi koji žive u Hrvatskoj – populacija gluhih.

10 najvažnijih razloga za učenje znakovnog jezika

10. možete komunicirati kroz zatvoreni prozor
9. znakovni jezik je trodimenzionalni jezik
8. možete komunicirati s punim ustima
7. čujući roditelji mogu komunicirati sa svojom gluhom djecom
6. možete komunicirati pod vodom
5. znakovni jezik je lijep način vlastitog izražavanja
4. možete komunicirati iz udaljenog dijela prostorije bez vikanja
3. znakovni jezik je prekrasan
2. možete se sprijateljiti s gluhim osobama
1. znakovni jezik spaja čujuće i gluhe osobe

Umjetnik u doba ideološke reprodukcije

Đurđa Otržan

“Jaka struja” zapadnjačke misli istekla je, čeprka po zaostalim baricama memorije; novo ipak nadolazi i nema se gdje nadovezati, mlade guši u prsima, radoznalost prolazi nezapažena, mladi ne mogu na silu ostarjeti da bi se uklopili, staro ih ne vidi kao mlade i zapravo ih se boji jer osjeća da ne može ići ususret onome što se od njih traži – i kronično je umorno, i ne odustaje od vlasti

Namjera mi je govoriti o piscima jer se na njima prvima očituje ono što poslije zadesi i sve druge.

Mi mislimo da se razumijemo.

Kad smo sami jedni s drugima, mi mislimo da se razumijemo.

Bez obzira na to što mislimo o radovima, kad smo sami s tim radovima i s njihovim autorima, mi mislimo da se razumijemo.

I procjenjujemo koliko taj drugi autor u svom djelu razumije ono što nas uvjetuje izvana, kada nam nije dano da se bog zna kako razumijemo.

Upravo se radi na tome da nas odviknu od toga da se inače, prešutno ili brbljavo, međusobno razumijemo.

Upravo gledamo koliko je onaj drugi podlegao stalnom razuvjeravanju da se razumijemo. Da smo druga kultura, drugi jezik, druga tradicija, druga tehnologija, drugi stil, drugorazredni...

Gase svoju savjest što nas ne traže tamo gdje se razumijemo.

Ne žele čak, kako se izrazio Brodsky: barem saslušati, ako već ne poslušati.

Oni koji su imali što reći nisu nikada tražili da ih se sasluša, očekivali su da ih se i sasluša i poslušaju.

Pa su očekivanja pojeftinila do toga da ih se barem sasluša.

Pa da ih se barem.

A to znači gase nam pozornost.

Kad misle da su je dovoljno ugasili zovu na odgovornost.

Razumijem, razumijem Brodskog kad i kako je on razumio što se događa, sada već zahtijevajući da se poezija uvede u supermarkete i na jumbo-plakate.

Prisilno cijepljenje.

Pritom ga prate barem tri nevolje.

Osvajač-zabavljač

Prva je da umjetnost zabavlja i duh i tijelo, ali ljudi žele to od samog autora, da ih on zabavlja.

Ili da ih gane svojom tragedijom, svakako da sebe, a ne svoj rad, ponudi na žrtvu.

Druga je da umjetnost opominje, pa se neugoda čitatelja što im se reklo da su nesavršeni opet iskaljuje na živom umjetniku.

Treća je ta da umjetnost spašava, ali čitatelji nesposobni za vlastiti spas ne žele znati za one koji im poručuju: ugroženi ste.

O umjetniku ne ovisi život naroda, narod neće biti gladan zbog lošeg romana, ali zbog lošeg zakona hoće, samo kako će se provesti autor nerado pročitanih riječi za razliku od onih koji će ugroziti sam opstanak?

Baš kao da im je ugrozio goli opstanak na planetu. Kako to razumjeti?

Nažalost, kao zadnje ušutkavanje.

Dok bezopasno brblja i skuplja curriculume i tiraže, dok pleše između tri nevolje, elegično tuži što nema kome pokazati svoju elegiju, ok, može.

Rekne li nešto uistinu, ne može.

Pisac, taj zadnji ostatak pra-neprijatelja, skuplja na sebe kao slamnati pas sav potisnuti bijes zbog susjeda koji nepravilno parkira pred tuđom garažom, partijskog oponenta i krivog liječenja, globalnih malverzacija, no, no, popis je neiscrpiv.

Divnog li vremena kad su autora na izvedbi izviždali, jer još je imao pravo na lokaciju. Jumbo-plakati poezije za prisilno cijepljenje upadaju u prvu zamku: osvajač-zabavljač, zapadna varijanta.

Najveći majmun u džungli.

To je za sebe rekao Stephen King.

Prisilna poezija u čitankama opominje da nešto nije u redu, istočna varijanta.

Retuš vrijednosti na početku školske godine.

Tko još recitira napamet po klubovima?

I, naposljetku, plati da te objave u *Spiegelu*, prisilno dođi do recenzije, srednjoeuropska varijanta, nikome više niste potrebni jer ne povećavate zaradu.

Stoga: *Neću ti više nikada glumiti!* (Carmelo Bene)

Onih jedan posto

I, unatoč tome, znajući da su nesretni bez umjetnosti, umjetnik se trudi.

Jer i kad igra po njihovim pravilima, i kad zna zašto je tome tako (ne, doista neću ponavljati priče o lagerima, fetvama, objedama, zavistima i slično) i kada razumije razloge, još se uvijek trudi.

Još je uvijek umjetnik.

Možda više nego ikada.

Neisplativ, neplaćen,

neshvaćen, izigran namještenim nagradama, on se trudi.

Još su jedino djeca bila ostala izvan ideološke reprodukcije kao obični čitatelji svog Harryja.

Reklama radi za poeziju, ali reklameri ne, jer oni rade za novac i novac i novac i kad im je *bad*, tko im je kriv?

Novac?

Interpreti su natjerani na trke konja koje doista ubijaju ubitačnim tempom od malih nogu (ne, neću o prostituciji, toga smo siti), natjerani u arenu da pune džepove svojih gladijatorskih bossova, da, mogli su ne pristati, mogli su i pristali su.

Izrabljivani, neslobodni i prevareni.

Ovo zadnje računa se kad ostanemo sami i razumijemo se.

Prevareni.

Ali ne i onaj koji nikome ne donosi zaradu, ne povećava tiražu, ne prodaje milijune ulaznica. On ne.

On još uvijek zna kako stvari stoje i znat će.

Slava je staromodna.

Od svih nosača zvuka na svijetu godišnje na klasičnu i jazz zajedno otpada jedan (1) posto prodanih primjeraka.

Ostalih 99 posto je industrija.

Ovogodišnja MIDEM statistika.

Treba li biti drukčije?

Ne, ne treba, jer je oduvijek tako bilo i bit će.

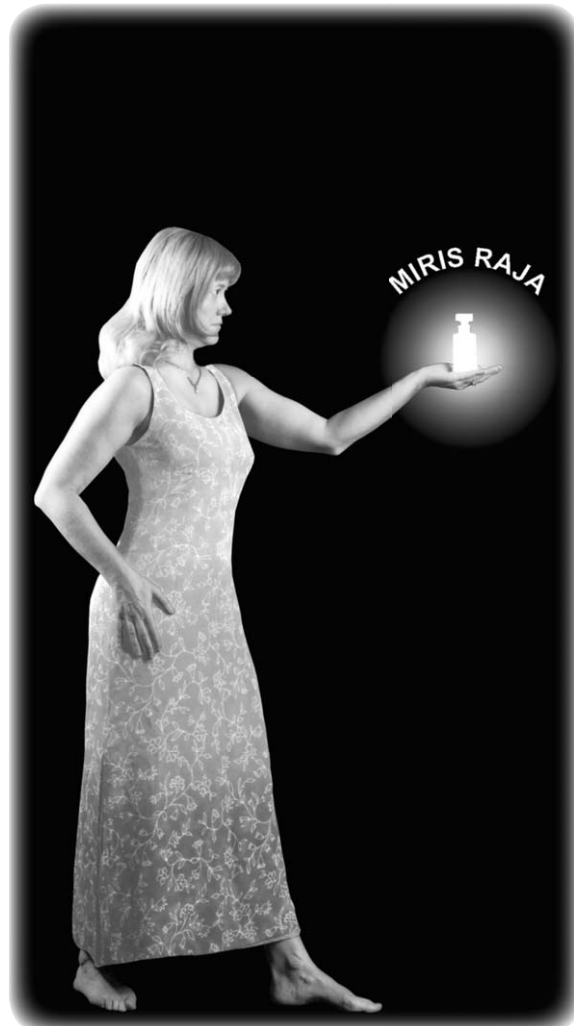
Ne radi se o količini, nego o odnosu prema jedan posto, prema onome jednome koji prima Nobela a da *nitko za njega ili nju nikada prije nije čuo*.

Zar nitko?

Možda nekih jedan posto jest.

Svrstavanje među prodavače

Pa što je problem s umjetnošću da je se ne može prodavati kao svaku drugu robu jer doista ne može, čak i kad privremeno ide, jer ne ide umjetnost, nego investicija u nju.

esej

To što se ne da naručiti poput stola, grede ili čavla.

Nepredvidljiva je.

Neočekivana.

Neizvjesnog ishoda.

Možete li sjesti i ispuniti narudžbu od milijun dolara za remek-djelo?

Može li se naručiti duševni doživljaj koji će dirnuti tisuće?

Može li se spriječiti nastanak politički nepoželjne pjesme?

Ne može je se utrpiti u mehaničke i mjerljive veličine, iako su mediji sveli dosta toga na nešto taktno i mrtvo, bez ritma i daha.

Neuhvatljivost umjetnosti zabrinjava ponudu i potražnju pa je lovi, i lovi, troši, preoblači, oglašava, preprodaje, lijepi etikete, cijene, umjetnici se znoje, ponešto otmu tržištu, a sve uzalud.

Ali to još nije najgore.

Najgore je to što je ne žele da bi u njoj uživali, nego da bi je zarobili i podjarmili, upakirali i prodali.

Kome?

To je najgore.

Tko je ikada za novac dobio ljubav?

Tko je ikada za novac dobio Duh?

Kamo se djenuti?

U registar aktualnih poruka političkog trenutka zvan čitanke?

Pod pleksiglas jumbo-plakata koji nam krade još jedan kvadrat slobodnog životnog prostora?

Previše je lažne umjetnosti, anti-umjetnosti, konjunkturke umjetnosti, da bi se itko trudio gubiti vrijeme procjenjivanjem bilo čega ispod 10.000 eura.

Grijech je ne dati umjetničko djelo svima koji ga žele vidjeti.

Taj se grijeh donekle ispravlja muzejima proteklog stoljeća i turizmom.

I džepnim izdanjima.

Griječ dođe i na naplatu.

A pojava je stara, još od Hollywooda.

Brecht je sebe vidio u Hollywoodu kako *pun nade*, *svrstava se među prodavače*.

Internet je dao svima šansu.

Čovjek piše javni dnevnik već trideset godina i čitaš ga svaki dan na Internetu.

Da, ali. Buržuj je kupio Dürera i nije ga nikome pokazivao.

Internet je za buržuje jer PC nema mali građanin, običan građanin, građanin drugog reda, imigrant, beskućnik, ima li niže?

Svi slijede modu i *puni nade*, *svrstavaju se među prodavače*, ali tu modu diktiraju oni regrutirani iz (1) jedan posto.

Oni koji su u nekom trenutku uhvatili establišment na spavanju i udahnu mu malko slobode.

In-spirirali.

Pa makar iz očaja kao Brodsky.

Negibljivo globalno tijelo

Ima nečeg laskavog za samu knjigu u toj naplati grijeha za sebičnost, a to je nagovaranje (*werbung*) da je kupite, jer svaka je od nebrojenih milijuna naslova na ponudi, po popratnim preporukama, najodličnija, najizuzetnija, naj i naj, i kad to ne bi već dotaklo farsičnost reklamnog mahnitanja, bilo bi izuzetno žalosno za savjest recenzenata, ali nije, oni su u istoj kaši.

Oni bi pomogli kad bi mogli.

Neki ne bi, jer mrže predmet kojim se bave i svoje mjesto u svemu tome.

Oni dobronamjerni samo žele udomiti svu tu siročad, kad ih već tako tretiraju proizvođači uvezanog papira.

Ionako ne znate što kupujete, s tom razlikom što kad kupujete lijek o kojem nikakvu recenziju niste dobili, kupujete ono što vam je recenzirao vaš ordinarius, pa se podrazumijeva da vam je prepisao naj, naj, ukratko ono što vam treba.

Ali hoće li neki naslov ublažiti kulturnu boljku koja vas je spopala o tome se treba iscrpnije raspitati kod onih koji su ga probali, tj. pročitali.

Lijekove i ne treba hvaliti, kad im se ionako sve više ne zna točan učinak, pa sve više nalikuju nepročitanoj brošuri koja nam može izazvati gađenje, razbjesniti nas, oduševiti, već prema sastojcima u njoj.

Ali tendencija postoji: protiv visokog tlaka

– Johann Sebastian Bach.

Za melankolične – Beethoven.

Za apatične – Kundera.

Za Treći svijet – pretplata.

Cezarizam je bio cezariizam i ništa više.

Da bi stvorio Rimsku državu.

I ovaj reprizni cezariizam bi se tako ponašao iz inercije samozadovoljstva.

Srušili su ga oni koji ga nisu trebali.

Ni uglačanu majoliku kupališta, ni terme, ni arene, ni vrtove s pneumatskim čudima, ni cezare.

Bili su premladi da bi se tješili luksuzom.

Natprosječne ideje trebaju mlado tijelo za provedbu.

Dok je tijelo epohe mlado ono i donosi plodove, podržava rast i uspon.

Današnje je globalno tijelo pretvrdo i negibljivo, neprilagodljivo, pretromo i usporeno, sklono zaboravu do amnezije, brine se samo o održanju loših navika, beščutno za druge i mrzovoljno zbog budućnosti koja će biti još gora.

Glomazni mehanizmi pritiska

Ideje koje potrošen habitus civilizacije može provoditi potrošene su koliko i fisis, tankog, nepravilnog krvotoka, analizirajući same sebe i svoje, nekoć “vehementne strasti“, govore o vlastitoj nemoći i odbojne su prema novome.

“Jaka struja“ zapadnjačke misli istekla je.

Čeprka po zaostalim baricama memorije.

Novo ipak nadolazi i nema se gdje nadovezati, mlade guši u prsima, guši ih prašina i masnoća koja se nakupila na stjenke nekadašnje kulturne razmjene, radoznalost prolazi nezapažena, mladi ne mogu na silu ostarjeti da bi se uklopili, staro ih ne vidi kao mlade i zapravo ih se boji jer osjeća da ne može ići ususret onome što se od njih traži.

Želi ih, treba ih, ali zakočeno tijelo kulture nema što ponuditi mladima, a sve im je uzelo.

I kronično je umorno.

I ne odustaje od vlasti.

Ali je stvorilo glomazne mehanizme pritiska koji tište sve bez razlike.

Sila podjednako guši i autonomiju iz koje bi izašlo nešto povoljno za obnovu, sve je teže u neslobodi izboriti.

Omjer je višestruko neravnotežan pa nema sukoba.

S Romantizmom je tijelo kulture ostvarilo zrelo doba, mladost Renesanse sazrela je iznutra. S prebacivanjem pozornosti na tehnologiju, na znanost iz glave, kultura je ovremješnila i postala nepokretna baš kao i sama glava na ramenima.

I noge vise iz fotelje, broji novce, bulji u ekran, mobitelizira, sve da se ne bi više micala.

Ne treba biti time nezadovoljan, ali tome su odbrojani dani.

Stvrdnuto tijelo puca, lomi se i ne može više služiti duhu, nego ga odbacuje.

Cijediti interes u sebi za nešto utrnuo, što prži mlade iznutra, obmana je monopola prethodne kulture.

Nije bila bez grijeha.

Htjela je više nego što je trebala, htjela je sve što je neopravdano željela.

Htjela je umjesto jedne, deset kila kruha na dan, pa ih devet bacila.

Milijun pa dva milijuna barela nafte.

I još želi i proizvodi više nego treba, još više, sve više, na štetu svih i same sebe.

Ugradila je *hybris* i, premda svjesna toga, sada ga se više ne može osloboditi.

Toj kulturi je strano sve što *money can't buy*.

I parazitira na svim tim stvarima koje *money can't buy*.

Zdravlje, na primjer.

Lijekovi nisu zdravlje.

I fotokopira, umnaža tu kancerogenu matricu na beskonačnoj pokretnoj traci.

Ne-doba za umjetnost

Plaća se ono što se učinilo, a ne ono što se nije učinilo.

Svako mito je opljačkani tuđi rad.

Novac je priznanica za rad.

I ništa više.

Glede novca.

I kad se sâm ukine uslijed netočne primjene, stari će ugrađeni *hybris* konačno splasnuti.

Bit će to dobro rješenje za sve koji ga nisu imali koliko su trebali.

Nije novac oduvijek, nego rad.

To nisu uvjeti za umjetnost, to je ne-doba za umjetnost.

Staračka manija pohlepe i sedimentirana kultura je njezin smrtni neprijatelj.

Njoj umjetnik stvara nepodnošljivu zavist kao onaj koji dobiva sve “badava” iz duhovnog svijeta i još bi je “opljačkao” tražeći da mu plati za rad.

Nema sporazuma do daljnjega.

Bez brige.

Novac ne može poeziji ništa.

Nikad je nije učinio ni boljom ni gorom.

Ali je zagadio okoliš i zrak nije čist.

Dave nas šepavam darvinizmom.

A to se tiče svih.

Umjetnik se bori za opstanak svježeg sira i mlijeka na tržnicama, i to je početak. ▮

proza

Priča koja slijedi

Cees Nooteboom

Objavljujemo ulomak iz romana poznatoga nizozemskog pisca Ceesa Nootebooma *Priča koja slijedi* (*Het volgende verhaal*), koji u prosincu izlazi na hrvatskome u izdanju Naklade Pelago i prijevodu Gioie-Ane Ulrich. Riječ je o knjizi kojoj je 1993. dodijeljena Europska književna nagrada i koja je proslavila svojega autora izvan Nizozemske

(...)
 Qd svih mozgova koje su uništile šezdesete godine, mozak ravnatelja naše gimnazije bio je najozbiljnije ugrožen – da je bilo prema njegovu, podučavali bi nas učeni. Mogućnost da profesori posjećuju predavanja svojih kolega bila je jedna od njegovih najljepših zamisli. Ona nekolicina koja je to kod mene jednom isprobala nije se više vratila, a ja sam to isprobao samo dva puta. Jednom na fakultativnom satu vjeronauka gdje sam bio jedan od tri učenika, a evangeličkoga pastora u službi definitivno sam otuđio od kršćanske ljubavi prema bližnjem svom. Drugi put bio sam, naravno, na njezinu satu, iako samo zato što mi u zbornici nije uputila ni jedan jedini pogled, zato što je noću sanjam kao što još od pubertetskih dana nisam sanjao, i zato što mi je Lisa d'India ispričala da je ona *fantastična* profesorica.

Ovo posljednje bilo je točno. U njezinu sam razredu sjeo otraga pokraj balavog tinejdžera dovveši ga u neugodnu situaciju, a ona se ponašala kao da me ne primjećuje. Upitao sam je li to u redu, a ona reče – Ne mogu ti zabraniti, a možda ćeš i štogod naučiti, danas ćemo govoriti o smrti – a to je za nekog tko je imao znanstvene ambicije bilo izraženo neobično neprecizno, jer nije bilo toliko govora o smrti koliko o onome što nakon toga slijedi, o metamorfozama. Pa, iako nije bila riječ o istima – bile su mi dobro poznate. Prošlo je mnogo vremena otkad sam sjedio u razredu i uslijed te promijenjene situacije odjednom sam se prisjetio da je biti profesor, zapravo, neobično zvanje. Dvadeset ili više osoba sjedi, samo jedna stoji, a njezino znanje valja prenijeti u još prazne mozgove svih ostalih.

Dobro je izgledala, ta crvena kosa razredom se vijorila poput zastave, no nisam dugo uživao u tome jer je ispred ploče postavljeno filmsko platno i navučeni su razredni zastori, par neuglednih bež krpica. – Gospodin Mussert ima sreće – reče ona – već na prvom satu gledat će film. – Nastade sveopće veselje.

– Sokrate, miči šape – u mraku sam čuo nečiji glas, a zatim je sve utihnulo

jer se na platnu pojavio mrtav štakor. Nije bio velik, ali zato potpuno mrtav – lagano otvorena njuška, nešto krvi na brkovima, slab sjaj u poluotvorenim očima. Slomljeno tijelo ležalo je malčice svijeno, u položaju koji neizbježno označava smrt, mirovanje, nemogućnost da se ikad više pokrene. Netko je hinio povraćanje.

– Potpuno nepotrebno. – To je bio njezin glas, odmjeren, poput udarca. Odjednom je sve utihnulo. Zatim se na platnu pojavio šareni grobar. Ne bih bio znao da je riječ o njemu – to je rekla ona. Šareni grobar, kukac s bojama poput pjegava daždevnjaka. I to je napomenula. Promatrao sam plemenitu životinju – ebanovina i tamni oker koji je djelovao poput grbova na njegovu oklopu. Ne njegovu, njezinu.

– To je ženka.

Ona je to rekla, pa bi trebalo biti točno. Pokušao sam si to predložiti. A očito i netko drugi, jer jedan je glas rekao – Dobar komad. – Nitko se nije smijao.

Kukac je počeo kopati rov oko mrtvoga štakora. Evo i drugog kukca, ali taj nije tako aktivan.

– Mužjak. – Naravno.

Ženka je počela gurati ukrucenu lešinu koja se pomicala malo-pomalo, nevoljko. Mrtvi, bez obzira kojoj vrsti pripadali, žele spavati. Izgledalo je kao da kukac želi svinuti tijelo štakora: debeli, crni, sjajni oklop od glave zabijao se u strvinu, izgledao je poput kipara s prevelikom komadom mramora. S vremena na vrijeme slika je lagano poskakivala preskočivši neke dijelove filma.

– Primijetili ste da je film rezan i lijepljen, stvaran proces snimljen je u cijelosti i traje oko osam sati.

I skraćena verzija trajala je dovoljno dugo. Lešina je postupno postajala okrugla, noge su se zaplele jedna u drugu, štakorova glava ugurana je u mekanu trbušnu šuplinu i odjednom je nestala, kukac je izvodio mrtvački ples oko dlakave kugle.

– Ovo nazivamo strvinokuglom.

Strvinokugla – probao sam izgovoriti tu riječ. Nikad čuo. Uvijek sam zahvalan na novim riječima. Baš lijepa riječ. Dlakava kugla od štakorskog mesa koja se lagano kotrljala u rov.

– Sada će se u grobu pariti s mužjakom.

Netko je zamljackao u polumraku.

Upalila je svjetlo i uputila pogled prema velikom, bubuljičavom dječaku u trećem redu.

– Ne budi tako misteriozan.

Misteriozan. Sama ta riječ! Izgovorila ju je sa sjevernonizozemskim akcentom, guturalno. Svjetlo se ponovno ugasio, no ja sam znao da se neodređeni osjećaj koji sam gajio prema njoj odjednom pretvorio u ljubav. *Ne budi tako misteriozan*. Dva su kukca čeprkala jedan po drugome kao da su to obavljala po nalogu, a zapravo i bijaše tako. Mi smo jedina vrsta koja se udaljila od te svrhe. Uobičajeno drhtavo petljanje, još neobičnije jer većina životinja pritom ne

leži, pa je čeprkanje na platnu nalikovalo besciljnom plesu, pri čemu su se međusobno morali nositi, a sve to u potpunoj tišini. Ples bez glazbe, grebanje oklopa zasigurno stvara strašnu buku. Ali kukci vjerojatno nemaju uši, zaboravio sam priupitati. Dva su se tenka odvojila, jedan je počeo slijediti drugoga. Već dugo nisam znao koji je koji. Ali ona jest.

– Sad ženka mužjaka tjera iz groba.

Pjevušenje u razredu, visoki tonovi djevojaka. U galami sam razabrao njezin dubok, odobravajući glas i osjećao sam se uvrijeđeno.

Ženka je sad iskopala drugu jamu za “spremište jajašaca”. Opet jedna od onih riječi. S tom sam ženom učio nove riječi. Nema sumnje, volio sam je.

– Za dva dana ondje će položiti svoja jajašca. No, najprije će omekšati meso strvine.

Njezina jajašca. Prvi put sam vidio kukca koji povraća. Sjedio sam u razredu žene koju sam volio i promatrao sto puta uvećanu znanstveno-fantastičnu glavu kukca, kojega nazivaju šarenim grobarom, koja je bljuvala zeleni želučani sok po mesu strvine koja je prije sat vremena izgledala poput mrtvog štakora.

– Sad će odgristi komad i napraviti rupu u strvini. – To je bilo točno. Bager, majka, nositeljica jajašaca, ljubavnica, ubojita *mama*, pojela je komadić kugle od štakora te ga izbljuvala u malu udubinu koju je svojim zubima iskopala u toj istoj rupi. – Na taj će način napraviti valov. – Strvinokugla, spremište jajašaca, valov. I ubrzanje vremena: za dva dana jajašca, pet dana nakon toga ličinke. Ne, ja znam da se vrijeme ne može ubrzati. A možda je ipak moguće? Jajašca su bijela i sjajna, kapsule u boji sjemena, a ličinke su se lagano počele pretvarati u kolute boje žive slonove kosti. Majka je zagrizla u štakorski pire, ličinke joj ližu njušku. Sve je to povezano s ljubavlju. Pet sati kasnije one jedu same, sljedeći su dan već otpuzale u skupčanu lešinu. *CAro DAa VERmibus*, meso dano crvima. Latinistička šala, pardon. Svjetlo se upalilo, zastori razmaknuli, ali ono što se doista upalilo bila je njezina kosa. Vani je sjalo sunce, grane kestena njihale su se na vjetru. Bilo je proljeće, ali u razred se ušuljala predodžba o smrti, veza između ubijanja, parenja, proždiranja, preobrazbe – nezasićen, nazupčen lanac koji se okreće, a to je život. Učenici su nestali iz razreda, mi smo ostali stajati prožeti osjećajem nelagode.

– Sljedeći put o rastočima i ličinkama kukaca.

Kazala je to provocirajući, kao da je primijetila da sam malčice zatečen. Sve što sam imao prilike vidjeti na neki je način imalo veze s bijesom. Bijesom ili voljom. To lagano i temeljito žvakanje čeljusti, srednjovjekovno zveckanje oklopa koji se pare, sjajne, slijepe glavice ličinki koje su obilaze oklopljenu njušku majke, stvaran život.

– The never-ending story – rekoh. – Genijalno, Sokrate. Imaš li još koju sjajnu ideju?

Cees Nooteboom rođen je 1933. godine u Haagu. Jedan je od najpoznatijih i najprevođenijih nizozemskih autora uopće. Objavio je nekoliko knjiga poezije, desetke romana i kratkih proza te knjiga eseja i putopisa. Za roman *Priča koja slijedi* dobio je 1993. Europsku književnu nagradu, čime se definitivno uvrštava među najzanimljivije suvremene europske prozaik. Od ostalih njegovih djela izdvajaju se romani *Filip i ostali*, *U nizozemskim planinama*, *Rituali*, *Mokusei!*, *Hotel Nooteboom* itd., a od putopisa *Putevi u Santiago*.

Napuhala je obraze. To je činila kad je razmišljala.

– Ne znam. Jednom će sigurno doći kraj. Ta postojao je i početak. – Opet taj provocirajući pogled, kao da je upravo izmislila prolaznost te je pokušava isprobati na jednom humanistu. Ali nisam se tako brzo dao istjerati iz groba.

– Bi li htjela da te kremiraju? – upitao sam. S tim pitanjem možeš se pokazati u svakom društvu. Tijelo osobe kojoj je pitanje upućeno degradirano je do materije koja mora biti odstranjena u određeno vrijeme, a sve to u sebi ima nešto pikantno, pogotovo u erotskim situacijama.

– Kako ti misliš? – reče.

– Od jednog sam patologa doznao da je to bolno.

– Glupost. Pa dobro, možda se nešto može osjetiti lokalno.

– Lokalno?

– Pa da, nakon što izgori, šibica se potpuno iskrivi, a to naravno u materijalu stvara golemu napetost.

– Jedanput sam u Nepal u prisustvo-vao javnom kremiranju, pokraj rijeke.

– Lagao sam, samo sam jednom čitao o tome, ali mogao sam si predložiti lomaču.

– Ah, i što se onda dogodilo?

– Lubanja je eksplodirala. Bio je to suludi zvuk. Kao da su pekli divovski kesten.

Nasmijala se, a zatim joj se lice skamenilo. Vani, po školskom igralištu – ne znam zove li se to još tako – prolazili su Arend Herfst i Lisa d'India u sportskoj odjeći. To je bilo legitimno, on je bio trener školske momčadi. Herfst se maksimalno trudio. Zbog svog vječitog cerekanja pjesnik je počeo sličiti jednoj od onih ličinki koje sam maloprije vidio.

proza

– To je tvoja učenica? – upitala me Maria Zeinstra.

– Da.

– Što misliš o njoj?

– Ona je radost mojih starih dana.

– Bio sam u tridesetima i rekao sam to bez trunke ironije. Nijedno od nas nije gledalo prema njemu, vidjeli smo kako žena pokraj njega ondje vani redefinira prostor, kako se uslijed njezina kretanja središte igrališta neprekidno premještalo.

– I ti si zaljubljen? – Trebalo je zvučati podrugljivo.

– Ne. – To je bila istina. Već sam objasnio.

– Mogu li sljedeći put doći na tvoj sat?

– Bojim se da ti se neće svidjeti.

– To ću utvrditi sama.

Pogledao sam je. Zelene oči djelomično skrivene iza crvene kose, neposlušnih zavjesa. Zvezdano nebo od pjega.

– Dođi kad budem govorio o Ovidiju. I ondje dolazi do metamorfoze. Doduše, nema štakora koji se pretvaraju u strvinokugle, ali ipak...

Što ću čitati danas poslijepodne? O Faetonu, o polovima zemaljske kugle koja nestaje u vatri? Ili o strahotama podzemlja? Pokušao sam si je predočiti kako sjedi u mojem razredu, no nije mi uspijevalo.

– Pa... vidimo se – reče i ode. Kad sam kasnije došao u zbornicu, vidio sam da je usred neugodnoga razgovora sa suprugom. Njegovo vječno nacereno lice poprimilo je preziran izraz i prvi sam put primijetio da je ranjiva.

– Prije tragičnih razgovora trebao bi skinuti trenirku – namjeravao sam mu reći, ali ja nikad ne kažem ono što mislim.

Život je kanta krcata govnama, koja se neprekidno puni i koju do kraja moramo vući sa sobom. To je navodno rekao sveti Augustin, nažalost nikad nisam potražio latinski tekst. On se nalazi u tekstu *Confessiones*, ako nije apokrifan, naravno. Trebao sam je odavna zaboraviti, toliko je vremena prošlo. Tuga bi se trebala utisnuti u lice, a ne u pamćenje. Osim toga, ona je starinska. O njoj se više gotovo ništa ne čuje. A ujedno je građanska. Već dvadeset godina nisam tugovao. Hladno je ovdje gore, u parku sam pratio bijelog pauna (zašto ne postoji posebna riječ za sve *bijele* životinje, nego samo za konje?) kao da je to moja životna zadaća, a sada sjedim na vanjskome zidu dvorca, a pogled mi se pruža dalje od grada, rijeke, krpice mora iza svega. Oleandri, “crveni jasmin”, lovor, veliki brijestovi. Pokraj mene jedna djevojčica sjedi i piše. Riječ rastanak lebdi u zraku, ali ne mogu je zgrabiti. Cijeli ovaj grad je rastanak. Granica Europe, posljednja obala prvoga svijeta, ondje gdje nagriženi kontinent polako tone u more i stapa se u veliku maglu na koju danas sličići ocean. Ovaj grad ne pripada sadašnjem vremenu, ovdje je ranije zato što je kasnije. Banalna sadašnjost još nije počela, Lisabon oklijeva. To bi trebala biti prava riječ, ovaj grad pokušava odugovlačiti rastanak, ovdje se Europa oprašta od sebe same. Letargične pjesme, nježna propast, velika ljepota. Sjećanje, odgoda metamorfoze. Ništa od toga ne bih uvrstio u *Vodič* dr. Straboa. Budale šaljem u lokale u kojima se svira fado, na njihovu porciju već prožvakane *saudade*¹. Slauerhoffa² i Pessou zadržat ću za sebe, spominjem ih, narod šaljem u Mourariju ili u Café A Brasileira, a što se ostaloga tiče, najradije bih si odgrizao jezik. Od mene neće čuti ništa o duhovnim preobrazbama pjesnika-alkoholičara, moje tekuće mnogolike osobe, koja u cijelom svom tamnom sjaju ovdje još luta kroz ulice, nevidljivo se skrasila u trgovinama cigara, na kejevima, uz zidine, u mračnim kafićima gdje su se

Slauerhoff i ona vjerojatno susreli, a da jedno o drugome nisu ništa znali. O mojem tekućem *ja* pokrenut je razgovor nakon prvoga i jedinog puta kada je prisustvovala mojem predavanju u školi. Ona nije imala ništa od toga, a ja nikada ne mogu objasniti što sam s time mislio reći. *Regia Solis erat sublimibus alta columnis...* *Metamorfoze*, knjiga II., tako sam započeo nastavu, a Lisa d’India prevodila je svojim visokim glasom, svijetle boje – Palača Sunca stajala je visoko na stupovima koji su se uzdizali uvis... – a ja sam rekao da mi se više sviđa riječ “ponosno” nego “visoko”, jer “koji su se uzdizali uvis” ne zvuči dobro i da je bolje ne upotrijebiti riječ “visoko” dva puta. Ona se ugrizla za usnicu kao da je želi pregristi i ponovila – Palača Sunca stajala je ponosno na visokim stupovima... – i tek je tada moja tvrdoglava sokratska tikva shvatila da sam ja jedini koji još ništa ne zna o toj vezi i da je d’India znala da Zeinstra zna i da je Zeinstra znala da d’India zna da ona sve zna, dok sam ja projurio kroz *fastigium summum*³ i govorio o Tritonu i Proteju i Faetonu, koji se strmim putem polako uspinjao prema očevoj palači, ali se nije uspio približiti razarajućem svjetlu koje vlada u kući Boga Sunca. Ne želim vidjeti trećerazrednu dramu u klupama preda mnom, glasno sam blebetao o Faetonovoj sudbini. Jesam li požalio? Nikada! Nikada? Svaki bi kreten bio vidio strah u d’Indijinim očima, i, naravno, još je vidim preda mnom – s očima ranjena jelena, glasom jasnim kao uvijek, ali mnogo tišim nego inače. Samo, iza njezinih vidio sam druge oči, a tim sam očima pričao o sinu boga koji je sa sunčanom kočijom htio napraviti jedan krug oko Zemlje. Jasno je da će se priča loše završiti; ludi se Apolonov sin strmoglavio sa svojom zlatnom kočijom i konjima koji bljuju vatru. Poput derviša u vrtnji skakutao sam pred razredom, to je bio moj velik, uspješan nastup, purpurna vrata Aurore naglo su se otvorila, a kroz njih je projurio prokletnik sa svojim konjima koji su imali hamove optočene draguljima – siromašni potomak na svojem smrtonosnom putovanju. Još će milijun puta biti uništen u tim heksametrima, no jedinstvenu televizijsku dramu koja se odvijala ispred mene nisam vidio, a pogotovo ne ulogu koju sam *ja* u njoj trebao imati; ja

sam bio onaj koji je sjedio u toj blistavoj kočiji od zlata, srebra i dragoga kamenja i upravljao neukrotivim četveropregom putujući kroz četiri zone svemira. Što je rekao moj otac, Sunce? Ne previsoko jer ćeš zapaliti nebo, ne prenisko jer ćeš uništiti zemlju... No, ja sam već nestao, jurim kroz zrak okružen veselim njištanjem, vidim oluju koju stvaraju kopita što poput noževa režu oblake, i tada se dogodilo: kočija jedri po nebu, već je izmakla kontroli na svojem vječnom putu, razbuktale zrake svjetla lome se u svim smjerovima, konji grebu po zraku, vrućina pali dlaku Medvjeda, osjećam kako me tama povlači nadolje, znam da ću se strmoglaviti. Zemlje, planine, pokraj mene sve juri u konfuziji, vatra koja iz mene zrači zapalila je šume. Vidim crn, otrovan znoj divovskog Škorpiona koji je ispružio rep prema meni, zemlja je u plamenu, polja se pretvaraju u bijeli pepeo, Etna riga vatru natrag prema meni, u planinama se topi led, kipuće rijeke preplavljaju, bespomoćan svijet povlačim sa sobom u svoju sudbinu, kočija poda mnom usijana je od vrućine, babilonski Eufrat je u plamenu, Nil smrtno prestrašen bježi i skriva svoj izvor, jadikuje sve što postoji. Nakon toga Jupiter je zavitlao svojom smrtonosnom munjom koja me probola, opekla i zbacila iz kočije života, konji se istrgnuše, a ja poput zvijezde u plamenu padam na zemlju, moje se tijelo srušilo u šištećoj bujici, moj je leš kao pougljenjen kamen u vodi... Odjednom sam primijetio da je u razredu tiho. Pogledali su me kao da me još nikada nisu vidjeli, a kako bih povratio prisebnost okrenuo sam leđa svim tim očima, i onim zelenima, te napisao na ploču kao da to nije napisano u knjizi koja se nalazi pred njima:

HIC · SITUS · EST · PHAETHON · CURRUS
AURIGA PATERNI
QUEM · SI · NON TENUIT · MAGNIS ·
TAMEN · EXCIDIT · AUSIS

Ovdje leži Faeton: kočijaš očeve kočije; ako je i nije održao na putu, pokušaj u kom je propao ipak je bio veličanstven. Metrički nije bilo u redu. A zbog čega sam izostavio da su mene (njega!) zakopale vodene nimfe, bog će znati.

Razred se razbježao čim je zazvonilo – brže nego inače. Maria Zeinstra došla je do katedre i upitala – Uvijek se tako uzrujaš?

– Oprosti – rekoh.

– Ne, mislim da je bilo sjajno. A priča je fantastična, ne poznajem je. Kakav je nastavak?

I pričao sam joj o Faetonovim sestrama, Helijadama, koje su se od velike tuge za bratom pretvorile u drveće.

– Isto kao i tvoj štakor koji se pretvorio u ličinke, a potom u kukce.

– Zaobilaznim putem: ali to nije isto.

Htio sam joj ispričati kako Ovidije opisuje preobrazbu u drveće, kako ih njihova majka, dok je proces još u tijeku, želi poljubiti i kako trga koru drveća i grane koje okružuju njihova lica u nestajanju i kako iz grana kaplju krvave kapi. Žene, drveće, krv, jantar. No, i ovako je sve već bilo dovoljno komplicirano.

– Sve te moje preobrazbe zapravo su metafore za tvoje preobrazbe.

– Za moje?

– Ma da, u prirodi. Samo bez bogova. Nitko to ne čini za nas, mi to činimo sami.

– Što?

– Prolazimo proces preobrazbe.

– Kad smo mrtvi da, ali onda su nam potrebni šareni grobari.

– Smotati naša tijela mi se čini velik posao. To bi bila prilično velika strvinokugla. Ružičasta. – Bila mi je pred očima. Moje ručice sklopljene prema unutra, moje filozofske glava u trbuhu.

Ona se smijala. – Za to imamo drugo osoblje. Rastoče. Crve. I to je vrlo otmjeno. – Zastala je. Odjednom je izgledala kao četrnaestogodišnjakinja.

– Vjeruješ li da ćemo i nakon smrti nastaviti živjeti?

– Ne – iskreno sam odgovorio. Nisam čak ni siguran da postojimo, htjedoh odvratiti, pa to zatim i učinih.

– Aha, riječ je o takvim glupostima.

– To je zvučalo vrlo sjevernonizozemski. Odjednom me uhvatila za zavrnuti donji dio rukava.

– Idemo nešto popiti? – I bez ikakva prijelaza, prstom pritišćući moja prsa reče – A što je s ovim? Zar to ne postoji?

– To je moje tijelo – rekoh. Zvučalo je pedantno.

– Da, to je rekao i Isus Krist. Dakle, barem priznajete da postoji.

– Ma da.

– I kako ga zoveš? *Mene, ja*, tako nekako?

– Je li tvoje *ja* isto kao prije deset godina? Hoće li biti za pedeset godina?

– Nadam se da me tada više neće biti. No, reci već jednom točno što misliš što smo mi.

– Hrpa sklepanih okolnosti i funkcija koje se neprestano mijenjaju i kojima se obraćamo *s ja*. Ne znam ništa bolje. Ponašamo se kao da su nepromjenjive, no dok se ne ugase one se neprestano mijenjaju. A mi im se i dalje obraćamo *s ja*. To je zapravo vrsta zvanja kojim se bavi tijelo.

– Vidi, vidi.

– Ne, doista to mislim. Ovo manje-više slučajno tijelo, ili ova gomila funkcija, ima zadaću da tijekom njegova života bude *ja*. To veoma sličići nekakvu zvanju. Ili sam u krivu?

– Ako mene pitaš, malo si lud – reče.

– No, znaš lijepo pričati. A sad želim piće. ☐

(...)

S nizozemskoga prevela Gioia-Ana Ulrich

- 1.) Portug. Čeznja, nostalgija.
- 2.) Jan Jacob Slauerhoff (1898.-1936.), brodski liječnik i važan nizozemski pisac.
- 3.) Lat. Najviši vrhunac.

kulturno naslijeđe

Mreža povijesnih cesta

Ivo Maroević

O projektu zaštite hrvatskih povijesnih cesta koji je nedavno prihvatila hrvatska vlada

Nedavno je, bez velike medijske buke, hrvatska vlada prihvatila projekt Ministarstva turizma kojim se štite hrvatske povijesne ceste kao panoramsko-turistički koridori. Projekt su za Ministarstvo turizma u rujnu ove godine izradili Davorin Stipetić i Dragutin Feletar. O tome je prije više od mjesec dana zagrebački *Vjesnik* informirao na svojim stranicama, opisavši projekt i navevši svih 27 povijesnih cestovnih pravaca koji se u projektu predlažu. S obzirom na značenje projekta korisno je razmotriti ga sa strane njegove važnosti i atraktivnosti za hrvatski prostor, zanimljivosti i potencijala za turistički razvitak, ali i implikacija na koncept i politiku zaštite kulturne baštine i prostora u Hrvatskoj.

Očuvanje cesta, panorama i krajolika

Najprije je iznimno važno reći da je Ministarstvo turizma prepoznalo kvalitete hrvatskog povijesnog prostora kao mogući turistički izazov, kao pretpostavku koja će ponuditi niz novih turističkih odredišta, ali i domišljenih i prepoznatljivih turističkih puteva i pravaca te da je proširilo svoj interes na složenije prostorne strukture, na doživljavanje i prepoznavanje povijesnog prostora iznad pojedinačnih lokaliteta, folklor, narodnih običaja ili klasičnih obilazaka ustoličenih objekata kulturne baštine u prostoru. Taj je pomak dobrodošao jer prostudirano komunikaciju kulturnog krajolika, povezanu zajedničkim nazivnikom što ga daju povijesni cestovni pravci, unosi u turističku svakodnevnicu otvarajući mnoge mogućnosti turističke iskoristivosti, a istovremeno ukazujući na specifičnosti hrvatskog prostora koje povijesni cestovni pravci osvjetljavaju na drugi način i omogućuju njegovo doživljavanje s drugoga gledišta.

Ideja je zanimljiva, vjerujem i gospodarski iskoristiva, jer povijesni cestovni pravac osmišljava kao prostorni koridor koji očuvanjem panorame krajolika i naselja kroz koje prolazi nudi specifične turističke doživljaje. Istovremeno naglašavanjem strukturiranih vrijednosti kulturne baštine, koje se u liku pojedinačnih građevina, građevnih kompleksa, dijelova naselja, slike naselja i gradova vežu uz trasu povijesne ceste, otvara potencijalne mogućnosti specifičnog doživljavanja baštine, njezina istraživanja i smislenog zašćavanja potencijalnih posjetitelja u pojedinim zonama i građevinama.

Time se turistička ponuda obogaćuje, a kulturna baština više ne ostaje zatvorena u svoje krugove. Spoznaja o novim vrijednostima kulturne baštine koje se vežu uz logiku slijeda povijesne ceste i njezine povijesne i strukturne mijene, traži nove oblike komuniciranja tih vrijednosti, ali i režima zaštite, kako ne bi novi oblik turističkog korištenja doveo u opasnost prepoznate vrijednosti ili pak inzistirao na promjenama tokova povijesnih cesta u pravcu njihove brže i djelotvornije protočnosti.

Čitljivi i prepoznatljivi koridori

Autori projekta više su se usmjerili prema povijesnim i kulturnim vrijednostima navedenih prometnih koridora, a manje na turističke resurse i načine posredovanja vrijednosti i njihove iskoristivosti. To nije čudno, ako znamo da je D. Stipetić dugo bio konzervator, s velikim iskustvom u upravljanju institucijom za zašćitu baštine, ali i organizator dugogodišnjeg modela obnove Dubrovnika nakon potresa, a da je D. Feletar geograf koji se isticao istraživanjem i promišljanjem zemljopisnog razvitka hrvatskih povijesnih područja. Oni su ocijenili da je mreža povijesnih cesta u Hrvatskoj dovoljno čitljiva, jasno uočljiva, primjereno očuvana i prepoznatljiva da bi mogla zadovoljiti kriterije unošenja u popis kulturnih dobara, te da su panoramsko-turistički koridori koje ti pravci otvaraju dovoljno potencijalno zanimljivi da mogu tražiti posebne režime zaštite u funkciji turističke iskoristivosti i samim tim napretka u pravcu sve kvalitetnijeg održavanja. Turistički je aspekt projekta ostao tek na razini identifikacije i promoviranja tiskanih vodiča s pomoću kojih bi se potencijalni posjetitelji upoznali i opredijelili za izbor vlastita pravca kretanja. Takav pristup traži i određene referentne točke na terenu, informacije u prostoru, prepoznatljivost vizualnog identiteta pojedinog pravca ili koridora. Taj dio elaboracije ne smije izostati jer će on biti istovremeno i svjedočanstvo ljudima na terenu da je njihov kraj prepoznat kao vrijednost na više razina.

Prostorno-planski aspekt projekta apelira na potrebnu reviziju prostornih planova na područjima kroz koje prola-

Prostorno-planski aspekt projekta apelira na potrebnu reviziju prostornih planova na područjima kroz koje prolaze navedeni koridori

ze navedeni koridori. Autori apeliraju da se provedu one mjere prostorno-planske zaštite koje bi spriječile devastiranje navedenih koridora, odnosno regulirale dinamiku i kvalitetu ulaganja u prostor, čime bi se postupno podizala opća svijest o vrijednostima prostora.

Možda najveći problem leži u percepciji institucija za zašćitu i očuvanje kulturnih dobara, čiji je interes za kulturne vrijednosti u prostoru uglavnom usredotočen prema vrijednim povijesnim građevinama i kompleksima, a u prostornom smislu pretežno prema povijesnim naseljima i gradovima. Kulturni krajolik, a posebice panoramsko-turistički koridor povijesnog cestovnog pravca, teško će se uklopiti u nomenklaturu i klasifikaciju kulturnih dobara u nas. To traži poseban pristup koji će režime zaštite kulturnih vrijednosti u prostoru integrirati s prostorno-planskim mjerama zaštite kako bi se njihovim usklađivanjem postigla djelotvornija zaštita takva koridora. Panoramsko-turistički koridor traži zašćitu odnosa između kulturnog krajolika, strukture povijesnog naselja koje obuhvaća i trase povijesne ceste koja ga je posredno ili neposredno određivala kroz povijest. Tu treba integrirati povijesne, prostorne i određene arhitektonske i urbanističke vrijednosti s vrijednostima zatečenih struktura u prostoru. To će tražiti promjenu metodologije službi za zašćitu i očuvanje kulturnih dobara i sadržajnu povezanost s drugim oblicima zaštite kako bi zaštita poznatih vrijednosti bila djelotvornija. To više nije samo stvar kulture, nego i prostora i turizma (da se posluži metaforama za nazive relevantnih ministarstava).

Zašćita, promidžba, suradnja

Na kraju treba reći da je popis od 27 povijesnih cesta i koridora vrlo širok, da svi oni nemaju istu specifičnu težinu ni iste zatečene uvjete, da će njihova razrada ukazati gdje je moguće najprije započeti, a tada metodom uzorka animirati i druge sredine da krenu sli-

čnim putem. To ne znači da ih ne treba istovremeno zašćtititi. Zanimljivo je da je mrežom povijesnih cestovnih pravaca obuhvaćena čitava Hrvatska. One se kreću od cesta koje su spajale središnju Hrvatsku s Jadranskim morem i to od Zagreba prema Senju i Rijeci, kao što su Karolinska, Jozefinska ili Lujzijanska cesta, preko cesta koje su uzdužno povezivale Dalmaciju, poput Marmontove ili Kraljevske ceste, cesta u Lici, Gorskom kotaru i Istri, onih na Baniji, Žumberku, Turopolju ili Hrvatskom zagorju, do antičnih i srednjovjekovnih koridora u Slavoniji, Posavini ili Podravini. Sve navedene ceste povezuju krajeve, imaju svoj početak i kraj, prolaze kroz naselja i gradove, interveniraju u krajolik i odgovaraju tehničkim mogućnostima vremena u kome su nastajale. One su se tijekom vremena mijenjale i usavršavale i danas nisu iste kao u trenutku nastanka. No, ono što je nepromjenljivo njihova je temeljna trasa, njihova povezujuća uloga i njihova povezanost s krajolikom, naseljima i ljudima. Interpretacija tih vrijednosti, obogaćena onim slojevima kulturne baštine koji su se vezali uz pojedine točke ili regije, temeljna je vrijednost koju je moguće izravno vezati uz turistički interes. Animiranje ljudi/posjetitelja da prolazenjem tim koridorima, zaustavljanjem na relevantnim mjestima i upoznavanjem s poviješću i životom ljudi na pojedinoj trasi obogate svoje poznavanje kraja, dožive nove vrijednosti i uživaju u ljepotama prirode, bez obzira bila ona autohtona ili ljudskom rukom izmijenjena, cilj je koji će ovim projektom biti u određenoj mjeri ostvaren. Očekivana suradnja drugih ministarstava i stručnjaka mogla bi ovom projektu dati puno nacionalno značenje. Na taj bismo način oživotvorili novi oblik promidžbe, očuvanja i dostupnosti naših specifičnih vrijednosti, na način koji bi svakom od navedenih koridora davao mogućnost isticanja vlastitih posebnosti. Vrijeme će pokazati jesmo li dozreli da to učinimo i unapređujemo. Vjerovati je da jesmo. ■

Čitajte provjereno.

Harrell Fletcher

Umjetnost protiv ekstremnog kapitalizma

Kolaborativni projekti što ih izvodite u suradnji s određenim skupinama ljudi, polaze od prakse svakodnevnog života, to jest činjenice da je on u cjelini prožet nekim tipom simboličke proizvodnje – da smo cijelo vrijeme više ili manje aktivno upleteni u vrstu samopredstavljanja i društvene komunikacije, kao članovi obitelji, radnih kolektiva, kao potrošači i televizijski gledatelji... Što se događa u tom procesu uvlačenja svakodnevnice u umjetničku praksu, to jest umjetnosti u praksu svakodnevnog života, što nastaje iz njihove fuzije, kako se preklapaju u Vašem radu? Je li posrijedi širenje mogućnosti unutar umjetničke ili unutar društvene prakse u širem smislu?

– Mislim da oboje. Kao umjetnik, naravno, zainteresiran sam za širenje mogućnosti izraza u samoj umjetnosti, za neprestanu redefiniciju stajališta o tome što jest legitimna umjetnost. Utoliko je i unošenje svakodnevnog života u svijet umjetnosti za mene samo po sebi zanimljiv eksperiment. S druge strane, treba uzeti u obzir to da se umjetnost vrednuje i instrumentalizira u svakodnevnoj, izvanumjetničkoj stvarnosti, to jest da ponekad može promijeniti fokus u tvom osobnom životu. Zato mi je fotografija oduvijek i bila bliska, od nje sam uostalom i krenuo sa svojim umjetničkim radom. Primarno, ona je elementarna gesta pokazivanja; ako si fotograf, snimajući svijet oko sebe zapravo uokviruješ stvari, kao da upireš u njih prstom, i govoriš: pogledaj ovo, ima nešto značajno u tom i tom – vrednuješ, označavaš stvari i pokušavaš to značenje podijeliti s drugima. Zato mislim da je moja uloga umjetnika barem djelomice u tome da jednostavno budem osjetljiv na svijet oko sebe, i kad me pitaju koji je moj primarni medij, zapravo ga nemam, jednostavno pokušavam uvažavati stvari oko sebe i mislim da mi to dobro ide. Zato mogu otići bilo gdje, bio to shopping-mall, malo mjesto ili bilo kakva druga socijalna situacija, i kroz svoj rad pronaći što u tome može biti zanimljivo i važno, i zatim to na neki način osvijetliti, učiniti vidljivim za druge ljude.

Gdje je publika; što je zanima?

Osim te mogućnosti da se nevidljivi aspekti svakodnevnice učine društveno vidljivima, podrazumijevaju li Vaši kolaborativni projekti utoliko i ideju

razgradnje same umjetnosti kao autonomne, profesionalne djelatnosti?

– Da, definitivno. U načelu, kada ljudi odluče da će raditi umjetnost, obično promaše bit. Već je sama namjera po sebi pogrešna i uglavnom će rezultirati lošom umjetnošću. Američki umjetnik David Ireland, koji je inače utjecao na mnoge od nas u San Franciscu, jednom je rekao da bi bilo bolje napraviti neki doista dobar zid negoli izložbu koja će se na taj zid moći objesiti. On se, naravno, izrazio metaforički, ali sama svijest o tome je bitna. Doista, uvjerio sam se u to preko osobnog iskustva, ljudi rade dojmljivu, važnu umjetnost upravo kada ne pokušavaju biti originalni, kreativni, kada se prihvate nečeg utilitarnog ili jednostavno nečega što osjećaju da moraju napraviti. Ti rezultati znaju biti mnogo zanimljiviji i provokativniji negoli rad koji proizvodi umjetnik u svojem ateljeu, sa zamisli da ga radi za galeriju, muzej ili izložbu. Za mene je takva umjetnost jednostavno previše samosvjesna i pretenciozna.

Kako se to stajalište odražava u metodi vašeg rada? Čini mi se da kao umjetnik prvo tražite publiku, a tek potom, više ili manje zajednički, izrađujete finalni proizvod. Što u strukturi samih projekata podrazumijeva ta ideja da se publika mora steći i da nije osigurana automatikom umjetničke institucije?

– Radio sam, naravno, izložbe i u jednoj i u drugoj situaciji. Kad sam je radio u shopping-mallu, u šest tjedana izložbu je vidjelo više od 14 tisuća ljudi – naravno, ne zato što su dolazili gledati moju izložbu, nego zato što kroz takve komercijalne prostore protječe mnoštvo ljudi. Da sam izložbu radio u nekoj alternativnoj galeriji na rubu grada, što također radim, u istom razdoblju izložbu vidi možda dvjestotinjak posjetitelja – i to bi bila dosta optimistična procjena; u svakom slučaju, tek nekoliko posjetitelja dnevno. Za mene to jednostavno nije uzbudljivo, raditi cijelu izložbu, staviti mnoštvo radova, i sve to za doista uzak krug ljudi. Jedan od bitnih momenata u mojem radu je samo pitanje gdje bi publika doista sve mogla biti, to jest kada već odlučim raditi projekt u takvu izvaninstitucionalnom, izvanumjetničkom kontekstu, što ja sam mogu učiniti da stvorim tu publiku, da dobijem ljude da dođu vidjeti izložbu koju inače ne bi

Ivana Mance

Harrell Fletcher američki je umjetnik, kustos i predavač koji već više od deset godina preko kolaborativnih, interdisciplinarnih projekata, istražuje dinamiku društvenih prostora i zajednica, izlažući istodobno i osobnije forme, najčešće videa, fotografije i instalacije.

U zagrebačkoj Galeriji Miroslav Kraljević prezentiran je njegov posljednji online projekt *Learning to love you more*, a presjek kroz svoj dosadašnji rad osobno je predstavio na predavanju 4. studenog u Galeriji Nova

otišli pogledati. To je moj proces rada i on je dosta udaljen od rada u studiju, iščekivanja kustosa koji će radove pokupiti i odnijeti u galeriju gdje bi ih svi odjednom trebali sa zanimanjem gledati. Preuzimam mnogo aktivniju ulogu; zato mi je i blizak naziv kolaborativnog projekta ovdje u Hrvatskoj – WHW, to jest *Kako, zašto i za koga* – upravo to se i ja pitam u procesu svojeg rada, počinjem od pitanja za koga i zatim razradim što i kako. Samo tako uopće i mogu zamisliti svoju umjetničku aktivnost; osobno me, naime, umjetnost tjera da se osjećam neugodno, čini mi se da je ona u većini slučajeva (dakako, uvijek postoje iznimke) vrlo egoistički čin, i uloga profesionalnog umjetnika me opterećuje, ne čini mi se moralno ispravnom. Dakako, nema ništa loše u proizvodnji umjetničkih djela, ali meni se učinilo da moram raditi nešto više. Poznao sam ljude koji se bave socijalnim radom i sličnim djelatnostima i gledajući ih pitao sam se što bih mogao učiniti da i moj rad tako funkcionira. Naravno, do određene mjere, jer ja nisam socijalni radnik, i uopće ne tvrdim da nekom zapravo pomazem. Naravno, nadam se da pomazem, ali ne u doslovnom smislu, barem za to ne može biti pozitivnog dokaza.

Umjetnik protiv mistifikacije umjetnosti

Takav pristup potpuno zaobilazi činjenicu da je suvremena umjetnost danas, barem jedan njezin dio, postala globalno razmjenjiv kapital s institucionalnom infrastrukturom koja svakim danom mastodontski raste. Kako se nosite s disproporcionalnim odnosom između takve komercijalne masifikacije umjetnosti i vlastita pokušaja da umjetničku praksu na neki način komunalizirate?

– Kako se mogu s time nositi? Jedna od stvari koje rado napominjem – to, naravno, nije doslovno točno, ali volim o tome tako misliti – da kroz svoj rad na neki način pokušavam uništiti svijet umjetnosti, upravo iz razloga koje ste naveli. Nije da su te stvari loše same po sebi, loše su u razmjerima koje poprimaju, osobito u Sjedinjenim Državama. Tu situaciju najbolje poznajem i taj sustav funkcionira potpuno kapitalistički – strukturiran je oko komercijalnih galerija, oko toga što se u njima izlaže, tko se najbolje prodaje, itd. U tom svijetu postoji mala ili nikakva

dinamika – vrlo je mali postotak onih koji postaju doista velika imena i dobivaju sve, ispod njih prolazi neka srednja klasa – oko 15 posto njih, i zatim preostala većina kojoj ne ostaje gotovo ništa. To je potpuno usporedivo s američkim kapitalističkim sustavom općenito, a upravo bi umjetnička praksa trebala funkcionirati prema nekom više socijalističkom modelu, gdje bi mnogo većem postotku ljudi bio dostupan umjetnički rad, financijska potpora i ostalo, bez izričita komercijalnog interesa, imperativa da umjetnost, kao i sve ostalo, mora biti komercijalno isplativa. U svojim projektima stoga nastojim surađivati s ljudima, uključivati ih na različite načine; pokušavam srušiti takve zidove, srušiti ideje o umjetničkoj genijalnosti, unikatnosti umjetničkih djela, mistifikaciju umjetnosti općenito, jer mislim da upravo sve to koincidira s kapitalističkom eksploatacijom same umjetnosti. Možda uistinu ne uspijevam ništa učiniti u tom smislu, ali volim misliti da nije tako. Pogotovo stoga što moj rad kao da općenito pati od Polyannina sindroma – potrebe da se bude pretjerano dobar. Doista, i privatno nastojim biti dobra osoba, prema svojim blišnjima kao i širem društvu, a s druge strane istodobno pokušavam, želim neke aspekte toga društva uništiti. Nadam se da moj umjetnički rad, čak ako i nije eksplicitno političan, ima neog efekta na labavljenje ekstremnog kapitalizma i njegovih posljedica.

Mreža i kolektivna umjetnost

U kojoj mjeri novi mediji, Internet, pružaju mogućnost zaobilaznja strogo institucionalnog posredovanja umjetnosti?

– Pa on je dostupan gotovo svakom, barem je u Sjedinjenim Državama tako. Dakle, dostupnost, ravnomjerna prisutnost Interneta u svakodnevnicu, svakako je jedna od prednosti. Osim toga, i na samoj mreži je sve podjednako dostupno – u svakom trenutku možeš otići i pogledati umjetnički projekt kao što bi pogledao stranice *New York Timesa* ili nešto drugo. U vanjskom svijetu nije tako – postoje mjesta dostupna svima, poput tržnih centara i sličnih, uglavnom komercijalnih prostora, ali mjesta i oblici kojima se distribuira umjetnost ili određeni dio kulture, osobito onaj alternativni, često su izvan svakodne-

U svojim projektima nastojim srušiti ideje o umjetničkoj genijalnosti, unikatnosti umjetničkih djela, mistifikaciju umjetnosti općenito, jer mislim da upravo sve to koincidira s kapitalističkom eksploatacijom same umjetnosti

razgovor

vnih životnih putanja većine ljudi. Sviđa mi se to niveliranje informacija na mreži. Osobno, nemam nikakvih tehničkih interesa prema novim medijima, meni je potpuno svejedno je li riječ o fotografiji, mreži ili nečemu desetom; moje tehničko znanje je sasvim skromno, pa uglavnom surađujem s ljudima koji znaju raditi te stvari, zapošljam ih, plaćam im – napominjem to zato kako bi bilo jasno da osobno nemam nikakvih ambicija u tehničkom pogledu; za mene je elektronički medij tek jedan od načina na koji se stvari mogu izvesti, isto kao što to može biti radio ili fotokopirni stroj... i sve to, dakako, koristim. Mreža mi odgovara zato što se na njoj mogu istodobno pokazati različiti sadržaji – tekstualni, fotografski, video-materijali... Projekti poput *Learning to love You more* u pristupu se zato razlikuju od većine ostalih online projekata koji tematiziraju sami sebe, fenomen umreženosti, računalnu tehnologiju općenito. Mi kao da kažemo: idite na tu i tu web stranicu, pogledajte što ona nudi, ali zatim isključite svoje računalo i stječite iskustva neposrednim kontaktom – ni u jednom od tih zadataka nije riječ o računalima ili tehnologiji kao takvima, uvijek je posrijedi neka interakcija sa živom socijalnom okolinom, tako da doista svatko može sudjelovati u izradi takvog zadatka – putem mreže radovi se dokumentiraju i skupljaju te potom možda i izlažu na nekoj od skupnih izložbi. Mreža je jednostavno olakotna mogućnost komunikacije ljudi i sadržaja.

Mislite li da kolaborativni projekti uspijevaju stvoriti neki osjećaj kolektivne pripadnosti, društvene solidarnosti među sudionicima?

– Mislim da uspijevaju. Naravno, nema mogućnosti da se to i empirijski dokaže. Na temelju razgovora s ljudima koji su u tim projektima sudjelovali znam da su iskustva uglavnom bila pozitivna. Nedvojbeno, ti projekti imaju neki trajniji učinak jer ljudi, sudjelujući u njima, međusobno kontaktiraju, počinju stvari gledati na novi način; ali, neki konačan učinak svega toga naravno nikad neću moći pouzdano ustanoviti. Zapravo, želim izbjeći da upravo mogući učinak uzimam kao kriterij vlastita rada; nadam se samo da se te stvari događaju i to u pozitivnom smislu.

Zanimljivost "običnih" života

Izričito ističete važnost individualne priče, životna iskustva "malih", "običnih" ljudi. Mislite li time da ulaskom u prostor društvene vidljivosti, te životne priče nadilaze svoju individualnost i postaju kolektivno prepoznatljive, možda čak i politički relevantne?

– Da. Prostor oko nas potpuno je okupiran životnim pričama i svakodnevnim životom slavnih osoba, filmskih, glazbenih i sportskih zvijezda, političara. Oni dakako predsta-

www.harrellfletcher.com

vljaju određeni socijalni tip, ali tip koji čini vrlo malu skupinu u odnosu na ostatak društva. Većina ljudi nema sličnih interesa i ambicija. Uniformnost tog svijeta proizvodi jednolične, potpuno nezanimljive životne priče. Priče tzv. običnih ljudi, barem meni, mnogo su zanimljivije i pristupačnije. Svojim projektima zato, među ostalim, želim postaviti to banalno pitanje: zašto gledamo emisije o Bradu Pittu, zašto ne gledamo emisiju o osobi koja sjedi pokraj nas u autobusu lokalne linije, ili koju srećemo na radnom mjestu, te pokušamo doznati kakav je njihov privatni život. Recimo da je to moj određeni eksperiment: odlučio sam istražiti jesu li ljudi oko mene uopće zanimljivi. Upuštajući se u razgovor s njima proizlazi da doista svi određuju to jesu. Jer u svakodnevnom životu ne možemo si priuštiti da doznamo nešto o ljudima koji nas okružuju, premda nas njihovi životi ponekad zaintrigiraju – na primjer, kad stojimo u redu za blagajnu, pa se odjednom počinjemo pitati kakav je život te osobe koja stoji ispred nas, zašto kupuje stvari koje kupuje, zašto izgleda tako kako izgleda... Kroz svoj rad mogu zadovoljiti tu svoju znatiželju, slobodno ući u privatne živote drugih ljudi, mogu raditi

Nema ništa loše u proizvodnji umjetničkih djela, ali meni se učinilo da moram raditi nešto više. Poznavao sam ljude koji se bave socijalnim radom i sličnim djelatnostima i, gledajući ih, pitao sam se što bih mogao učiniti da i moj rad tako funkcionira

s njima, pričati s njima, gledati njihove obiteljske albume, i to me fascinira, fascinira me to što nalazim. Ponekad se moj rad pogrešno povezuje s *reality showom* – formom popularnom posljednjih pet-šest godina – ali s tim naravno nema nikakve veze. *Reality-showovi* zapravo namještaju klišeizirane, banalne situacije poput ljubavnih sastanaka i slično... Pokušavam ući u živote drugih ljudi, ali ne u banalnom smislu razotkrivanja privatnosti, nego otkrivanja značenja naizgled očitih, jednostavnih stvari koje ljudi u svojim životima rade, a koja bih mogao podijeliti s drugima.

Postupak pokazivanja

U svojem radu usredotočeni ste isključivo na privatne živote ljudi i vaš rad naizgled doista nije eksplicitno političan: ne fokusira se na neku općenu društvenu problematiku, ne zastupa neku određenu društvenu skupinu ili manjinu, ne dotiče nikakvu diskurzivnu nego artikuliranu temu, ukratko, ne signalizira ništa na temelju čega bi se mogao prepoznati kao izričito i specifično angažiran. S jedne strane, čini mi se, namjerno ignorirate ta opća mjesta, i to vam doista pomaže za rukom jer je, s druge strane, Vaš rad duboko socijalno svjestan. Kako to objašnjavate?

– Da, to je složeno pitanje. Razmišljam o njemu zadnjih 10-12 godina. U vrijeme kad sam studirao, tzv. *issue art* (društveno angažirana umjetnost) bila je doista u trendu, i ako nisi tako radio smatralo se da ne radiš pravu stvar. Mene su čak i neki od mojih profesora upozoravali da nisam upućen na prave slojeve populacije, da moram raditi s tom i tom skupinom, a ne samo nasumično odabirati ljude oko sebe; ali osjećao sam se doista neugodno, taj mi se pristup činio kao imperijalistički pokušaj da se u društvu nešto fiksira... Ne mislim da je takav pristup loš, ali osobno se ne osjećam pozvan zastupati bilo koga. Zato sam počeo od vlastita susjedstva. Zatim sam shvatio da mogu razgovarati s drugim ljudima i dopustiti im da mi sami otkrivaju što im je važno, što žele. Da sam se odlučio na primjer, fokusirati na rodni identitet i pokušati ga predstaviti preko odabranog dijela populacije, mislim da bih mnogo manje naučio. Zato mi je draže otići na mjesto koje mi je potpuno strano, gdje ne očekujem da ću nešto određeno naći, čak ako je riječ i o mojem neposrednom susjedstvu, te nešto novo otkriti ili steći nova iskustva o onom što se čini poznato. Ne volim se pojavljivati u ulozi učitelja, nekog tko educira neupućeni dio društva o određenim problemima. U privatnom životu, naravno da sam spreman braniti vlastite političke pozicije i zalagati se za njih, ali ne mislim da bih to trebao činiti izravno preko svojeg umjetničkog rada; tu bih želio postići nešto drugo. Oduvijek sam osjećao da bih se preko njega trebao moći na neki način poniziti; svijet je presložen da bih mogao znati kako konačno funkcionira, ne bih želio napamet pretpostavljati ili praviti se da znam nešto što ne znam. Čini mi se iskrenije obratiti se izravno ljudima i od njih nešto naučiti. Isti slučaj je i s mojim boravkom u Hrvatskoj: premda je ovo mjesto tako politički nabijeno i, naravno, trudim se o tome što više doznati, istodobno pokušavam otkrivati što sami ljudi misle, kako misle, kakva je klima u različitom smislu; tek onda ću početi razvijati svoj projekt, ali odmah mogu reći da neće biti pretjerano politički eksplicitan. Mislim da je to pokriveno drugim tipom posla, a ne osjećam se kvalificiranim da bih se time bavio. Da, zato preferiram jednu takvu, kao što se rekli, pomalo ignorantsku ulogu, vraćam se nekoj elementarnoj gesti pokazivanja, samo što ne pokazujem ja (ja sam stranc), nego pronalazim lokalne ljude koji će to činiti umjesto mene, upozoriti na ono što je za njih važno, slično kao što će vam netko preporučiti restoran ili lijepo mjesto za šetnju – zanimaju me takve elementarne, jednostavne stvari, jer one, naposljetku, otkrivaju mnogo više nego što se na prvi pogled čini. ■

Ravnica – projekt kulturne razmjene

Željko Jerman

Ravnica – Projekt u nastanku na imanju obitelji Radovanović kod Oprtija u Istri predviđa organizaciju domaćih i međunarodnih kulturnih događanja: praktičnih radionica interdisciplinarnog, expanded i multimedijalnog karaktera, workshopa u različitim disciplinama: vizualne umjetnosti, film, glazba, kreativno pisanje, očuvanje kulturne baštine i ekološka problematika

Bivše malo seosko imanje koje je zjapilo napušteno i beživotno tridesetak godina, smješteno na izbočenoj ravnini brežuljka (otuda povišoj lokaciji ime Ravnica), nasuprot brdu na kome se nalazi predivan istarski srednjovjekovni gradić Motovun, kupili su 2001. Alison i Rajko Radovanović, te se konačno skrasili nakon višegodišnje seobe Istrom. Artističko-galeristički par neobične sudbine odlučio se na revitalizaciju gazdinstva, no ne samo kao mjesta boravka, već i mnogo šire ambicioznim projektom u nastanku – *Ravnica – centar za kulturne razmjene*, kojim bi uistinu reanimirali ne samo uski lokalitet središnje Istre, nego bi, ako im zamisao uspije (a na najboljem su putu da tako i bude...) dotičnom koncepcijom ostvarili kulturni projekt značajan za cijelu regiju, pa i državu! Već sada investirali su mnogo truda i novaca u obnovu glavnog zdanja, stare kamene istarske kuće sagrađene davne (revolucionarne!) 1948. godine, tradicionalne kuće sa štalom, a sve poštujući visoke restauratorske norme i ne narušavajući ni vanjsku ni unutrašnju arhitekturu objekta, te pazeći da analogno tome ne naruše izgled okolnog ambijenta još netaknute prirode. Uz lijep pogled na Motovun, odavde se pruža krasan panoramski vidik na Učku, Čićariju; dolinu rijeke Mirne i jezero Butonigu, što bi moglo privući i ostale investitore, kako bi se dovršio Skadanj, također kamena prizemna građevina u kojoj su bivši vlasnici imali pogon za proizvodnju bačava, a Radovanovići tu kane urediti višenamjenski prostor za osnovne buduće aktivnosti Centra... seminare, izlagačku i performersku djelatnost, multimedijalne i interdisciplinarne akcije, sastanke radnog i drušidbenog tipa, predavanja... na internacionalnoj razini.

Artističke integracije

Za sada su krenuli s individualnim pozivima dostupnih im domaćih umjetnika te realizirali dvije akcije; Vlaste Delimar i Milana Božića – *Provesti noć zajedno* (u suradnji s Galerijom Rigo 30. srpnja ove godine, koja je pozvala posjetitelje da između 18 i 22 sata razgledaju kuću u fazi

adaptacije) dok je dvojac Delimar-Božić proveo svoju u više prostora izvedenu ideju provođanja noći u nesvakidašnjim ambijentima, koji mogu biti od iznimne važnosti (spomenik kulture, primjerice) uz i ovu tumačidbu: "namjera je ovog projekta da se kroz umjetničku gestu postavi mogućnost razmišljanja i osvještavanja dostojanstva identiteta i njegovanja vlastitih duhovnih vrijednosti u današnje vrijeme kada nam globalna geografija daje privid nečeg što bi trebalo značiti opću dobrobit društva", a ja sam poziv organizatora (26. listopada o. g.) iskoristio za završnicu *Martinih instalacija* tj. palidbu rada izloženog u zagrebačkoj Gliptoteci na Trijenu kiparstva, koju nisam mogao izvesti na toj manifestaciji, ni bilo gdje drugdje.

Takvim skromnim i obostrano (umjetnici/domaćini) entuzijastičkim prvim koracima, koji su u tijeku (u veljači iduće godine nastupa Vlado Martek, u travnju Goran Petercol... a u planu su i drugi znani umjetnici; poslije kojih bi na red došli mlađi još neafirmirani talenti) zapravo se krenulo u ostvarivanje prapočetak srednjoročne dionice Ravnica – Projekta, štono predviđa organizaciju domaćih i međunarodnih kulturnih događanja u predviđenom dvogodišnjem roku. Njima se planira začeti organiziranje praktičnih radionica interdisciplinarnog, expanded i multimedijalnog karaktera, workshopa u različitim disciplinama: vizualne umjetnosti u svom bogatstvu post-neoavangardnih gibanja znači aktualna, recentna suvremena artefaktura, analogna zbivanja unutar filma, glazbe, kreativnog pisanja, ali i na standardnijim obzorima poput područja kao što su očuvanje kulturne baštine i ekološka problematika (u kaosu današnjeg divljaštva ne-kulture življenja upravo neophodnih stavki, pogotovo u još koliko-toliko očuvanoj, ali "načetoj" ruralnoj središnjoj Istri).

Za ovu fazu autori u samizdat brošuri kažu: "Ove radionice bi bile osmišljene za domaće i strane profesionalne kulturne djelatnike, koji su zainteresirani upoznati se i raditi s nizom drugih internacionalnih kolega. To bi pogotovo bilo važno umjetnicima koji rade kao predavači u europskim akademskim institucijama jer bi tako upotpunjavali dio svojih akademskih potreba. Radionice bi, također, bile korisne i onim institucijama Europske unije koje promoviraju kulturne integracije". Dodajmo, ovo su inicijative od kapitalne vrijednosti za Hrvatsku baš u ovome času kada nas Europa maćuhinski (ne)prihvaća, jer se upravo na ovakvim "sitnicama" gradi imidž dostojanstvene kulturne zemlje koja je zaslužila povoljniji tretman, a ne na silini utrošenog novca na kojekakve skijaše i skijašice, nogometaše i sličnu branšu... o čemu bi trebali razmisliti vlastodršci i ine njihove podružnice – od općinskih i turističkih mjesnih zajednica, do pojedinih ministarstava (1. ni stoti dio plaće "vrhunskog" sportaša ne bi trebalo uložiti u Ravnice a da one funkcioniraju u punoj zamisli", 2. prisjetite se foteljaši koliko je pozitivnu

propagandu u svjetskim razmjerima za Jugoslaviju učinila, na primjer, korčulanska filozofska škola). No sudeći po znanom nam primitivnom mentalitetu politikanta (uz pokoje časte iznimke poput općine Oprtalj, koja je ponajviše zahvaljujući načelniku Aleksandru Krtnu obećala svekoliku logističku podršku) prije će poduhvat podržati strani ulagači i udruge negoli oni, a srećom bračni par održava brojne veze s pojedincima i društvima diljem svijeta, pa nam se nadati da će za koje ljeto koncepcija ući u završnicu, tzv. dugoročnu etapu... (primjerice; Peter Curman član organizacijskog odbora INCD-a – International Network for Cultural Diversity posjetio je Ravnicu i pozvao Radovanovićeve da se učlane u ovu nevladinu međunarodnu organizaciju koja okuplja artiste i udruženja, koja se protive homogenizirajućim efektima globalizacijske kulture, s jednom švedskom skupinom pregovaraju o suradnji tijekom idućeg proljeća, a zadržali su i brojne veze u Engleskoj, rodnoj zemlji Alison Deidre rod. MacLeod, gdje su se upoznali i jedno vrijeme zajedno živjeli).

Očuvanje autohtonih vrijednosti

Dakle, u toj se fazi predviđa nastavak srednjoročnog djelovanja, s time što bi se povećali sadržaji i vrijeme trajanja, tako da bi projekti potrajali četiri do šest tjedana, što bi trebalo kulminirati većom i značajnijom (na globalnoj razini) manifestacijom. Sve bi, naravno, koristilo i domaćem stanovništvu, jer bi velik broj sudionika skupova trebalo smjestiti; hraniti i sl., a to bi se direktno reflektiralo u razvoju agroturizma i u izvansezonsko doba, u zapošljavanju mladog naraštaja, a tako bi se i konkretnim angažmanom (sprege kulture i malog i srednjeg poduzetništva) uspio spasiti u ovome kraju katastrofalan odljev življa. Koliko su u tom smislu relevantni naponi "novopečenih" Istrana – Engleskinje koja se u domovini afirmirala i kao umjetnica i kao galeristica i kao stručnjak za marketing, Internet, komunikacije..., te zagrebačkog post-neoavangardnog umjetnika koji se doškolovao i stekao reputaciju u Engleskoj, možemo uočiti u njihovoj studiji iz propagande knjižice u poglavlju *Ravnica – Ekologija*, gdje navode neke, za ovu regiju porazne podatke. Općina kojoj pripadaju, Oprtalj, imade izrazito nepovoljne demografske karakteristike (42,9 rođenih na 100 umrlih) što za posljedicu ima, između još niz negative, i zapuštene obradive površine. Usprkos izuzetno lijepom pejzažu, agronomskim i turističkim

mogućnostima, prirodnoj hrani i ostalim Bogom danim pretpostavkama bogatog življenja, ovo područje zaostaje u razvoju, pa je čak predloženo da uđe u treću skupinu područja od posebne državne skrbi. Stoga nije za čuditi se što Alison i Rajko pridaju u svom projektu znatnu važnost navedenoj problematici, što kane pridonijeti ekonomskoj ekspanziji kraja, ali na način da se iskonski običaji, autohtona flora i fauna, cjelokupan ekološki sustav i tradicionalna istarska ruralna kulturna baština – u potpunosti sačuvaju kao izvorna i neponovljiva originalna VRIJEDNOST. Čak te zadatke stavljaju na prioritarno mjesto, pa i osobnim radom i primjerom namjeravaju revitalizirati i obnoviti okolne šume, zasaditi masline i vinovu lozu, baviti se uzgojem "barem jednog primjerka tradicionalne istarske sitne i krupne stoke, primjerice, koza, magarac i boškarin". Zanesenjaci u *Zaključku* svog prijedloga uza sva ovdje već iskazana kulturna, sasvim realno moguća buduća zbivanja, navode i FAKAT da bi aktivnosti Ravnice promicale Istru, što bi znatno unaprijedilo kulturni turizam.

Rodna gruda

U jednom e-mailu koji mi je u povodu pisanja ovoga teksta poslao art kolega i frend R. R., jedan mi je kratki pasus odjednom razjasnio otkud ta njegova "opsesija" zemljom Istrom, netipična za inače brojne zaljubljenike u tu regiju, a i zgoda je to, čista mala art-anegdota, da proniknemo u jednu od umjetnikovih "tajni", pa ću je doslovce prepisati... "No najvažnije je to da se s ovim projektom nekak zatvara krug koji je počeo mojim sudjelovanjem na međunarodnoj tzv. likovnoj koloniji koju je u Istri organizirala galerija Krininger iz Graza 1976. u selu Brdo pored Monjana što je rezultiralo izložbom u Grazu pod naslovom Brdo '76. Tada sam napravio rad Rodna gruda koji sam onda ponovio i u Londonu točno 20 godina poslije..." Koja koincidencija! Ili... nije taj rad baš i tek puka slučajnost? Radovanović je... iskopao komad zemlje u zemlji njemu potpuno nepoznatoj... Istra u očima dečka s Knežije... terra incognita. Dvadeset godina kasnije London, poznanstvo s Alison... ponavlja akciju... Žena, Zemlja... i povratak u Istru, vjenčanje, udomljenje, zajednička ljubav prema novoj domovini... koje je art činom prije dvadeset i sedam ljeta Gospodnjih mladi umjetnik iskopao komad "rodne grude" i sada joj zajedno s Alison uzvraća gloričirajući je velikim projektom... Ne, sve je to jedan logičan slijed, zatvara se krug, ne... nema slučajnosti... ☞

glazba

I mi grla imamo!

Trpimir Matasović

Puna dvorana, a samim time i puna blagajna u okrutnim je uvjetima podivljalog tranzicijskog protokapitalizma očito važnija od obaziranja na više sveumjetničke kriterije

Uz izvedbe Verdijeve *Aide* (HNK Zagreb, 18. i 19. studenoga 2003.), te koncerte opernih arija Varaždinskog komornog orkestra (HNK Varaždin, 22. studenoga 2003.) i Zagrebačke filharmonije (Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 24. studenoga 2003.)

Takozvani *gala* operni događaji, bilo scenski, bilo koncertni, uvijek su učinkovitiji način privlačenja brojnije publike nego što je to slučaj sa standardnom opernom ili koncertnom produkcijom. U potonjem slučaju, u drugi se plan stavlja činjenica da izdvojeno izvođenje opernih arija i uvertira predstavlja

foto: Saša Novković

njihovu dekontekstualizaciju iz izvornog konteksta, dok je u prvom atraktivnost ključnih pjevačkih *grla* nerijetko važnija od kvalitete scenskog uprizorenja. U oba slučaja, dakle, gubi glazbena drama, a pjevačke ekshibicije postaju same sebi svrhom. Neki će, doduše, tvrditi da se na taj način *popularizira* opernu umjetnost. Ali, po koju cijenu? Stvara li se tako nova publika koja će uistinu znati prepoznati prave kvalitete? Ili je, ipak, prije riječ o publici koja će operu konzumirati partikularno, uživajući tek u lijepim arijama i, po mogućnosti, lijepim glasovima, ali ne i u ukupnosti opere kao *sveumjetničke* vrste?

Ova i ovakva pitanja očito ne muče previše nositelje glazbenog života u Hrvatskoj. Jer, puna dvorana, a, samim time, i puna blagajna u okrutnim je uvjetima podivljalog

tranzicijskog protokapitalizma očito važnija od obaziranja na više sveumjetničke kriterije.

Neuvjerljivi gosti

Uskrsila je tako, među ostalim, i Verdijeve *Aide* u zagrebačkom HNK, i to u produkciji koja niti u svojoj izvornoj verziji, premijerno izvedenoj prije šest godina, nije ostavljala mnogo prostora za scenski užitak, posebice zbog nedasve statične režije Nenada Turkalja, primjereno je 19. nego 21. stoljeću.

Predstavu se pokušalo reanimirati dovođenjem kvalitetnog opernog dirigenta i uvozom atraktivnih *grla* iz inozemstva. U pothvatu se uspjelo tek djelomično: Turkaljevoj režiji nije bilo spasa, ali je zato Vjekoslav Šutej, kao pravi majstor svih opernih trikova, uspio glazbeni segment dotjerati na prilično visoku, premda ne uvijek i posve zadovoljavajuću razinu.

Glavni Šutejev adut trebao je biti islandski tenor Kristján Jóhannsson, jedan od najcjenjenijih dramskih tenora današnjice. Međutim, Verdijev Radames nije dramska, nego lirska (ili, eventualno, *lirico spinto*) uloga. Moćan Jóhannssonov *forte* zapjev tako nije uspio kompenzirati manjak lijepo oblikovanih *piana*, a i fraziranje mu je bilo previše kruto, bez one toliko neo-

phodne obline i mekoće prave verdijanske fraze.

Nije mnogo više sreće prve večeri bilo ni s nizozemsko-američkom sopranisticom Lisom Houben u naslovnoj ulozi. Ona, doduše, jest lirski sopran, dinamički raspon joj je zadovoljavajući, a fraza uredno oblikovana. No, u njezinu nastupu prave drame, zapravo, i nije bilo. Premda pouzdana od prve do posljednje note, ona tako ipak nije uspjela bitnije zaintrigirati slušateljstvo za sudbinu Verdijeve junakinje. U toj ulozi stoga je ipak, bez obzira na manje tehničke nedostatke, daleko uvjerljivija večer kasnije bila bugarska gošća Galia Gorčeva.

Tako je, što je čest slučaj s *Aidom*, zbog nedovoljne atraktivnosti sopransko-tenorskog para, u prvi plan izašla mezzosopranska uloga Amneris. Nju je 18. studenoga, prvi put u HNK, tumačila Dubravka Šeparović-Mušović, koja je, usprkos povremenoj scenskoj ukočenosti, još jednom pokazala da je pjevačica u usponu, na koju bi hrvatske operne pozornice itekako morale računati. Još je i bolja u istoj ulozi dan kasnije bila Zlatomira Nikolova, potvrđujući da njezina antologijska Amneris s godinama nije nimalo izgubila na sjaju, a dobila je i dodatnu dramsku upečatljivost.

Nove zvijezde

Donekle u sjeni velikih *zvijezda* ostao je u *gala* produkciji Verdijeve *Aide* doprinos nekih već provjerenih domaćih snaga, poput Ivice Čikeša i Ivice Sarića, ali i nekih relativno novih imena, među kojima

svakako treba izdvojiti vrlo perspektivnog baritona Sinišu Hapača u ulozi Amonasra.

Nekoliko dana kasnije mlade su hrvatske pjevačke nade, međutim, dobile priliku zasjati u punom sjaju. Odnosi se to ponajprije na sopranisticu Valentinu Fijačko, koja je uz već spomenutog Kristjána Jóhannssona nastupila na dobrotvornom koncertu opernih arija i uvertira Zagrebačke filharmonije 24. studenoga. Bez obzira na činjenicu da se Jóhannsson tom prilikom predstavio programom primjerenijim njegovu glasu, pri čemu je osobito uspjela bila njegova kreacija dvaju odlomaka iz Verdijeve *Otella*, Fijačko je bila najupečatljiviji sudionik koncerta, predstavivši svoje nadahnute interpretacije arija iz *Otella* i Puccinijeva *Giannija Schicijia*.

Ista je sopranistica dva dana ranije nastupila i na isto-vrnom koncertu Varaždinskog komornog orkestra. Unatoč (zbog bolesti) iznenadnog otkazivanja sudjelovanja mezzosopranistice Renate Pokupić, kao potencijalne glavne *zvijezde* tog koncerta, i ostali su sudionici pokazali da hrvatska pjevačka reproduktivna ima svjetlu budućnost. Podjednako to vrijedi za već prokušanog tenora Tvrtka Stipića i baritona Tomislava Bekića, kao i za još nedovoljno iskusnu, ali perspektivnu sopranisticu Lanu Kos. Ako se u ove pjevače bude dovoljno ulagalo, vrhunska operna reproduktivna mogla bi u Hrvatskoj postati stvar svakodnevnice, a ne tek izoliranih *gala* događaja. ■

Sraz civilizacija

Trpimir Matasović

Gostima iz Pekinga njihovo kulturno zaleđe onemogućuje dostatno identificiranje sa svim finesama europske glazbe

Koncert Pekinškog simfonijskog orkestra, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 29. studenog 2003.

Čak i kad sviraju ista djela, glazbenici iz različitih zemalja u svoje interpretacije unose i određene lokalne specifičnosti, što se možda najbolje očituje u glazbovanju simfonijskih orkestara. Specifičan zvuk, koji je odraz zbroja tehničkih i interpretativnih posebnosti svakog svirača ponaosob i an-

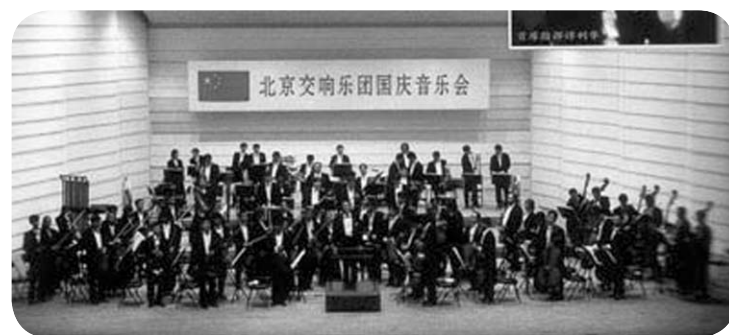
sambla u cjelini, svojevrsan je jedinstveni "potpis" orkestra, kroz koji se, između ostalog, zrcali i kulturno zaleđe sredine iz koje dolazi. Govorimo li o orkestrima zapadnog kruga, dakle, ponajprije europskim, ali i sjevernoameričkim, te se specifičnosti mogu iščitati tek u naizgled zanemarivim, ali ipak znakovitim detaljima. No, kada zapadnoj glazbi prilazi dalekoistočni ansambl, razlike su već puno veće i lakše prepoznatljive.

Preciznost i transparentnost

Pekinški simfonijski orkestar, koji se zagrebačkoj publici predstavio u prestižnom ciklusu *Lisinski subotom*, zoran je primjer od kakvog sraza civilizacija dolazi kada se dalekoistočni glazbenici uhvate u koštac sa zapadnoeuropskom glazbom. Doduše, jasnije ekspliciranje tog sraza u prvoj je polovici koncerta vješto izbjegnuto stavljanjem na program suvremenih djela. Tako je *Musica Danieliana*

Dubravka Detonija u izvedbi Pekinškog simfonijskog orkestra bila obilježena ponajprije zavidnom razinom preciznosti i transparentnosti, pri čemu su vrlo jasno predstavljene sve kontrapunktske začkoljice kanonskih postupaka ove partiture. Solist pak Danijel Detoni pokazao kako se, što je stariji, sve uvjerljivije uživljava u stil glazbe svoga oca, pa tako sada već i njegov scenski nastup priziva u sjećanje pojavnost Dubravka Detonija na koncertima ansambla ACEZANTEZ.

Prvi veći šok za zagrebačku publiku bila je stoga izvedba *Koncerta za udaraljke i orkestar*, djela koje potpisuje suvremeni kineski skladatelj Tân Jian Ping. Skladatelj se, doduše, koristi tradicionalnim zapadnim simfonijskim orkestrom s tek donekle pojačanom sekcijom orkestralnih udaraljki, a izbor solističkih glazbala također ne odaje osobite odmake od standardnih europskih obrazaca. No, s druge strane, dramaturška je okosica nedvojbeno istočna – na mikrostrukturnom planu koriste se ritamski obrasci kineske opere *Cang* i *Cai*, dok je na planu cjeline protok glazbenog vremena, bez obzira na okvirnu četverodijelnu strukturu, ustrojen na način koji nije blizak europskom

uhu. Agresivna perkusivnost okvirnih odsjeka predstavljena je na gotovo ekstreman način, pri čemu je solist Li Biao bio pokretač lavine energije koja je prenesena i na čitav orkestar.

Strani svijet

Pravi je pak izazov i za izvođače i za publiku uslijedio tek u drugom dijelu koncerta, u kojem su se kineski glazbenici latili Berliozove *Fantastične simfonije*. I ovdje je preciznost svirke i maksimalna dosljednost u iščitavanju i najmanjih detalja notnog teksta bila zamjetna od prvog do posljednjeg takta. No, već je i orkestralni zvuk pokazao različitost od onoga što smo navikli čuti. Kineski limeni puhači izuzetno su robustni, a napadni zvuk dviju tuba u završnom stavku graničio je s karikaturnim – i to u mjeri koja je bila pretjerana čak i za groteskni kontekst

vještijeg sijela. Drugu krajnost predstavljaju gudači, koji koriste daleko manje vibrata od svojih zapadnih kolega, čime se dobiva jasniji, ali i beskrvniji zvuk. No, najveći je problem cjelokupna interpretacija. *Fantastična simfonija*, naime, nije apsolutna, nego programna glazba, a gostima iz Pekinga njihovo kulturno zaleđe onemogućuje dostatno identificiranje sa svim finesama europske glazbe. Solistički nastup četiriju timpana u trećem stavku ostaje tako tek udaraljkaški solo, iz kojeg je teško prepoznati imitaciju grmljavine u daljini. Tân Lihua je dobar dirigent, Pekinški simfonijski orkestar je kvalitetan ansambl, no, europska glazba još uvijek im je uvelike strani svijet – gotovo jednako kao što je i nama kineska glazba nešto egzotično, nešto što, doduše, možemo i percipirati i reproducirati, ali nikad i do kraja razumijeti. ■

glazba

Svakodnevne priče

Zvonimir Bajević

Orkestar je sastavljen po klasičnom bigbandovskom obrascu, no zvukom ne samo da sintetizira neke glazbene datosti prošlih glazbenih izričaja nego korespondira sa suvremenim elementima, poput popularne glazbe

Koncert Jazza Big Banda iz Graza. Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 27. studenoga 2003.

U sklopu koncertne sezone Hrvatskog društva skladatelja i Jazz kluba Zagreb, u Maloj je dvorani Lisinski 27. studenoga nastupio Jazz Big Band Graz. Ovaj jazz orkestar posljednji je put gostovao u Zagrebu prije gotovo tri godine s velikim američkim

ventil-trombonistom, skladateljem i aranžerom Bobom Brookmeyerom. Također, gostovanje se dogodilo samo mjesec dana nakon briljantnog koncerta Vienna Art Orchestra. Iako je prerano već sad ocjenjivati ovu sezonu, slobodno mogu reći da je dosad ponudila ili tek nudi vrhunska jazz događanja. Vienna Art Orchestra i Jazz Big Band Graz to su i potvrdili. Ta dva ansambla pokazuju zašto je jazz glazba u protekla dva desetljeća gotovo pokorila susjednu Austriju i postala jedan od najboljih izvoznih kulturnih *outputa* te zemlje. Ništa od toga nije slučajno – najvažniji element takva *boom*a bila je institucionalizacija te glazbe kroz škole, a zatim i akademije ili konzervatorije. U Hrvatskoj je situacija vrlo poznata, no sreća je u nesreći da je Austrija ipak blizu, u pogledu obrazovanja, koncertnih događanja i inih stvari, koje našu sredinu dobrim dijelom održavaju na životu.

Podjela dirigentske uloge

Nakon već spomenutog nastupa Vienna Art Orchestra,

koji će se dugo pamтити, Jazz Big Band Graz odsvirao je vrlo dobar koncert. Taj je ansambl osnovao godine 1999. Sigi Feigl, koji ga je do nedavno i vodio. Orkestar je internacionalnog sastava, što samo svjedoči o njegovoj koncentraciji kvalitete. Jazz Big Band Graz je u svom djelovanju surađivao s imenima poput Mikea Abenea, Boba Brookmeyera, Petera Herborna, Eda Neumeistera, Boba Mintzera, Dicka Oatts, Dianne Shur, Toma Raineya, itd. Iza njih su već dva audio ostvarenja s glazbom Eda Neumeistera i Boba Brookmeyera, a novo, pod naslovom *A Life Affair*, izlazi za nekoliko dana. Upravo s tim novim materijalom predstavili su se i zagrebačkoj publici, koja je tako imala ekskluzivnu priliku čuti još neobjavljeni album.

Dodatak imena albuma je i *The JBBG Plays Itself*, što govori i o novom smjeru orkestra. Naime, skladbe na albumu potpisuju gotovo u potpunosti članovi JBBG-a: Klaus Gesing (saksofon), John Hollenbeck (bubnjevi), Heinrich von Kalnein (saksofon), a i povremeni članovi orkestra poput Marka Lacknera, Fritza Pauera i Gernota Wolfganga. Kako ih više ne vodi Feigl, članovi su odlučili međusobno podijeliti dirigentsku ulogu. Tako su sada kolideri *lead* saksofonist von Kalnein i trubač Horst Michael Schaffer, no tijekom koncerta tu su ulogu često preuzimali i drugi članovi. Novi materijal se potvrdio i na zagrebačkom koncertu. Kako je na početku najavio von Kalnein, mogli smo čuti sve ono što prožima naš svakodnevni život,

“brze i spore priče, tužne i sretne, dakako, ponekad i glupe”. Orkestar je sastavljen po klasičnom bigbandovskom obrascu, no zvukom, koji na tom materijalu predstavlja, ne samo da sintetizira neke glazbene datosti prošlih glazbenih izričaja nego korespondira sa suvremenim elementima, poput popularne glazbe.

Unutarnja atmosfera

Prisutnost elektroničke glazbe putem sintesajzera, na kojima je Uli Rennert lucidno muzicirao, cjelokupni je glazbeni izričaj uvodila u svijet teatra i filmske glazbe. Najočitiiji prilog koji govori tome u korist jest prisutnost konkretne glazbe iz *sampleova* sintesajzera. Sadržajno i formalno skladbe su vrlo maštovite, a sve je bilo vrsno nadopunjeno solima članova orkestra. Element unutarnje atmosfere, koji je u takvim orkestrima ključan za velike stvari, kod JBBG-a funkcionira vrlo dobro, a to se najbolje čulo u korespondenciji tijekom zajedničkih sola. Vrhunski glazbenici svojom suvremenošću izraza zapalili su prisutnu publiku, a, iako je koncert išao u jednom dijelu, gotovo ni u jednom trenutku nije se moglo osjetiti zasićenje. Naprotiv, mislim da bi dobar dio publike izdržao i dulji nastup ovog odličnog orkestra. Baš kao i život, i *Life Affair* Jazz Big Banda Graz te je večeri proletio. ■

Samogovor u prazno

Nataša Maričić

Ovogodišnji programski koncept *musikprotokolla* se, dakle, može podijeliti u dva ravnopravno raspoređena dijela od kojih u prvom glazbeno strukturira i iscrpljuje svoju “poruku” u vizualnom ili jasno asocijativnom, dok drugi svoje “poruke” strukturira čisto glazbeno

Musikprotokoll, Graz, od 13. do 16. studenoga 2003.

Eva&Adele smiješe se i mašu; Eva&Adele sjede na rubu bazena, drže suncobrane, smiješe se i nogama lupkaju po vodi; Eva&Adele ponovo na rubu bazena, no na nekom drugom njegovu dijelu, u hladu, smiješeći se rukom lagano zahvaćaju vodu. Funkcionirajući poput tri žive fotografije dviju identičnih ostarjelih Barbie, na vječno optimističnoj sunčanoj pozadini s vje-

čno istim pokretima i izrazom na licu, praćenih neprestanim istim šumom vode, *Eva&Adele Watermusic* je videoinstalacija triju paralelnih projekcija, postavljena, kao dio događanja Štajerske jeseni, na gradačkom Schlossbergplatzu u ružičastom *boxu* kojim je zagrađen gradski vodoskok. Prijelaz iz stvarnosti gradske ulice u Watermusic svijet Eve&Adele izaziva snažan komički efekt, koji prije svega leži u naivnosti i benignosti njihovih pojava te djelomično u repetitivnosti njihovih pokreta i mimike. Uza zvuk vode kao neizbježnosti promjena i prolaznosti, kao fona na kojem se odvija bivanje Eve&Adele, repetitivnost drugim dijelom svojeg učinka implicira upitnost smisla njihovih egzistencija.

Vizualno strukturiranje glazbenog

Sa zvukovno bitno radikaliziranim sredstvima, bez humorne distance, kompjutorska instalacija *Slide Pieces* američkog skladatelja Philla Niblocka (1933) kojom je otvoren 36. *musikprotokoll*, težište premješta na kontinuirane, jedva primjetne promjene triju slika što prikazuju pokrajine, građevine i njihovu mikrostrukturu, a odvijaju se na ravnoj glasnoj elektroničkoj zvukovnosti isto tako gotovo neprimjetnih promjena, što dolazi iz osam zvučnika. Taj ekstatičan doživljaj u čijem su središtu neprimjetnost mijena i postojanje kao takvo, Niblock u koncertnoj izvedbi sličnog koncepta (na dva paralelna video filma prikazuju se ljudi iz Meksika, Perua, Hong Konga i Mađarske u obavljanju poslova na stari, tradicionalan način uz ravnu glasnu elektroničku zvukovnost i živu izvedbu na po jednom klasičnom instrumentu) dovodi, pojačavanjem glasnoće više od 90 decibela, do praga boli, čineći tako tihu postojnost bi-

vanja gotovo fizički neizdrživom.

Vizualno strukturiranje glazbenog na samom rubu fizički izdržljivog veže se uz još nekoliko projekata ovogodišnjeg *musikproto-*

kolla: Belgradyard Sound System Gorana Simonoskog i Relje Bobića, u kojem s pomoću dva laptopa i živom glazbom na kontrabasu u frenetičnom ritmu i ponavljajućim glasnim zvukovnim obrascima kombiniraju buku, konkretnu glazbu, tehno, narodnu glazbu, hip hop i novi jazz pod motom “don’t give people what they want, give them what they need”; za *musikprotokoll* napravljenu instalaciju *SUB/DC* Michaela Pintera konstruiranu od spremnika pročištača vode koji je poslužio kao golem prostor za izgradnju *subwoofera* i tako uz ekološku poruku omogućio izvedbu skladbe koja se temelji na ležećim tonovima niskih frekvencija; i na kraju za *Gebirgskriegprojekt* Georga Lopeza, film koji se temelji na materijalu snimljenom u Prvom svjetskom ratu, prikazujući pripremu bitke u planinama, što je Lopez povezo sa svojom glazbom koja ni u čemu nije nađišla naivnost tonskog slikanja i doslovnost antiratne poruke.

Praizvedbe i prve izvedbe u Austriji

U drugom dijelu programa u izvrsnim, predanim interpretacijama bečkog Klangforuma, WSO-a i *ensemble recherche*, nanizane su praizvedbe i prve izvedbe u Austriji djela skladatelja kao što su Michael Jarrell, Salvatore Sciarrino, Gabriele Manca, Pierre Boulez, Bjorn Wilker, Reinhard Fuchs, Georg Friedrich Haas, Peter Lackner, Claus-Steffen Mahnkopf, Alan Hilario, Ryota Mikami te Richard Hoffman. Od izvedenih skladbi izdvađa se

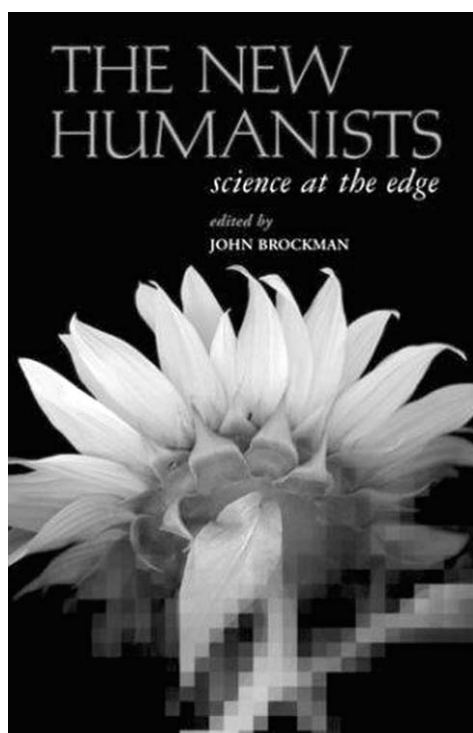
tek nekoliko njih: koloristički fino provedeni i domišljeni Jarrellov *Epigraphe* posvećen Lucianu Beriju te obrada triju Debussyjevih etida, Mancin strukturno ujednačen i uravnotežen *Conduites d’approche III*, dok se kao zaista veliko djelo uz sjajnu Boulezovu obradu Ravelove skladbe *Frontspice*, daleko iznad svih izdiže Sciarrinova skladba *quaderno di strada*, ciklus kratkih, koncentriranih, do najmanjeg detalja izcizeliranih skladbi, prigušene ekspresije i tim snažnijeg intenziteta napisane za bariton i komorni orkestar koju je praižveo bečki Klangforum pod ravnanjem Beata Furrera sa solistom Ottom Katzameierom.

Ovogodišnji programski koncept *musikprotokolla* se, dakle, može podijeliti u dva ravnopravno raspoređena dijela od kojih u prvom glazbeno strukturira i iscrpljuje svoju “poruku” u vizualnom ili jasno asocijativnom, dok drugi svoje “poruke” strukturira čisto glazbeno. I iako su odsustvo novaca (jer to je ipak samo projekt državnog radija) i različiti kriteriji pri odabiru skladbi tome sigurno pridonijeli, u ovom drugom dijelu programa koji je sadašnjost i budućnost onoga što glazba izvorno jest, novih velikih djela osim Sciarrinova ciklusa nije bilo.

Eva&Adele – instalacija s početka teksta u tom je smislu živa blagoironična paradigma onoga što je *musikprotokoll* najvećim svojim dijelom predstavio: naivan, osamljen, gotovo pa besmisleno se ponavljajući samogovor u prazno. ■

treća kultura

Novi humanisti

Godine 1992. u eseju naslovljenom *Izranjanje treće kulture* (*The Emerging Third Culture*) iznio sam sljedeći argument: U posljednjih nekoliko godina pomaknulo se područje djelovanja američkoga intelektualnoga života, a tradicionalni intelektualci u rastućoj su mjeri marginalizirani. Obrazovanje iz pedesetih godina dvadesetog stoljeća, koje je uključivalo Freuda, Marxa i modernizam, danas nije dovoljna kvalifikacija za misaone osobe. Doista, tradicionalni su američki intelektualci, u određenom smislu, sve više reakcionarni i razmjerno često ponosno (i izopačeno) neupućeni u mnoga istinski značajna intelektualna dostignuća našega vremena. Njihova kultura, koja odbacuje znanost, često je neempirička. Koristi se vlastitim žargonom i bavi vlastitim prljavim rubljem. Uglavnom je obilježavaju komentari na komentare, rastuća spirala komentara koja naposljetku doseže točku gdje pravi svijet nestaje.

Golema intelektualna glad

Deset godina poslije ta fosilna kultura propada, a zamjenjuje je mlada *treća kultura* iz naslova tog eseja; riječ je o aluziji na P. C. Snowovu slavnu podjelu misaonog svijeta na dvije kulture – na onu intelektualaca-poznavatelja književnosti i na onu znanstvenika. Tu novu kulturu čine oni znanstvenici i ostali mislioci u empirijskome svijetu koji su svojim radom i svojim razjašnjavajućim tekstovima zauzeli mjesto tradicionalnoga intelektualca u pojašnjavanju dubljih značenja našega života, redefiniranju onoga tko i što smo.

O napretku u znanosti raspravljaju znanstvenici treće kulture koji ga i šire i koji svoj posao i ideje ne dijele samo među sobom, nego i s novoobrazovanom publikom preko svojih knjiga. Držeći se temelja, usredotočujući se na stvarni svijet, oni su nas uveli u jedno od najsjajnijih razdoblja intelektualnog djelovanja u ljudskoj povijesti, ono u kojem njihova dostignuća utječu na život svih ljudi na planetu. Pojava tog djelovanja dokaz je goleme intelektualne gladi, čežnje za novim i važnim idejama koje su pokretači našeg vremena. Obrazovani ljudi spremni su se potruditi i upoznavati te nove ideje. Urednici književne kritike i televizijskih vijesti, profesionalci, dekan i na sveučilištima otkrivaju vlastiti empirijski svijet. Čitaju i upućeni su u revolucionarni razvoj u molekularnoj biologiji, genetičkom inženjeringu, nanotehnologiji, umjetnoj inteligenciji, umjetnome životu, teoriji kaosa, mnogostrukom paralelizmu, neuronskim mrežama, inflacijskom svemiru, fraktalima, složenim prilagodljivim sustavima, lingvistici, superstrunama, biološkoj raznolikosti, ljudskom genomu, ekspertnim sustavima, isprekidanoj ravnoteži, staničnim automatima, *fuzzy* logici, virtualnoj stvarnosti, *cyberspaceu* i teraflopskim strojevima. Među ostalim.

Jedna intelektualna cjelina

Otrpili su petnaestom stoljećem, riječ *humanizam* bila je povezana s idejom jedne intelektualne cjeline. Firentinski plemić znao je da je smiješno citati Dantea a ignorirati znanost. Leonardo je bio velik umjetnik, velik znanstvenik, velik tehnolog. Michelangelo je bio još

veći umjetnik i inženjer. Ti su ljudi intelektualno bili holistički divovi. Njima bi bila nerazumljiva ideja prihvatanja humanizma i istodobnog odbacivanja najnovijih znanstvenih i tehnoloških dostignuća. Došlo je vrijeme da se ponovno uspostavi taj holistički pristup.

U dvadesetome stoljeću, razdoblju velikoga znanstvenog napretka, umjesto da znanost i tehnologija budu u središtu intelektualnoga svijeta – umjesto jedinstva u kojem učenost uključuje znanost i tehnologiju kao što uključuje književnost i umjetnost – službena ih je kultura izbacila. Tradicionalni je humanist-učenjak znanost i tehnologiju smatrao nekom vrstom posebnoga tehničkog proizvoda – finim otiskom. Elitna sveučilišta izgurala su znanost iz nastavnog programa humanističkih znanosti i iz uma mnogih mladih ljudi koji su u ranim dvadesetima napustili pravo humanističko istraživanje i pretvorili se u autoritativni glas establišmenta.

Dakle, upravo kada ulazimo u najzujbudljivija i najturbulentnija intelektualna vremena u proteklih petsto godina, tradicionalni humanisti-akademici – odbacujući i ignorirajući znanost umjesto da je upoznaju – toliko su marginalizirali sami sebe da više nisu ni blizu onoga što se događa. Možemo se samo čuditi, primjerice, kritičarima umjetnosti koji ne znaju ništa o vizualnoj percepciji; književnim kritičarima koji govore o *društvenoj konstruiranosti* a nezainteresirani su za univerzalna ljudska svojstva koja dokumentiraju antropolozi; protivnicima genetički preinačene hrane, aditiva i pesticida koji ne znaju ništa o sociobiologiji i koji su prelijeni da riskiraju i potraže statističke podatke.

I iznenađeni smo da se intelektualne rasprave onih koji su još uključeni u staru establišmentsku kulturu nastavljaju usredotočivati na pitanja poput onoga tko jest ili nije bio staljinist 1937., ili kako je za goste bilo organizi-

rano spavanje u Bloomsburyju tijekom vikenda u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća. Time ne želim sugerirati da je proučavanje povijesti gubitak vremena. Povijest rasvjetljava naše podrijetlo i sprječava nas da nanovo otkrijemo toplu vodu. No, nameće se pitanje: povijest čega? Želimo li da se središte kulture temelji na zatvorenom sustavu, procesu *text in/text out* bez ikakva dodira sa svijetom koji je između?

Postoji temeljna razlika između znanstvene literature i onih disciplina u kojima se pisanje uglavnom bavi tumačenjem nekog starijeg pisca. Na previše sveučilišnih kolegija većina ispitnih pitanja govori o tome što su mislili nekadašnji stručnjaci. Te su teme autoreferencijalne. Da, povijest znanosti postoji, no to je neovisno područje, relativno odvojeno od same znanosti. Ispit iz područja znanosti na neki je način u većoj mjeri skup pitanja o prvim stvarima, nego o tome što su mislili naši preci. Za razliku od tih disciplina u kojima se ne očekuje sustavan napredak i u kojima je moguće razmišljati o idejama starih mislilaca i reciklirati ih, znanost ide naprijed; to je širom otvoren sustav. U međuvremenu establišment tradicionalnih humanista nastavlja svoju iscrpljujuću izoliranu hermeneutiku prepuštajući se kulturnom pesimizmu, držeći se grčevito njegova popularnog mrzovoljnog stava prema svjetskim događanjima.

Kulturni pesimizam

Živimo u doba u kojemu je pesimizam postao norma, navodi Arthur Herman u knjizi *The Idea of Decline in Western History*. On zaključuje da je propadanje Zapada, i njegovo sagledavanje našega *bolesnog društva*, postala glavna tema intelektualnih diskurza, sve do točke kada se mijenja sama ideja civilizacije. Napisao je: *Taj novi poredak mogao bi preuzeti oblik Unabomberove radikalne ekološke utopije. Jednako tako mogao bi mu uzor biti i Nietzscheov Übermensch, Hitlerov arijevske nacionalsocijalizam, Marcuseov utopijski savez tehnologije i erosa ili revolucionarni arapski seljak Frantza Fanona. Njegovi nositelji mogli bi biti 'prijatelji zemlje' ekologa ili 'nebijelci' multikulturalista ili Nove amazonke radikalnih feministica ili Novi muškarci Roberta Blya. Konkretni oblik novoga porетка mijenjat će se ovisno o ukusu; međutim, najbitnija će mu vrlina biti njegov potpuno nezapadnjački, bolje rečeno protuzapadnjački, karakter. Na kraju krajeva, kulturnom je pesimistu važnije što će se uništiti, nego što će se stvoriti – to jest, naše 'bolesno' moderno društvo.*

...sijanje očaja i sumnje u sebe postalo je toliko rašireno da ga prihvaćamo kao normalno intelektualno stajalište – čak i kad mu izravno protuslovi naša elastična stvarnost. Rješenje za taj kulturni pesimizam vjера je u mit o plemenitom divljaku – uvođenje da su prije znanosti i tehnologije ljudi živjeli u ekološkoj harmoniji i blaženstvu. No, zbilja je upravo obrnuto.

U knjizi *Cultural Pessimism: Narratives of Decline in the Postmodern World*, Oliver Bennett, ravnatelj Centra za izučavanje kulturne politike na Sveučilištu u Warwicku, otišao je korak dalje napisavši da su *intelektualna prosuđivanja na kojima počeva kulturni pesimizam zaražena istim složajem bioloških, psiholoških i socioloških čimbenika koji su povezani s pojavom*

John Brockman

Nešto je radikalno novo u zraku: novi načini razumijevanja fizičkih sustava, novi načini razmišljanja o razmišljanju koji dovode u pitanje mnoge naše temeljne pretpostavke. Realistička biologija uma, napredak u fizici, elektrifikaciji, genetici, neurobiologiji, tehnici, kemiji materijala – sva ta područja izazivaju osnovne pretpostavke o tome tko smo i što smo te što to znači biti ljudsko biće. Umjetnosti i znanosti ponovno su se ujedinile u jednu kulturu, u treću kulturu. Oni koji su uključeni u te napore – znanstvenici, humanisti-učenjaci koji se bave znanostima, pisci – nalaze se u središtu današnjega intelektualnog djelovanja. Oni su novi humanisti.

Postoje ohrabrujući znaci da treća kultura uključuje učenjake u humanističkim znanostima koji razmišljaju poput znanstvenika. Kao i njihovi kolege u znanostima, oni vjeruju da postoji stvaran svijet te da je njihov posao razumjeti ga i razjasniti. Oni svoje ideje testiraju u odnosu na logične veze, snagu razjašnjavanja, suglasje s empirijskim činjenicama

treća kultura

nekih oblika depresije i tjeskobe. On se pita hoće li intelektualcima postmoderno-ga svijeta pomoći antidepresivi (*Da je Schopenhauer bio na Prozacu vjerojatno bi bio stvorio drukčiji filozofijski sustav*).

Ako svijet još promatramo Spenglerovim i Nietzscheovim očima, zasigurno ćemo se teško pomiriti s činjenicom da najvećom promjenom nastavlja biti sama brzina promjena. U svojoj gotovo religioznoj odanosti pesimističkom svjetonazoru, akademi-ci-humanisti ne žele priznati da misa-oni ljudi mogu imati pozitivne ideje. To je donedavno prolazilo u njihovim krugovima. Romantično iskazivanje svjetonazora kulturnog pesimizma bilo je intelektualno prihvaćeno. Svijet profesionalnih pesimista zatvoren je sustav, kultura nekadašnjih *izama* koji sami sebe pokreću i neprekidno kruže. Koliko puta ste smjesta prestali čitati nakon što ste ugledali ime neke ikone iz humanističkih znanosti u novinama ili časopisu? Već znate što slijedi. Čemu gubiti vrijeme?

Dvostruki optimizam znanosti

Kao protupriču tom kulturnom pesimizmu razmotrite dvostruki optimizam znanosti. Prvi optimizam mislilaca koji se bave znanošću je konceptualan: što se više bave znanošću, to više posla imaju. Znanstvenici neprestance dobivaju i obrađuju nove informacije. To je stvarnost Mooreova zakona – jednako kao što se u posljednjih dvadeset godina svakih osamnaest mjeseci udvostručuje snaga kompjutorskih procesora, tako i znanstvenici eksponencijalno prikupljaju informacije. Oni ne mogu a da ne budu optimistični.

Druga razina optimizma tiče se sadržaja znanosti. Većina vijesti koje stižu dobra je ili može postati dobra, zahvaljujući sve većem produbljivanju znanja te sve učinkovitijim i snažnijim alatima i tehnikama. Jer otkrića znanosti nisu samo puka stvar uvjerenja, ona idu mimo sustava razmišljanja koji se temelje samo na uvjerenjima. Znanost, na svojim neistraženim područjima, postavlja brojnija i bolja pitanja, bolje postavljena. To su pitanja postavljena kako bi izazvala odgovore; znanstvenici pronalaze odgovore i idu dalje.

Znanstvenici neprestance raspravljaju, a stvarnost je provjera. Moguće je da imaju ego velik kao i onaj koji posjeduju ikonički likovi akademskih humanističkih znanosti, no oni sa svojom ohološću postupaju na sasvim drukčiji način. Argumenti ih mogu pokrenuti, jer oni rade u empirijskom svijetu činjenica, svijetu koji se temelji na stvarnosti. Nema fiksnih, nepromjenjivih pozicija.

Za razliku od humanističkih akademika, koji govore jedan o drugome, znanstvenici govore o svemiru. Čak što više, konceptualno nema velike razlike između načina razmišljanja kozmologa, koji pokušava razumjeti fizički svijet proučavajući porijeklo atoma, zvijezda i galaktika, i sociobiologa, koji pokušava razumjeti nastanak kompleksnih sustava od jednostavnih početaka ili pokušava pronaći uzorke u prirodi. Kao u vježbama, i tu se nužno slijedi ista mješavina opažanja, teoretskog oblikovanja, kompjutorskih simulacija itd., kao i u drugim znanstvenim područji-

ma. Svjetovi znanosti su konvergentni. Oni u svim disciplinama dijele referentni okvir.

Znanstvenici kao stvaratelji i kritičari

Značajan aspekt treće kulture jest da su znanstvenici istodobno kritičari i stvaratelji znanstvenog pothvata. Ideje dolaze od znanstvenika koji također kritiziraju ideje drugih znanstvenika. Preko procesa kreativnosti, kritike i raspravljanja, znanstvenici odlučuju čije će ideje biti odabrane i koje će ideje postati dio konsenzusa koji vodi do sljedeće faze. Svi su znanstvenici uključeni u stvaranje novih i u kritiku postojećih ideja, dok su u književnosti i ostalim umjetnostima stvaratelji i kritičari, uz neke iznimke, dvije različite vrste ljudi.

Kreativnost u humanizmu i u znanosti uključuje isti proces mišljenja, ali znanost podrazumijeva da sam posao pripada korpusu općeg znanja. Nije važno tko je prvi došao do određene ideje. Uglavnom se znanstveni razvitak pojavljuje kada je vrijeme povoljno: novi eksperiment, novo otkriće, novi paradoks. Znanost je kombinacija kreativne pronicljivosti i snažne kritike. Taj proces uklanja neuspjeha te profinjuje i poboljšava ideje koje su opstale. Znanost dokučuje kako stvari funkcioniraju i zato može učiniti da funkcioniraju bolje. Kao djelatnost, kao stanje uma, ona je u osnovi optimistična.

Obzor raste

Znanost još nije daleko od početka. Kako se probijaju granice, tako se širi i obzor i dolazi u žarište. A taj je napredak promijenio način na koji sagledavamo svoje mjesto u prirodi. Zahvaljujući zamisli da smo integralni dio svemira – svemira kojim upravljaju fizički i matematički zakoni, a naši su mozgovi ugođeni tako da ih mogu razumjeti – drukčije sagledavamo svoje mjesto u razvoju prirodne povijesti. Shvatili smo, zahvaljujući dostignućima u astronomiji i kozmologiji, da još nismo odmakli daleko od početka. Vrijeme stvaranja svijeta nevjerovatno je prošireno – od (biblijskih) šest tisuća godina do dvanaest ili trinaest milijardi godina o kojima govori kozmologija Velikoga praska. Ali budućnost se proširila još više – sve do beskonačnosti. U sedamnaestom stoljeću ljudi nisu samo vjerovali u tu stiješnjenu prošlost, nego i u to da se povijest bliži svome kraju: apokalipsa stiže.

Spoznaja da vrijeme jednako tako može biti beskonačno, dovodi nas do novog shvaćanja ljudske vrste koja ni u kojemu smislu nije kulminacija, nego razmjerno rana faza procesa evolucije. Do tog smo shvaćanja došli detaljnim promatranjem i analizom, mišljenjem koje se temelji na znanosti; ono nam omogućuje da vidimo kako život igra sve veću ulogu u budućnosti svemira.

Scientia

Mnogi ljudi, čak mnogi znanstvenici, imaju skućeno gledište da je u znanosti riječ o kontroliranim, ponavljanim pokusima koji se izvode u laboratoriju, i da je u biti čine fizika, kemija i molekularna biologija. Ali bit znanosti je izražena njezinom latinskom etimolo-

Establišment tradicionalnih humanista nastavlja svoju iscrpljujuću izoliranu hermeneutiku prepuštajući se kulturnom pesizmu, držeći se grčevito njegova popularnog mrzovoljnog stava prema svjetskim događanjima

gijom: *scientia*, što će reći znanje. Znanstvena metoda jednostavno je skup postupaka koji su najprikladniji za stjecanje pouzdane znanja. Ti postupci variraju ovisno o području: kontrolirani laboratorijski pokus moguć je u molekularnoj biologiji, fizici i kemiji, no nemoguć je ili nemoralan ili ilegalan na mnogim drugim područjima koja se obično smatraju znanostima, uključujući i sve znanosti koje proučavaju historijski razvitak: astronomiju, epidemiologiju, sociobiologiju, većinu geoznanosti i paleontologiju. Ako se znanstvena metoda može definirati kao skup postupaka koji su najprikladniji za stjecanje znanja na određenom području, onda je sama znanost jednostavno skup znanja stečenih tim postupcima.

Kao što je znanost – odnosno pouzdane metode stjecanja znanja – posegnula za područjima (poput psihologije) za koja se nekad smatralo da pripadaju humanističkim znanostima, prisvojila je ona i socijalne znanosti, pogotovo ekonomiju, geografiju, povijest i političke znanosti. Ne samo metode istraživanja historijskih znanosti zasnovane na opažanju i statistici nego i razrađene tehnike konvencionalnih znanosti (poput genetike, molekularne biologije i znanosti o ponašanju životinja) pokazuju da su suštinski važne i u bavljenju problemima u društvenim znanostima. Znanost nije ni više ni manje nego najpouzdaniji način stjecanja znanja o nečemu, bilo da je riječ o ljudskoj duši, ulozi velikih ljudi u povijesti

ili strukture DNK. Učenjaci-humanisti i povjesničari koji je s prezirom odbijaju, osudili su sebe na drugorazredan status i produkciju nepouzdanih rezultata.

No, to ne mora biti slučaj. Postoje ohrabrujući znaci da treća kultura uključuje učenjake u humanističkim znanostima koji razmišljaju poput znanstvenika. Kao i njihovi kolege u znanostima, oni vjeruju da postoji stvaran svijet te da je njihov posao razumjeti ga i razjasniti. Oni svoje ideje testiraju u odnosu na logične veze, snagu razjašnjavanja, suglasje s empirijskim činjenicama. Oni se ne pokoravaju intelektualnim autoritetima: svačije ideje mogu biti dovedene u pitanje, a time se razvija razumijevanje i akumulira se znanje. Oni ne reduciraju humanističke znanosti na biološke i fizičke principe, ali vjeruju da umjetnost, književnost, povijest, politika – cijela paleta humanističkih interesa – treba u obzir uzeti i znanosti.

Ipak postoje veze: umjetnost, filozofija, književnost proizvod su ljudskih umova koji međusobno djeluju, a ljudski je um proizvod ljudskoga mozga što ga djelomično organizira ljudski genom i razvijaju fizički procesi evolucije. Poput znanstvenika, humanisti-učenjaci koji se bave znanošću intelektualno su eklektični, ideje crpe iz različitih izvora i prisvajaju one koje dokažu svoju vrijednost, umjesto da rade unutar "sustava" ili "škola". Kao takvi, oni nisu marksistički, frejdovski ili katolički učenjaci. Oni razmišljaju poput znanstvenika, poznaju znanost i lako komuniciraju sa znanstvenicima; uglavnom se od znanstvenika razlikuju u temama o kojima pišu, a ne u njihovu intelektualnome stilu. Znanost i razmišljanje koje se temelji na znanosti među prosvjetljenim učenjacima-humanistima postali su dio javne kulture. ▀

Znanost nije ni više ni manje nego najpouzdaniji način stjecanja znanja o nečemu, bilo da je riječ o ljudskoj duši, ulozi velikih ljudi u povijesti ili strukture DNK. Učenjaci-humanisti i povjesničari koji je s prezirom odbijaju osudili su sebe na drugorazredni status i produkciju nepouzdanih rezultata

treća kultura

Reakcije na esej *Novi humanisti*

Nicholas Humphrey:

Poniznost
znanosti

U velikoj se mjeri ne slažem s Brockmanovim esejem. Posebice, poistovjećenje Znanosti i Optimizma uopće ne smatram uvjerljivim – ni u jednom od dvaju iznesenih pogleda.

1. Ne mislim da znanstvenici očekuju, niti bi trebali očekivati, da će broj zanimljivih problema eksponencijalno rasti prema analogiji s Mooreovim zakonom. Zapravo, upravo suprotno: mislim da smo iscrpili ili ćemo uskoro iscrpiti rudnik dubokih i zanimljivih problema. Imat ćemo *teoriju svega*, imat ćemo dokazanu *Riemannovu hipotezu*, dospjet ćemo do dna svijesti, itd. Ovo je uistinu Zlatno doba Znanosti. No, ono mora biti samozatvarajuće, barem dok je riječ o “velikim”, “teškim” problemima. Upravo sam o tom pitanju pisao u svojem eseu *Znanstveni Shakespeare*. Zaključak koji sam ondje iznio jest da *umjetnosti* nastavljaju imati mogućnosti koje *znanosti* uskoro neće imati. Mislim da bi nama znanstvenicima bilo dobro biti spremnima, pa čak i poniznima suočeni sa sljedećom etapom ljudske kulture, koja bi se uistinu mogla vratiti tradicionalnom djelokrugu umjetnosti.

2. Ne mislim da se može računati na to da će znanstvena otkrića nužno donijeti *neto* povećanje ljudske sreće – bilo kroz ono što otkrivaju o prirodnom poretku, ili kroz sredstva koja nam potencijalno daju a kojima u taj poredak možemo intervenirati. Mnogi znanstvenici, od Bertranda Russela do Jacquesa Monoda i Martina Reesa, bili su i jesu duboko pesimistični u vezi s time što nam znanost govori o načinu kako se svijet razvija. I, kao zasebno pitanje, mnogi su još tjeskobni glede načina na koji će se znanstvena otkrića upotrijebiti – od oružja za masovno uništenje do eugenike i kontrole misli.

To ne dovodi u pitanje tvoj glavni zaključak da je danas *znanost jedina*

. Naravno, slažem se da u znanosti ima više nade nego u bilo čemu drugom. Svoj sam stav o tome iznio na kraju svoje- ga izlaganja za Amnesty *Što ćemo reći djeci*. No, problem tvog eseya, kako ga ja vidim, jest da si taj zaključak iznio prije mnogo godina najuvjerljivije što je moguće u uvodu u *Treću kulturu*, i zaista nema potrebe da se on ponovno iznosi. Zapravo, da sam na tvome mjestu, sada bih primijenio potpuno drukčiji pristup.

Umjesto ponavljanja tvog napada na Bloomsburyjem opsjednute intelektualce druge polovice dvadesetog stoljeća, mislim da si trebao skrenuti pozornost na način na koji su oni već postali marginalizirani – djelomično zahvaljujući tvojim naporima. Dokazi za trijumf znanosti u intelektualnoj kulturi nalaze se posvuda. U književnosti – npr. *Trajna ljubav* Iana McEwana; u filmu – npr. *Prekrasan um*; u kazalištu – npr. *Kopenhagen* Michaela Frayna; i tako dalje: ono što vidimo je zapanjujući zaokret od starih vrijednosti

prema novima. Čak je i Bill Clinton, u *New York Timesu* (2. ožujka 2002.), na pitanje o čemu bi htio znati više, odgovorio o *biokemiji*!

Tvoj esej, takav kakav jest, začudno je paranoičan. Za time više nemaš potrebe! Velikim si dijelom pobijedio. No, sljedeći je zadatak osigurati trezvenu procjenu naravi te pobjede. *Deostruki optimizam* mi se čini prevelikim pojednostavljenjem. ▀

NICHOLAS HUMPHREY je teoretski psiholog na LSE-u i The New School, te autor knjige *The Mind Made Flesh*.

Clifford Pickover:

Bit znanosti nije
u kontroli

P remda se Nicholas Humphrey neće složiti sa mnom, na vašoj sam strani kada sugerirate da se znanost širi i osigurava beskrajn geizir zanimljivih i dubokih problema. Jedan od mojih junaka, Isaac Asimov, izrekao je ključnu stvar napisavši: *Vjerujem da je znanstveno znanje fraktalno; da, koliko god naučili, ono što ostaje, koliko god nam se malim to čmilo, jednako je beskonačno kompleksno kao i cjelina kojom se započelo. To je, mislim, tajna svemira.*

S druge strane, vjerujem da će biti strana svemira koje će nam uvijek biti skrivene, jer naši mozgovi neće biti sposobni za takvu spoznaju. Može li gorila razumjeti računanje ili gravitacijsku teoriju valova? Računala će nesumnjivo biti od goleme pomoći, omogućujući nam promišljanje i preko nekih od tih spoznajnih ograničenja.

Uzmite u obzir da su prije otprilike četiri milijarde godine živa bića bila ništa više nego biokemijski strojevi sposobni za samoreprodukciju. U neznatnom djeliću tog vremena, ljudi su se razvili od bića poput australopiteka. Današnji su ljudi hodali Mjesecom i proučavali ideje u

rasponu od opće relativnosti do kvantne kozmologije. Jednom kada putovanje svemirom ozbiljno započne, naši će potomci nadvladati zarobljenost Zemljom. Razvit ćemo se u inteligentne simulacije – strojeve koji misle, vole, sanjaju. Slažem se s teoretskim fizičarem Freemanom J. Dysonom koji je sugerirao da će uvijek biti novih graničnih područja za istraživanje:

Gödel je dokazao da je svijet čiste matematike neiscrpiv; nijedan konačni skup aksioma i pravila izvođenja ne može nikada obuhvatiti cjelinu matematike; s bilo kojim konačnim skupom aksioma možemo pronaći smislenu matematička pitanja koja ti aksiomi ostavljaju neodgovorenima. Nadam se da analogna situacija vlada i u fizičkom svijetu. Ako je moj pogled na budućnost ispravan, to znači da je svijet fizike i astronomije također neiscrpan: bez obzira na to koliko daleko idemo u budućnost, uvijek će se događati nove stvari, dolaziti nove informacije, pojavljivati novi svjetovi za istraživanje – neprestance povećavajući područje života, svijesti i sjećanja.

I zapamtite da znanost uključuje osjećaj čuđenja. Richard Powers dobro je to izrazio:

Bit znanosti nije u kontroli. Njezina je bit razvijanje beskonačna stanja čuđenja u suočenosti s nečime što uvijek postaje za nijansu bogatije i suptilnije od naše posljednje teorije o tome. Njezina je bit poštivanje, ne vladanje. ▀

CLIFFORD PICKOVER istraživač je na IBM-ovu istraživačkom centru T. J. Watson i autor knjiga *The Paradox of God i Science of Omniscience*.

Steven Shaviri:

Novi znanstveni
imperijalizam

N ajnoviji letak Johna Brockmana nanovo izražava zagovaranje znanstvene kulture koja nadomješta ono što se tradicionalno nazivalo humanistikom i što je zastarjelo u dobu evolucijske psihologije i neurologije.

Brockman tu novu znanstvenu prevlast začudno naziva *trećom kulturom* ili *novim humanizmom*, aludirajući na čuveni polemički esej C. P. Snowa iz 1957. o *dejemama kulturama* – znanosti i humanistici. Ali, dok Brockman ponavlja Snowovu tvrdnju da je znanost napredna a humani-

To je povratak pozitivizma ranoga dvadesetog stoljeća: on zanemaruje sve što smo u posljednjih pola stoljeća naučili o tome kako je znanost više od kompendija pukih empirijskih opažanja – jer te tvrdnje moraju biti sadržane u nekom teoretskom okviru kako bi bile smislene – i kako, u svakom slučaju, postoji gomila smislenih i značajnih tvrdnji koje *nisu* empirijska opažanja. On također zanemaruje politiku i moć

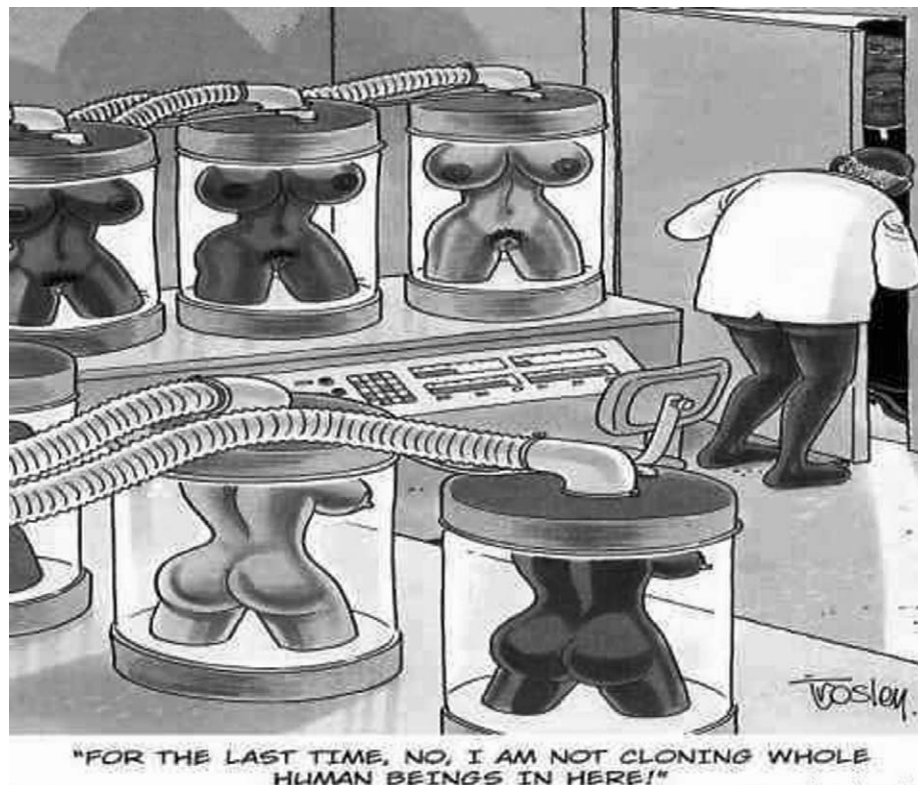
stika antiintelektualno nazadnjaštvo, on svoje zagovaranje uobličuje kao da služi nekoj *trećoj kulturi*, koja bi valjda nadilazila i obuhvaćala izvorne dvije. Kao retorički potez, to nije ništa drugo nego dodatan pritisak u smjeru znanstvenog imperijalizma.

U svakom slučaju, nemam ništa protiv Brockmanova omalovažavanja brige profesora engleskog za pitanja kao što su *kakav je bio raspored gostiju u spavaćim sobama tijekom vikenda u Bloomsburyju početkom dvadesetog stoljeća*, dok se znanstvenici bave *revolucionarnim razvojem molekularne biologije, genetskog inženjeringa, nanotehnologije, umjetne inteligencije, umjetnog života, teorije kaosa*.

Pitanja na koja Brockman skreće pozornost danas *jesu* bitna. Volim stare tekstove (Shakespeare, Blakea, Shelleyja, Austen, Prousta) jednako kao i bilo tko drugi, ali mislim da je stvaranje novih *pomnih* čitanja tih tekstova – kao što to odsjeci za engleski jezik i književnost uvelike još čine u današnje vrijeme – potpuno sterilan i besmislen pothvat.

Ali, naravno, nije u tome pravi problem. Napadanje ograničenosti teoretičara književnosti Brockmanu je samo prečac na putu do njegovih pravih meta: *kritičara umjetnosti koji ne znaju ništa o vizualnoj percepciji; društvenih konstrukcionista među književnim kritičarima koji su nezainteresirani za univerzalne ljudske osobine koje dokumentiraju antropolozi; protivnika genetski modificirane hrane, aditiva i pesticida koji se ne razumiju u genetiku i evolucijsku biologiju*.

Ono do čega to dovodi jest polemika protiv bilo kakva ozbiljnog promišljanja ljudske kulture, s obzirom na to da je ono uvijek već uključeno u *univerzalnost ljudskih osobina*. Takva je polemika traljava. Ukazivanje na ono što je svim ljudima zajedničko (primjerice, rituali gostoprimstva) govori nam vrlo malo. Različiti oblici pojavljivanja tih rituala ono su što je važno i što utječe na ljudska bića u njihovim svakodnevnim životima. Biološki antropolozi skloni su jednostavno ignorirati ono što (očito) nije univerzalno, govoreći da je riječ o pukim varijacijama bez ikakvih posljedica: to znači da su ti kvaziznanstvenici utemeljili *univerzalnu ljudsku prirodu* svojevrsnom solipsističkom samodefinicijom, *a priori* isključujući sve što nije univerzalno.

treća kultura

Čini mi se da su u vezi s time relativne pozicije znanosti i humanistike zamijenile mjesta u usporedbi s vremenom C. P. Snowa. Snow je raspravljao protiv okolta tradicionalnog razmišljanja profesora engleskog, u vrijeme kada su znanstvenici odbacivali sve vrste uobičajenih pretpostavki. No, današnja dvojbenia ideološka proširenja znanosti (najzloglasniji je slučaj evolucijske psihologije) ona su koja u beskonačnost ponavljaju napljesnivije i tradicionalne pretpostavke o ljudskim bićima – primjerice, ideje o esencijalnoj, genetski programiranoj prirodi rodnih uloga – dok su istodobno dekonstrukcionisti, feministkinje itd. u humanistici oni koji su uložili intelektualnu energiju kako bi kritizirali te predrasude i ponudili moguće alternativne opcije.

Brockman također ponavlja mantru o nadmoći znanosti nad umjetnošću i humanistikom, jer je u znanosti riječ o *empirijskoj proserji*. 'To je povratak pozitivizma ranoga dvadesetog stoljeća: on zanemaruje sve što smo u posljednjih pola stoljeća naučili o tome kako je znanost više od kompandija pukih empirijskih opažanja – jer te tvrdnje moraju biti sadržane u nekom teoretskom okviru kako bi bile smislene – i kako, u svakom slučaju, postoji gomila smislenih i značajnih tvrdnji koje *nisu* empirijska opažanja. On također zanemaruje politiku i moć. Primjerice, slažem se da je smiješno reći da je genetička modifikacija hrane nešto zlo, no ipak treba u nekoj mjeri uzeti u obzir posljedice monopola koji velike korporacije poput Monsanto imaju na genetički preinačeno sjeme, kada postaje zločin kada farmeri sade bilo koje sjeme koje se sakupili, a zakonito da korporacije uvode široki nadzor kako bi hvatale sve takve "prijestupnike".

Zaključak je sljedeći: umjesto da se nova znanstvena otkrića, koja toliko toga otvaraju, koriste kao izgovor za napadanje "relativizma", razumijevanja kulturnih različitosti i, općenito, teoretske sofisticiranosti, želio bih reći da je "humanistika" – barem na način na koji je ja prakticiram i zamišljam – apsolutno potrebna kako bismo razumjeli što svi ti razvoji u *molekularnoj biologiji, genetskom inženjeringu, nanotehnologiji* itd. zaista znače. Upravo zato što su te stvari tako važne, tako radikalne i dalekosežne u svojim posljedicama, ne bi smjele biti ostavljene za interpretaciju samo znanstvenicima. Zbog toga vjerujem da je suživot kulturalne teorije i znanstvene fantastike put kojim treba ići.

U 21. stoljeću, čini se, još smo zarobljeni vizijama iz 19. stoljeća. Ono što sugeriram jest da nam je potreban Nietzsche uz Darvina, želimo li pojmiti što se događa posvuda oko nas.■

STEVEN SHAVIRO je postmodernistički teoretičar kulture, filma i novih medija. Autor knjige, Doom Patrols i najnovije, Connected.

Carlo Rovelli:

Znanost nudi snove

Nesumnjivo je da smo prilično daleko od opskurnizama. No, jednako tako ima znakova odbacivanja znanstvenog razmišljanja, i Johnov optimistični esej također upozorava na to. Dijlem našega planeta nailazimo na ozbiljne znakove iracionalizma, kao i u riječima samih svjetskih voda. Naše jamstvo protiv opskurnizama nije demokracija: narodi su često dovodili na vlast snage koje su otvoreno bile privržene iracionalizmu, kao što su nacisti, ili neke

sadašnje vlade. Naše jamstvo protiv opskurnizma je sveopće prepoznavanje temeljne i jasne moći racionalnog znanstvenog mišljenja. To nam može pomoći u pronalaženju boljeg svijeta, ako nas iracionalizam (ili žudnja za moći i gomilanjem bogatstva našega političkog vodstva) ne povuče dolje.

Kada razgovaram s obrazovanim ljudima koji olako tvrde da ne znaju ništa o matematici i znanosti, uplašim se još više nego kada moćnici kažu da ne čitaju knjige. Kontrola može dospjeti u ruke ljudi koji ne razumiju osnove našeg razumijevanja svijeta, naše sposobnosti pronalaska ispravnih odgovora i ispravnih predviđanja.

Oko nas ima mnogo toga što nije znanost a što želimo braniti. To ne mijenja bit Johnove teze prema kojoj je znanstveno mišljenje u biti naše civilizacije temeljene na znanju. Jo se možemo dodati našu žudeću vjeru u pravdu; vjeru u snove, duboku svijest o praznini života; ili vjeru u humanost kao vrijednost; žudnju za ljepotom; radost u početnom obraćanju svim stvarima; osjećaj tajnovitosti; i bilo što drugo što nam je čudo ljudske pustolovine dalo. Znanost ništa od toga ne dovodi u pitanje ili ništa od toga ne dovodi u pitanje znanost. Upravo suprotno. Metode i motivacija znanstvene potrage za znanjem duboko su emocionalne. No, ako joj se opiremo, opiremo se stvarnosti. Stvarnost, koliko god bila složena i nepoznata u svojoj dubini, postoji i uzvraća nam. Zbog toga je racionalno znanstveno razmišljanje snažnije. Kadgod znanost ima odgovor na dobro postavljeno pitanje, taj odgovor je, u tome trenutku, daleko najbolji mogući odgovor.

Osim toga, znanost je u svojoj biti sposobna umnožiti dobro postavljena pitanja. I na taj nas način to neprestance vodi k novim neočekivanim prostorima. Intenzitet s kojim se to posljednjih desetljeća događa divan je. Da, slažem se s Johnom da živimo u trenutku veličanstvene eksplozije. Znanost je otvorila nove prostore o kojima nijedan nerealist nije nikada mogao ni sanjati. Osobno, bavim se znanošću jer vjerujem u snove. Znanost nudi takve magične snove, mnogo šarenije i mnogo stvarnije od krhkog sna koji se naziva svakodnevna zbilja. ■

CARLO ROVELLI je teoretski fizičar u Centre de Physique Theorique u Marseilleu.

Lee Smolin:

Novi stil objašnjenja

Prema momju mišljenju, ono što je znakovito u ideji *Treće kulture* i *Nocog humanizma* nema mnogo veze s raskolom između akademskih humanista i znanstvenika. To se odnosi na staru raspravu Prva/Druga kultura i nepotrebnost je ponovno je obnovljati. Mislim da John želi istaknuti, što i sam smatram vrijednim rasprave, stupanj do kojeg je u nekoliko posljednjih desetljeća taj stari raskol prevladan radom nekih znanstvenika i humanista. Vjerujem da je tako, a razlog tome je preokret u vrsti pitanja koja su ljudi postavljali u različitim područjima i – još značajnije – došlo je do promjene u vrsti odgovora koje su znanstvenici, društveni znanstvenici i humanisti tražili u svojem radu. Intelektualci *Treće kulture* i *Novog humanizma* društvu nude mnogo više od samog dodira sa znanošću. Oni su prethodnica širokog intelektualnog pokreta koji već ima predstavnike u razli-

čitim područjima prirodnih, društvenih i humanističkih znanosti.

Smatram da je najbitnija odrednica tog novog pokreta epistemološke prirode, jer se odnosi na vrstu pitanja koje ljudi postavljaju i vrstu odgovora za kojima tragaju. Na to upućuje pojava novih stilova objašnjenja koji odbacuju ideju vječne *konačne stvarnosti* koju samo Bog može opaziti u korist racionalnijih i pristupačnijih stilova objašnjenja. Stari stil objašnjenja polazi od hipoteze da iza svake promjenjive pojavnosti postoji *konačna stvarnost* koja je vječna i nepromjenjiva. Ta vječna stvarnost može biti Bog, mogu to biti vječna načela pravde ili estetike, ili vječni zakoni prirode. Novi stil objašnjenja odbacuje takve ideje smatrajući da se u krajnjoj instanciji ne razlikuju mnogo od misticizma, budući da je takozvana *konačna stvarnost* nepoznata i nespoznatljiva. Kao što je C.S. Peirce istaknuo, bilo koje objašnjenje koje se oslanja na pozivanje na konačne i nepromjenjive vječne zakone prirode u temelju je iracionalno jer ne nudi daljnje objašnjenje zašto vrijede ti zakoni prirode, a ne neki drugi. Takvo se objašnjenje logički ne razlikuje od pozivanja na *Božji um*.

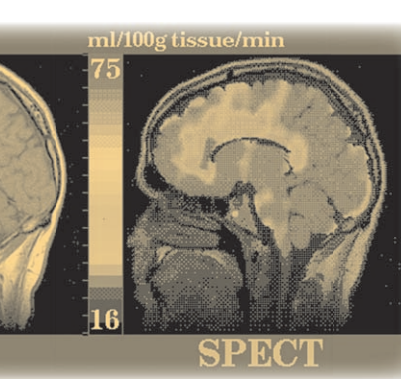
Novi stil objašnjenja odbacuje platonistički vječni svijet istinskih ideja u korist zamisli da znanje nema nikako značenje izdvojeno od onog što ljudska bića, kao dio prirodnoga svijeta, mogu opaziti i oko toga se složiti. Jednako tako odbacuje on transcendentalističke fantazije u kojima su znanstvenici sebe zamišljali izvan stvarnosti i izvan bilo kojeg društva, na mjestu Boga, proučavajući sve što postoji a da toga nisu dio. Umjesto toga, danas su mnogi znanstvenici sretni što sebe vide kao pojedince koji rade unutar zajednica živih bića, tragaju za znanjem dijeleći svoja opažanja i raspravljajući o svojim zamislima.

Istodobno, taj novih stil objašnjenja nije ni relativistički ni iracionalan. Polazi od pretpostavke da postoji istina o stvarima i da je ljudska bića mogu pronaći. On samo odbacuje zamisao da je istina moguća zahvaljujući postojanju zamišljenoga platonističkog svijeta vječnih, apsolutnih ideja smatrajući je iracionalnom mitologijom. Umjesto toga, taj novi pokret utemeljuje pojam i mogućnost istine na sposobnosti ljudskih bića da na osnovi zajedničkog iskustva racionalno i u dobroj namjeri raspravljaju i na taj način postignu dogovor. Prihvatiti to znači i prihvatiti ideju da je racionalnost situirana i pluralistička. Prihvaćanjem zamisli kako stvari izgledaju različito s različitih gledišta, povećavamo važnost onih stvari za koje se pokazuje kako se u vezi s njima možemo složiti.

Čimbenik koji pridonosi tom zaokretu je naša drastično promijenjena kozmološka slika, u smislu da naša potraga za vječnom *konačnom stvarnošću* postaje nelogična. Teorija relativnosti i kvantna teorija govore nam da se znanost mora zasnivati na relacijskim kvantitetama koje moraju biti povezane s odnosima između stvari u svemiru, te da bilo kakvo pozivanje na bilo što transcendentno ili vječno ili izvan svemira nije moguće ili je čak besmisleno. Promatranja nam govore da živimo u mladom svemiru, koji je nastao razmjerno nedavno i koji se od tada razvija. Uopće nije jasno što bi vječni zakoni fizike trebali značiti, kada je sam svemir star tek nekoliko milijarda godina.

Jedan aspekt toga tiče se stava prema redukcionizmu. Svi se možemo složiti da je, ako je nešto sastavljeno od dijelova, to naravno korisno objasniti u kategorijama tih dijelova. To je u redu, ali problem je

Taj novih stil objašnjenja nije ni relativistički ni iracionalan. Polazi od pretpostavke da postoji istina o stvarima i da je ljudska bića mogu pronaći. On samo odbacuje zamisao da je istina moguća zahvaljujući postojanju zamišljenoga platonističkog svijeta vječnih, apsolutnih ideja

što postoji prirodno ograničenje u vezi s time koliko daleko može ići takvo redukcionističko objašnjenje. Kada je uspješan, redukcionizam mora voditi prema objašnjenju u kategorijama nekog skupa elementarnih čestica i sila. No svejedno postoji problem, jer ako su elementarne čestice uistinu krajnja osnova, njihova se svojstva ne mogu objasniti daljnjim pozivanjem na redukcionizam. Tako se na pitanje zašto postoje te a ne neke druge fundamentalne čestice i zakoni, mora odgovoriti na neki način koji nije sam po sebi redukcionistički. Tako ako doista želimo racionalno razumjeti zbog čega su stvari takve kakve jesu, a ne neke druge, moramo slijediti redukcionističku stazu dok ne pronađemo fundamentalne čestice, ali nakon toga moramo naći nove, neredukcionističke oblike objašnjenja.

Jednom kada znanost dosegne točku od koje nas naivni redukcionizam ne može povesti dalje, možemo napraviti tri stvari. Prva je naravno nijekati postojanje krize redukcionizma i nastaviti beznadnu potragu za vječnom *konačnom stvarnošću*. Nažalost, to gledište obilježava dio, ali ne i sve recentne radove u fundamentalnoj fizici. Fizičari koji sebe povezuju s *mnogoscjetnom interpretacijom kvantne mehanike*, teorijom *vječnog širenja* ili koji vjeruju da će teorijska fizika nestati otkrićem *M-teorije* djeluju iz pozicije koja bi se mogla nazvati *nostalgija za apsolutnim*. I u drugim područjima postoje slični nostalgičarski pokreti.

Drugi odgovor je ono što bi se moglo nazvati postmodernističkim pristupom. On počinje potpunim negiranjem redukcionizma i važnosti racionalnog razumijevanja. Smatra da je istina tek društvena konstrukcija te usvaja krajnji relativizam.

To je još gore od nostalgičarskog pristupa jer umanjuje same razloge te krize i ostavlja nas da lebđimo u impotentnoj izmaglici iz koje se čak ne možemo ni sjetiti koliko je racionalna misao bila korisna za političko, znanstveno i humanističko unapređenje našeg svijeta. Povrh toga, postmodernistička ideologija sabotira mogućnost demokracije jer negira mogu-

ćnost da ljudi u različitim situacijama, s različitim stajalištima, mogu racionalno raspravljati na osnovu zajedničkog iskustva i uspjeti se dogovoriti i međusobno razumjeti.

Postoji, međutim, i treća, progresivna reakcija na tu krizu potrage za *konačnom stvarnošću*. Riječ je o prihvaćanju dobrih strana i ograničenja redukcionizma i težnji k njegovu prevladavanju u smjeru obuhvatnijega i snažnijeg tipa objašnjenja. Evolucija prirodnim odabirom paradigmatičan je primjer takve teorije: u skladu je s redukcionizmom, ali ga nadilazi jer je u konačnici historijska i dopušta da kauzalitet ide u oba smjera – od složenijeg prema manje složenom i obratno. Pripisujući red samoorganizaciji a ne stvaranju izvana, evolucija prirodnim odabirom pruža bitno racionalni oblik razumijevanja koji izbjegava bilo kakvo mistično pozivanje na vječne *konačne usro-ke stvari*.

Još jedna značajka takvih objašnjenja jest da se mogu primijeniti na cjelovite sustave koji sadrže i sve svoje uzroke i sve svoje promatrače. Takvi cjeloviti sustavi odnose se na svemir, društva i ekološke zajednice. Time se implicira da nema korisnog pogleda izvan sustava, umjesto toga opis i objašnjenje su i pluralistički i relacijski jer moraju uzeti u obzir da je bilo koji promatrač smješten unutar tog sustava. Dakle, taj pristup racionalizira a ne poriče objektivnost, tako što smješta objektivnost u ono što se može promovirati iz brojnih, različitih stajališta, a ne u mislo pozivanje na *konačnu stvarnost* ili u imaginarno gledište izvan sustava. Zbog toga su mogući i znanost – što znači znanje bez pozivanja na autoritet – i demokracija u pluralističkim, multietničkim društvima.

Ta nova vrsta objašnjenja svojstvena je velikom dijelu moderne biologije, kao i recentnim pristupima složenim i samoorganiziranim sustavima, bili oni ekonomski, društveni, fizikalni ili biološki. U tu kategoriju ulaze i novi pristupi osnovama kvantne mehanike, koji se nazivaju relacijskom kvantnom teorijom te novi pristupi objašnjenju kozmologije, kao što su kozmološki prirodni odabir, zamisao a unutarnjim promatračima, i kozmologije koje govore o različitim brzinama svjetlosti.

Siguran sam da je ono što je John nazvao *Trećom kulturom* i *Nocim humanizmom* u osnovi ukorijenjeno u tom pluralističkom, relacijskom pristupu znanju.

Napokon, moram spomenuti da ono što sam nazvao novim pristupom znanju seže duboko u prošlost. Leibniz, filozof iz 17. stoljeća, bio je savršeno svjestan da je svijet zapravo sustav odnosa, a već prije jednog stoljeća američki su se pragmatičari poput Peircea suočili s implikacijama koje darvinizam ima za epistemologiju i filozofiju općenito. (Doista, najjednostavniji način razdvajanja Starih i Novih humanista jest provjeriti pokazuju li njihovi tekstovi svijest o tome koliko radikalno Darwinova evolucija mijenja pozadinu novog bavljenja filozofijom.) Leibnizovo je, međutim, stajalište bilo u velikoj mjeri zanemareno u korist njutnovske fizike, sve dok nije oživljeno u dvadesetom stoljeću, u vrijeme kad pragmatičari nisu imali utjecaj kakav su u američkoj akademskoj zajednici imali dekonstrukcionisti. Kada studenti humanističkih

znanosti prihvate Peircea i Deweyja, a ne Foucaulta i Derridu, i kada počnu čitati Darvina a ne Hegela, moći ćemo reći da je *Novi humanizam* sazrio.■

LEE SMOLIN teoretski je fizičar i jedan od osnivača Perimeter Instituta u Waterloo, u Kanadi, kao i autor knjige Three Roads to Quantum Gravity

Piet Hut:

Pogled iz 52002. godine

Ja također očekujem da će se znanost u dogledno vrijeme moći nositi s bilo kojim aspektom stvarnosti. Jedina kvaka je u tome što baš ne znamo kako će buduća znanost izgledati. To znači da možemo biti ponosni na znanstvene metode i postignute rezultate, ali

Bolje nam je da budemo prilično skromni u tvrdnjama da naši sadašnji rezultati više ili manje opisuju svijet kakav stvarno jest

bolje nam je da budemo prilično skromni u tvrdnjama da naši sadašnji rezultati više ili manje opisuju svijet kakav stvarno jest. Smatram vrlo vjerojatnim da ćemo i dalje vidati *začudnost, raznogačene oči, otvaranje uma*, ne samo na javnim prezentacijama, nego i u prvim redovima znanosti.

... Ne očekujem da će tako brzo znanost moći pružiti valjanu alternativu cjelovitom pogledu na svijet. Bilo da tragamo za etičkim, humanističkim, religioznim ili duhovnim pogledom na svijet, uključujući vlastito postojanje, znanost je još daleko od toga da odgovori na tu potragu. Smislenije je upotrijebiti znanstvenu metodu za detaljno proučavanje znanja koje smo skupili tijekom stoljeća, pokušati odvojiti dogmu i specifične kulturalne zamke, istodobno ističući ono što se čini zasnovanim na empirijskim istraživanjima. Ustrajavanje na tome da se rezultati tih istraživanja uklapaju u znanstveni okvir 21. stoljeća (ili 19. ili 23. stoljeća) bilo bi proizvoljno ograničavanje.

... iz gledišta 52002. godine: hoćemo li smatrati da naše sadašnje znanstveno znanje više pomaže vođenju ispunjenog života od naših sadašnjih religijskih i duhovnih stajališta? Ako iz tih religijskih stajališta izdvojimo ono što je najbliže povezano s iskustvenim vidima u ljudski um, pretpostavio bih da će nam to osigurati najkorisniji alat za snalaženje u svijetu u cijelom nizu stoljeća pred nama.■

PIET HUT astrofizičar je na Institute for Advanced Study, Princeton, i jedan od osnivača Kira Institute.

Marc D. Hauser:

Različiti ciljevi

Sa zanimanjem sam pročitao tvoj tekst *Noci humanisti*, no zapravo mislim da si napravio karikaturu i znanstvenika i humanista. Na neki način, uvjerio si sebe da bi ciljevi humanista trebali biti uže povezani s ciljevima znanosti. Smatram to pogrešnim. Mislim da je problematično u tvojemu esaju to što si pokušavajući dokazati da su znanstvenici zauzeli pozicije koje su dugo držali humanisti, zapravo zamaglio dva bitna pitanja.

Prvo pitanje se odnosi na to što bi bilo koji uvaženi intelektualac trebao znati o svijetu. Tvrdiš, i ja se slažem, da se ne može biti obrazovan član ljudske vrste bez poznavanja znanosti. Novi humanisti, kako ih ti nazivaš, otvorili su vrata nekim zagonetkama znanosti tako što su takve informacije učinili dostupnima široj javnosti. Učiniti informacije dostupnima je, naravno, dobra stvar. Moglo bi se tvrditi, i sam ponekad to tvrdim, da su neke informacije znanstvenici širili gotovo maliciozno neodgovorno. Ali to je druga priča. Da se vratim glavnom pitanju, potpuno se slažem da katastrofalno nepoznavanje znanosti za humaniste znači ostati na dnu intelektualna života. Ali ovdje bi se moglo jednako tako optužiti mnoge znanstvenike za katastrofalno nepoznavanje humanističkih znanosti. Često sam šokiran i zgrožen znanstvenicima koji nikad nisu čitali neke od književnih klasika, koji se znaju mnogo o povijesti, i koji i dalje zanemaruju filozofske uvide. Tako da se prstom može uprijeti u obje strane.

To nas dovodi do drugog pitanja koje je, siguran sam, nažalost isprepleteno s prvim. Čini se da tvrdiš da bi humanističke znanosti trebale imati slične ili bar približno slične ciljeve kao i znanost. (Odobravaš humaniste koji razmišljaju kao znanstvenici, i prijekomno upireš prstom u one koji ne razmišljaju tako). Humanističke znanosti mogu, a vjerujem i trebaju, imati različite ciljeve. Uzmimo, na primjer, filozofiju. Premda sam osobno prilično sklon empirijskim filozofijama kao što su Dennett, Fodor, Block, Stich i Sober, također uživam u čitanju radova iz filozofije etike koja se poigrava zanimljivim moralnim (zamišljenim) dvojabama, filozofije jezika koja donosi zanimljive obrate u razumijevanju značenja i metafore, te filozofije uma koja te jednostavno navede da razmišljaš o mogućim svjetovima. Mnoge od tih filozofskih rasprava eksplicitno izostavljaju empirijski rad zato što im to nije osnovni cilj. Ne smatram to uopće lošim. To je zdravo.

Dakle, da iznesem zaključak o toj raspravi, ima dovoljno mjesta da znanstvenici rade svoj posao, a humanisti svoj, kao i za stvaranje njihove plodne interakcije. Ja se, naravno, slažem da je najplodnije tlo dodira zona, ali to je stvar ukusa!

Dvije manje primjedbe: 1. Tvrdiš da je znanost *široim otvorenim sustav*. Mislim da si prilično u krivu. Postoje značajna ograničenja znanosti. Iako se znanost može dobro razvijati, često je ograničena specifičnim vladajućim paradigmatima i često njome vladaju izvanredno moćni pojedinci. Također postoje etička ograničenja.

2. Prema momju mišljenju, usporedba s Mooreovim zakonom ne funkcionira. Nikada nisam čuo da neki znanstvenik govori o kvantiteti informacija. Točno je da danas ima više časopisa nego ikada prije, i svi se žalimo da ništa ne stignemo pratiti. No, radije bih o znanosti mislio da se mijenja u funkciji radikalno novih ideja koje otvaraju vrata novim i uzbudljivim načinima sagledavanja problema, nego da služi pukom prikupljanju novih informacija. Svaka nova promjena paradigme mijenja igru. Naravno, ima sve više informacija. Ali zanimaju nas *nove* informacije, vođene novim paradigmatima. Intuitivno Darwinovo prosvjetljenje promijenilo je ljude i navelo ih da promatraju probleme iz novog kuta. Da, to je dovelo do rasta broja informacija. Ali bit nije bila u kvantiteti.■

MARC D. HAUSER evolucijski je psiholog na Harvard Univeristiju i autor knjige Wild Minds: What Animals Think

Reuben Hersh:

Što se zapravo promijenilo

Vlada li se mudrije nego prije 100 ili 5000 godina?

Smanjuje li se, recimo po svanikad desetljeću, učestalost genocida?

Postaje li sigurnijom i poštovanijom sloboda misli i istraživanja?

Povećavaju li se, ostaju li isti ili se snižavaju kriteriji ukusa u glazbi, umjetnosti ili zabavi?

Postaju li brojniji i više zastrašujući naši zatvori, bolnice, starački domovi ili obratno?

Povećava li se ili snižava kriterij istine, poštenja i odgovornosti u javnom životu i trgovini?

Mogu li čudesni pomaci koje očekuješ u molekularnoj biologiji, kozmologiji, i naravno u računalstvu, pružiti bilo kakvu čvrstu nadu da ćemo spasiti naš politički, moralni i kulturni život?

Takvi bi, pretpostavljam, mogli biti neki od odgovora na tvoj esej.■

REUBEN HERSH je profesor emeritus na University of New Mexico i autor knjige What Is Mathematics, Really?

Daniel C. Dennett:

Pametni ali neupućeni

Sa zadovoljstvom ću se pridružiti pobjedničkom *plesu Treće kulture* i slažem se s većinom toga što si naveo u svom esaju, no dijelim i nešto od izraženih bojazni i želio bih dodati nekoliko vlastitih.

Kako te potiče Nick Humphrey, trebao bi odbaciti paranoju. Pobjedio si/pobjedili smo. I, kao i obično, postoji opasnost od rasipanja plijena i ignoriranja nekih od problema koje stvara ili povećava pobjeda. Mnogi od problema u humanističkim znanostima u posljednje su vrijeme nastali zbog neprimjerene zavidnosti znanosti, zbog nepromišljenih pokušaja da humanističke znanosti učine što sličnijima prirodnim znanostima. I kako kaže Marc Hauser, u tvome esaju ima nekoliko samozadovoljnih karikatura.

treća kultura

"Holy great mother of God, I've been cloned!"

Razlog zbog kojeg filozofi troše tako mnogo vremena i energije baveći se poviješću svojega područja jest to što povijest filozofije u velikoj mjeri čine vrlo zavodljive pogreške i jedini način da ih se iznova ne počini jest proučavati kako su se veliki mislitelji prošlosti uhvatili u njihovu zamku

Nasuprot onome što kažeš, postoje "sustavi" i "škole" u prirodnim znanostima jednako bezobzirni u gušenju hereze kao i njihovi parovi u humanističkim znanostima. Prirodna znanost obiluje prihvaćenim doktrinama i autoritetima koje netko može dovesti u pitanje riskirajući da bude obilježen kao budala ili nešto još gore, a na svakog mladog znanstvenika humanističkih znanosti koji piše pomodne formulaične gluposti o nekom s pravom nepoznatom pjesniku ili kritičaru ili kome god, dolazi nekoliko mladih prirodnoznanstvenika koji se nekritički bave šablonskom znanosti ispunjavajući praznine u tablicama podataka koje nitko neće pogledati. Čuo sam da "Sturgeonov zakon" tvrdi da je 95 posto svega smeće i, premda bih bio sklon smanjiti taj postotak na oko 50 posto (mekan sam, valjda), koliko ja vidim, taj postotak – koji god bio – nije znatno niži u neuroznanosti nego u književnoj teoriji. Nemoj učiniti grešku i uspoređivati neke od najboljih primjera na jednoj strani s nekim od najgorih na drugoj. Hebbovo pravilo – ako nešto nije vrijedno činjenja, nije vrijedno da bude učinjeno dobro – moglo bi ostaviti mnogo znanstvenika bez posla zajedno s njihovim kolegama u humanističkim znanostima.

Komentar o pogrešnim etiketama koje postoje već stoljećima: sedam *slobodnih umjetnosti*, s njihovim *quadriviuma* i *triviumima*, krivo su etiketirale mislioce od srednjovjekovnih vremena. Podjela na prirodne i društvene znanosti novija je taksonomija koja je samo mrvicu korisnija. U stvari, pojam "humanist" u najboljem je slučaju nelagodan kompromis.

Prije mnogo godina Nacionalna zaklada za humanističke znanosti morala je smisliti pojam koji bi se odnosio na

njihovu klijentelu i odabrala je ono što sam tada smatrao neologizmom, *akademski humanist*, a trebalo se odnositi na sve te profesore i istraživače na književnim, povijesnim i filozofijskim odsjecima, zajedno s "humanističkim" psiholozima i "kulturnim" antropolozima i sličnima. Zamisao je bila da se isključe umjetnici, ali ne i povjesničari umjetnosti, lovci na fosile (fizički antropolozi), ali ne i tumači obreda i arheolozi, itd. Ta je hrpa nastala isključivanjem "egzaktних" znanosti i izvedbenih, stvaralačkih umjetnosti, a uključivala je uglavnom "humanističke" odsjeke na koledžima i sveučilištima.

Očito pojam ima malo veze s renesansnim humanizmom ili sa sekularnim humanizmom kojega se toliko boji religiozna desnica. Možda pomutnja koju unose ti preklapajući pojmovi čini *novu humanistu* nepotrebno svađalačkom etiketom. No, možda i ne. Pojam me podsjeća na opasku divnog učitelja fizike kojega sam imao u srednjoj školi: *Ispravno predavana znanost je humanistička!* Ono na što je mislio upravo je ono što hvališ u svom eseju: duboko poštovanje toga kako znanstveno razmišljanje obogaćuje naša gledišta o svijetu u kojemu živimo – sva naša gledišta, a ne samo naše usko znanstvene interese.

No, to je dvosjekli mač. Kada znanstvenici odluče "razriješiti" teška pitanja etike i značenja, primjerice, obično od sebe naprave budale, iz jednostavnog razloga: oni su pametni ali neupućeni. Razlog zbog kojeg filozofi troše tako puno vremena i energije baveći se poviješću svojega područja jest to što povijest filozofije u velikoj mjeri čine vrlo zavodljive pogreške i jedini način da ih se iznova ne počini jest proučavati kako su se veliki mislitelji prošlosti uhvatili u njihovu zamku.

Znanstvenici koji misle da ih njihovo najmodernije znanje čini imunima na iluzije koje su u takve poteškoće vabile Aristotela, Humea, Kanta i druge, čeka grubo buđenje. Jedno od niskih zadovoljstava koje filozofima nudi aktualni val entuzijastičnih znanstvenika/autora koji nude svoja revolveraška rješenja problema svijesti, primjerice, sastoji se u praćenju svih tih eminentnih promašaja. Teško im je suzdržati se i reći "pa zar vam nismo rekli?". Neustrašivo prelaženje u tuđe područje treba pohvaliti, i neke od najboljih ideja na koje sam naišao u *humanističkim znanostima* posljednjih godina izbrbljali su maštoviti amateri koji su se nezvani upleli u područje, no istinska znatiželja i poniznost dio su igre.

I na kraju, prirodne znanosti mogle bi bolje iskoristiti neke tradicionalne učenjačke talente i navike humanista. Iako digitalizirani tekstovi postaju jedini medij istraživanja, ima tisuće vrijednih eksperimenata o kojima se informacije skromno kriju u tisućama starih časopi-

sa i brzo padaju u zaborav. Potrebno je vrijedno kopanje za podacima – rukom, na staromodan način, od ljudi koji čitaju njemački, francuski i ruski, osim što poznaju najnovije teorije – no pitam se hoće li znanstvenjački establišment nagraditi takvu vrstu znanstvenog rada. Trebao bi. ▣

DANIEL C. DENNETT je filozof na Tufts University i autor, među ostalim, knjige *Brainchildren*.

John Horgan:

Znanost je ograničena

Johne, ako je tvoj esej trebao provocirati, očito je uspio. No, u stvari funkcionira više kao neka vrsta *Nike* oglasa za znanost nego ozbiljna analiza odnosa prirodnih znanosti s humanističkim ili kulturom u cjelini. Podsjeća me na retoriku *Wirede*, vrijeme prije Nasdaqova sloma ili na tekstove na ovitcima knjiga o Santa Fe Institute u njegovim vrtoglavim ranim danima. Znanost vlada!

Zaista si hrabar kada uskrisuješ tu vrstu znanstvenjačkog trijumfalizma danas kada je puknuo balon *e-businessa*, a svijet je uznemiren sukobima koje znanost ima malo ili nimalo šanse osvijetliti, a kamoli olakšati.

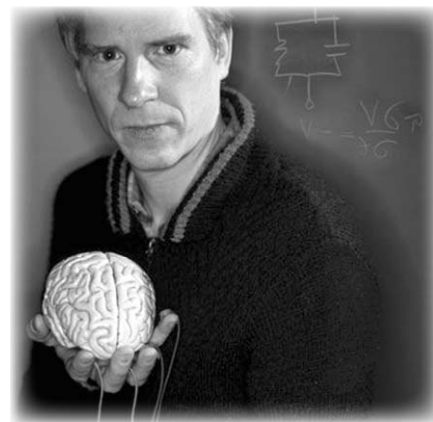
Još nekoliko zajedljivih misli:

Kažeš da se znanstvenici bave stvarnim svijetom, nasuprot tim humanističkim nezalicama. Volio bih da si naveo imena, pa bismo mogli procijeniti odgovaraju li tvoje mete tvojim opisima iz crtića. No, uzmimo Judith Butler, koja dekonstruira spolni identitet i omiljena je meta onih koji oplakuju propadanje humanističkih znanosti. Rekao bih da se ona mnogo više bavi stvarnošću – našom ljudskom stvarnošću – nego teoretičari struna ili inflacijskog svemira.

Neke znanstvene uspješnice, poput posljednjeg djela Eda Wilsona *Future of Life*, bave se pitanjima koja bi se trebala ticati svake razumne osobe. No, reci mi, John, ima li ijedna znanstvena knjiga važna da je čovjek danas pročitao danas poput, recimo, *Sukoba civilizacija* Samuela Huntingtona?

I mnogo popularnih znanstvenih knjiga prodaje znanstvenofantastični eskapizam, osobito prilagođen društveno neuklopljenim muškim adolescentima. Kakve veze sa stvarnim svijetom imaju evolucionistička kozmologija Leeja Smolina ili fantazija Raya Kurzweila o tome kako bi to bilo biti preobražen u čisti softver?

Ja sam znanstvenjački štreber, zato su mi te stvari zanimljive, kada su dobro napravljene, no zasigurno ne krivim druge koji nemaju ukusa za to. Budimo realni, popularnoznanstvene knjige najbolje je razumjeti kao sasvim malenu pod-nišu industrije zabave. Ako ljudi radije čitaju o seksualnom životu Virginije Woolf – ili

gledaju *Prijatelje*, kad smo već kod toga – nego da se muče svladati Hawkingovu knjigu *Kratku povijest vremena* ili Kauffmanovu *Podrijetlo reda*, ne mislim da se zbog toga trebaju osjećati kao manje vrijedni građani.

Slažem se s tobom da bi nam svima bilo bolje kada bi više ljudi bilo znatno pismenije. No, za mene, znanstvena pismenost ne znači uzbuditi se zbog najnovijeg znanstvenog "otkrića", bilo s područja teorije inteligencije ili monoklonskih antitijela ili nanotehnologije. To znači znati dovoljno da se mogu razlikovati istinska postignuća od publiciteta u vezi s Prozacom ili evolucionističkom psihologijom, *Ratovima zvijezda* ili gen-skom terapijom.

Znanost je obogatila suvremeni život na nebrojene načine, i materijalno i intelektualno. No, naša zaludenost znanstvenim i tehnološkim napretkom samim po sebi imala je i negativne posljedice: zagađenje, oružje za masovno uništenje, znate već te stare noćne more. A velika je šteta počinjena u prošlom stoljeću jer su se ljudi zanimali takvim kvazi-znanstvenim hirovima poput marksizma, socijalnog darvinizma, eugenike i psihofarmakologije. Povijest nas uči da je znanost ograničena u tome što za nas može učiniti. To je realističnost, ne pesimizam. I posljednja stvar koja nam danas treba jest nova ideologija ili vjera.

Najbolje želje i hvala što si potaknuo moj adrenalin. ▣

JOHN HORGAN je suradnik brojnih časopisa i autor knjige *The Undiscovered Mind*.

Timothy Taylor:

Nema podatka bez neke teorije

Daleko od priznavanja nedavnih tobožnjih pobjeda znanosti koje najavljuju *novi humanizam*, vidim mogućnost javljanja novog barbarizma. Kada bi književni kritičar napisao nešto o *atomima zraka* smijali bismo se; no kada ugledni biolog koristi riječ "metafizičko" kao da znači "natprirodno" ili "mistično" (što je jedan od njih nedavno učinio) nitko to, čini se, ne primjećuje. Znanstvenici s područja umjetnosti, humanističkih znanosti i filozofije čitaju popularnu znanost – ako je uopće čitaju – već zasićeni. Pogrešna upotreba jezika (s posljedičnim zbrkanim i nesofisticiranim mišljenjem) više nikoga ne iznenađuje.

Mogli bismo krenuti u mnogim smjerovima od provokativne ishodišne ideje u Brockmanovu eseju o *novim humanistima*, koji suprotstavlja teme humanističkih znanosti i "egzaktних" znanosti; znanosti u kojima je riječ o eksperimentiranju-predviđanju i historijske znanosti (nužnost nasuprot vjerojatnosti); ili postmodernizam i različite vrste racionalizma i marksizma. Svakako i sam prepoznajem nešto od onoga što John dijagnosticira kao frustrirajuće (i još gore) u društvenim znanostima – *text-in, text-out*-pristup beznačajne, besadržajne aktivnosti kojoj je samo u bogohulnome smislu pridano značenje učenosti. No, moramo također priznati da je bilo slučajeva izvanrednog – i često izvanredno arogantnog – podcjenjivanja složenosti humanističkih znanosti od nekih pripadnika egzaktних znanosti. Osobno ne sumnjam da baviti se filozofijom morala, primjerice, zahtijeva dulje intelektualno obrazovanje od onoga

treća kultura

Ono što trebamo zapamtiti... jest da nijedan podatak ne dolazi bez neke teorije; da teorije utjelovljuju vrijednosti; i da dakle empirijsko istraživanje nikad ne može biti sasvim objektivno. U tom smislu znanost je već preplavljena humanizmom

koje je obično potrebno za napredovanje u, recimo, fizici plazme ili genetici. No, znam i da neki fizičari i genetičari vjerojatno to ne priznaju. Ne želim reći da je ono što rade jednostavno, nego samo to da je jedan dio toga (možda i veći dio) mnogo nedvosmisleniji.

Slažem se s mnogo čime što kaže John, no ima i stvari u kojima se razilazimo i bilo bi vjerojatno korisno da se najprije složimo glede stvari koje možemo smatrati humanizmom. *Oxford English Dictionary* daje četiri osnovne definicije i petu, posebno filozofijsku. One slijede:

1. Vjera u ljudsku stranu Krista.
2. Obilježje i kakvoća bivanja ljudskim bićem; predanost humanim interesima.
3. Svaki sustav razmišljanja i djelovanja zaokupljen samo ljudskim interesima (za razliku od božanskih) ili interesima ljudske vrste općenito (za razliku od pojedinačnog interesa); *Ljudskost kao religija*.
4. Predanost proučavanjima koja promiču ljudsku kulturu; književnu kulturu; posebice sustav Humanista, proučavanje rimskih i grčkih klasika koji su ušli u modu u renesansi.
5. U filozofiji, pragmatičan sustav razmišljanja... koji naglašava kako čovjek može razumjeti i proučavati samo ono što je u moći ljudskog uma a odbacuje apstraktno teoretiziranje; zato, općenitije, implicira da tehnološki razvoj mora biti vođen sviješću o široko shvaćenim ljudskim potrebama.

Trebali bismo primijetiti da je samo u 1) i 3) veza s ateizmom otvoreno naznačena i da su renesansni humanisti poput Leonarda vjerovali u boga (u stvari njihov osjećaj čuđenja u svijetu i njihov poriv da izumljuju i stvaraju unutar njega često su shvaćani kao dio obavljanja ljudskih dužnosti koje su podrijetlom bile posve božanske). No, znanstveni humanizam, kakav se razvio s Darwinom, suprotstavljen dogmi viktorijanskih klerikalaca, otvoreno je povezan s ateizmom ili agnosticismom i mnogi smatraju da ukazuje na put prema čisto znanstveno-utemeljenoj teoriji ispravnog djelovanja – na etički humanizam.

Te definicije očito sadrže suprotstavljene elemente. Čini mi se da je John često profesionalno zaokupljen definicijom 4, najčešće povezivanom s retorikom, gramatikom, poezijom i poznavanjem klasika – to jest onime od čega pisanje o popularnoj znanosti može imati mnogo koristi (a što ponekad propušta pokazati); pitam se, ipak, misli li John umjesto toga, pod *novim humanizmom* na nešto što unapređuje znanje o humanitetu oštrije i lucidnije (znanstvenije u određenom smislu riječi), nego što to trenutno čine američka sociologija i socio-kulturna antropologija (discipline koje su, pogonjene postmodernizmom i relativizmom, gotovo propale u nekim područjima). Ako je tome tako, rasprava o tome što može biti novi humanizam, onakav kakav se vodi u iz SAD-a, bit će

prilično drukčija od rasprave koja bi se odvijala negdje drugdje.

Opasnost da znanstvenici pokušaju postati novi humanisti najbolje ilustriraju određeni primjeri. Primjerice, ideja Richarada Dawkinsa o “memima” – kulturalnim ekvivalentima gena – nije prihvaćena u arheologiji, upravo disciplini gdje je trebala uspjeti da se pokazala korisnom. Nije iznenađujuće (a ni diskreditirajuće) da vrhunski genetičari nisu na razini zadatka kada je riječ o teoriji kulturne transmisije: napokon, Richard Dawkins vjerojatno nema više obrazovanja u kulturalnoj teoriji nego što ja imam u genetici. Problem se pojavljuje, međutim, ako ljudi nekritički misle da su memi dobra ideja i tumače raspravu koja se o njima povela kao dokaz prihvaćenosti toga koncepta.

Slične poteškoće nastaju u vezi s formulacijom psihologa Stevena Pinkera o *jezičnom instinktu*. To nije loša ideja u teoriji ali je razrađena – očito – potpuno zanemarujući veliki opus ruskih, francuskih i njemačkih filozofijskih lingvista koji su došli do vrlo različitih zaključaka. Drugim riječima, bez obzira na to prihvaćamo li ili ne Pinkerovae lingvističke zamisli, njegov je rad nastao na pozadini kognitivne psihologije i izašao je u javnost (a mediji ga općenito prihvaćaju kao istinu) bez odnošenja prema humanističkim raspravama koje su od ključne važnosti za procjenjivanje vjerodostojnosti njegovih najdramatičnijih tvrdnji (prema raspravama koje su vodili, na primjer, sljedbenici L.S. Vygotskog).

Potrebno je suočiti se s teškim problemom da popularna znanost ili propovijeda već preobraćenima ili, kada zaluta u “humanističkija” područja, od sebe pravi budalu. SAD ima dičnu tradiciju znanstvenika koji pišu za širu publiku, no zastrašujuće rastuća trećina populacije vjeruje u metafiziku koja ne može prihvatiti darvinovsku evoluciju, a kamoli razumjeti što ona povlači za sobom. Uspon kreacionizma u Sjedinjenim Državama intelektualna je tragedija koja se razotkriva i koja će biti promijenjena samo kada bude većeg poštovanja, među znanstvenicima osobito, za sofisticiranost i nepredvidljivost ljudskih društvenih i kulturnih formacija. Izgled velike nacije intelektualno podijeljene između religioznog fundamentalizma i jednako nepopustljiva dogmatskog i nerefleksivnog uskog scijentizma nije lijep.

Ljudske potrebe na koje se aludira u definiciji 5 mogu također – za razliku od definicije 3 – uključivati religiju. Povijesno i pretpovijesno gledano, očito to i čine: promatrano u društveno – i biološko-evolucionističkoj perspektivi, religiozna vjerovanja općenito (ali ne bez iznimke) čini se, predstavljaju prilagodbene sustave koji stvaraju i posreduju kulturne vrijednosti i odnose. To ukazuje da biti cjelovitom čovjekom uključuje više od čistog “racionalnog” postojanja. Ovdje bismo mogli razmotriti Darwinov vlastiti strah od mogućnosti da će neobrazovane radničke klase brojem nadmašiti one koji su obrazovaniji, poput njega, premda je, u skladu s vlastitom logikom preživljavanja najsposobnijih, trebao zauzeti neutralno stajalište, bez izricanja vrijednosti. Očito je mislio da ima nešto vrijedno u ljudima *kad su najboljem izdanju* što je nadilazi temu razmnožavanja. Ako se to više nije moglo smatrati božanskom iskrom, tada je to bilo nešto jednako transcendentno – primjerice, potraga za prosvjetljenjem i istinom radi njih samih.

Prava pobjeda znanosti sastojala bi se ne u odbacivanju drugih aspekata postojanja, poput religije (nije da ima ikakve nade za to), nego u poštivajućem produbljivanju razumijevanja toga što znači živjeti i umirati kao čovjek i promatrati svemir iz te perspektive. Mnoge dimenzije neracionalnog, simboličkog ili

ritualnog ponašanja mogu, naravno, biti djelomično ili potpuno analizirane unutar okvira prirodnih znanosti, no drugi aspekti nikada neće biti podobni za takvo što. Ima mjesta gdje eksperiment i verifikacija ne mogu proći pa opaženu pojavu moramo promatrati, tumačiti je, razmišljati o njoj i objasniti je na kvalitativno drukčiji način.

Ono što trebamo zapamtiti, bez obzira na to koja neslaganja i približavanja ova rasprava otkriva, jest da nijedan podatak ne dolazi bez neke teorije; da teorije utjelovljuju vrijednosti; i da dakle empirijsko istraživanje nikada ne može biti sasvim objektivno. U tom smislu znanost je već preplavljena humanizmom – ogrezla je u kategorije, opažanja i načine razlučivanja bića koji imaju dugu i izrazitu kulturnu povijest. Znanost može biti najmoćniji način odgovaranja na pitanja, no i pitanja i odgovori ispunjeni su ljudskom vrije-

dnosću. Ono najvažnije što John treba učiniti sljedeće jest ohrabriti više ljudi obrazovanih u tradicionalno “neznanstvenim” disciplinama da predstave svoje često iznimno sofisticirane i zahtjevne ideje na način koji omogućuje širi dijalog preko podjele umjetnosti-znanosti. Jednoga dana možda ćemo moći voditi računa samo o kvaliteti i naravi našega znanja – razlikujući samo dobro od lošega mišljenja. ■

TIMOTHY TAYLOR arheolog je na University of Bradford, Velika Britanija i autor djela *The Buried Soul*.

Steven Johnson:

Za konceptualnu mostogradnju

Johne, čitam ovu raspravu s velikim zanimanjem, kao i sve što je objavljeno na web-sajtu *Edge*. Kako su i drugi rekli – sam sajt je najbolji primjer fenomena koji opisuješ u eseju. Pohvala za oboje.

Mislim da je Nicholas Humphrey možda u pravu kada kaže da *si već pobijedio*. Jedan kratak anegdotski dokaz: prošloga sam vikenda bio na večeri na kojoj su bili ljudi koji su svi proveli svoje fakultetske godine u rogovima postmodernističke teorije. To su sve bili ljudi, poput mene, koji su se u svojim ranim dvadesetim godinama zakleli na savezništvo Baudrillardu, Derridi, Foucaultu, Jamesonu i drugima. (Dio njih za glavni je predmet zajedno sa mnom na Brownu imao semiotiku.) Kad smo birali neki znanstveni predmet činili smo to zato da bismo mogli vragolasto dekonstruirati

Čini mi se da je danas najzanimljiviji rad koji pokušava premostiti dva svijeta, koji traži HFveze a ne podjele. Mislim da je to ono što je Edward Wilson predlagao u knjizi *Consilience*: ne pripajanje humanističkih znanosti prirodnima, nego neku vrstu konceptualne mostogradnje

prevladavajuću “paradigmu istraživanja” ili pokazati bilo koji od niza “centrizama” pritajenih iza znanstvenog teksta i njegovih iluzornih tvrdnji o empirijskoj istini.

No, ono me prenerazilo tijekom večere bilo je to kako je lako razgovor otplovio – bez mogega utjecaja – upravo prema području koje ti opisuješ u *Novim humanistima*, uglavnom prema području istraživanja mozga. Nitko od tih ljudi nije prošao fakultetsko gradivo neuro-znanosti, pazi, ali svi su bili očito upućeni, i opčinjeni, najnovijim vijestima iz neuro znanosti: opušteno su razgovarali o neuro-transmitterima i sličnim temama; spremno su se oslanjali na objašnjenja evolucionističke psihologije za ponašanje o kojemu su razgovarali; razgovarali su o ulozi *moždane centra za boga* u evoluciji religioznog vjerovanja. U cijelom razgovoru uopće nije bilo ismijavanja ili relativiziranja tog područja. Nisam mogao ne pomisliti – da je bilo tko od njih nešto slično ustvrdio prije deset ili petnaest godina bio bi izvrnut ruglu i istjeran iz prostorije.

Ne mislim da je moje iskustvo na večeri bilo netipično. Čini mi se da je danas najzanimljiviji rad koji pokušava premostiti dva svijeta, koji traži veze a ne podjele. Mislim da je to ono što je Edward Wilson predlagao u knjizi *Consilience*: ne pripajanje humanističkih znanosti prirodnima, nego neku vrstu konceptualne mostogradnje. U stvari, rekao bih da danas radovi koji se najviše približavaju tom *suglasju* dolaze od ljudi koji su obrazovani kao kulturni kritičari – knjige poput *Botany of Desire* Michaela Pollana s mješavinom Nietzschea i Dawkinsa ili *1000 Years of Non-Linear History* Manuelea De Lande s jedinstvenom kombinacijom Deluzea i teorije kaosa. ■

STEVEN JOHNSON, jedan od utemeljitelja Feeda, pionirske web publikacije, autor je djela *Emergence: The Connected Lives of Ants, Brains, Cities and Software*.

treća kultura

Jaron Lanier:

Duhovnost i znanost

Bravo John! Igraš ključnu ulogu u pomicanju prirodnih znanosti izvan defanzivnog položaja u reakciji na napade "postmodernista" i drugih pijavica na fakultetima. Hvališ znanost i tehnologiju kao naše najpragmatičnije izraze optimizma.

Pitam se, ipak, je li dovoljno samo istaknuti kako su beznažno izgubljeni ti intelektualci umjetnosti i humanističkih znanosti postali u svojim sitničavim natjecanjima u cinizmu. Ako mi prirodnjaci i tehnolozi trebamo biti novi humanisti, moramo priznati da ima pitanja kojima se mora baviti bilo koja misleća osoba koja se ne uklapa u naše utvrđene metode i dijaloge. Tvoj web-sajt *edge.org* zaista je pružio jedan od nekoliko foruma na kojima znanstvenici mogu razmjenjivati ideje o nekima od tih pitanja.

Možda postoji zajednica znanstvenika koji su postali *novi humanisti*, no to nije dovoljno.

Mi, *ljudi tehnike* moramo ili naučiti razgovarati o određenim stvarima s većom osjetljivošću, obraćajući se široj publici koja ima potrebe koje se mnogima od nas mogu činiti neobičnim, ili ćemo nastaviti dopuštati veći utjecaj bilo kome tko je voljniji biti na visini te prilike.

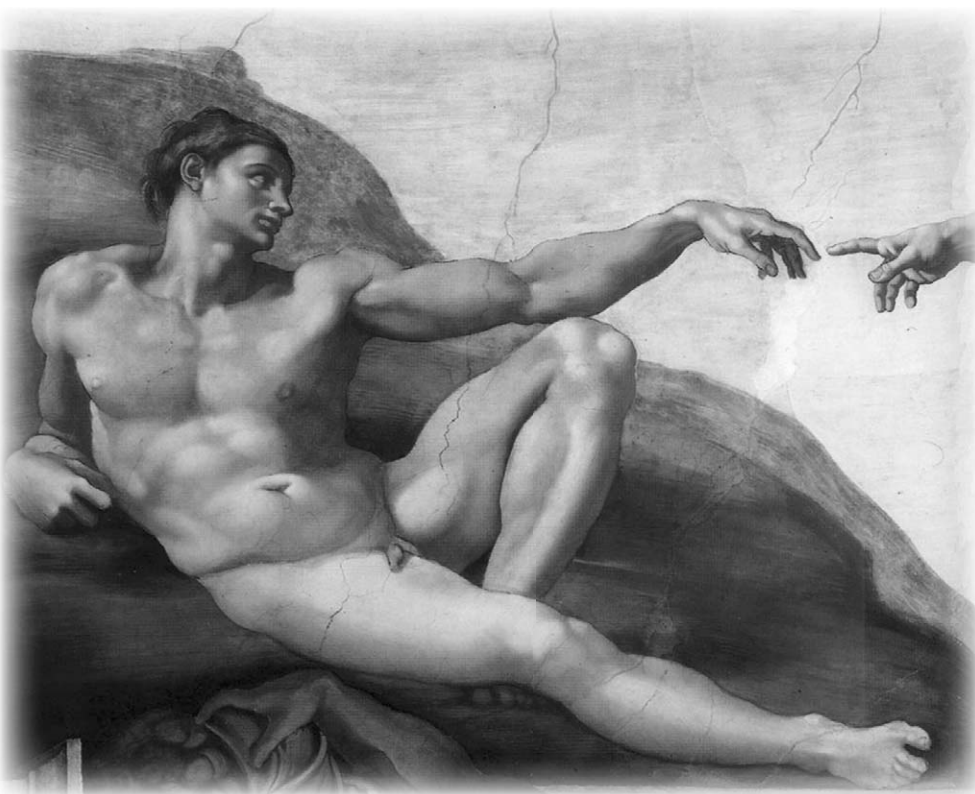
Iako su "postmoderni" znanstvenici i slavne osobe "druge kulture" možda nepodnošljiviji neprijatelji znanosti, oni zasigurno nisu najopasniji. Čak i dok prvi put u povijesti počinjemo otkrivati najosnovnije temelje biologije, nalazimo se u situaciji u kojoj su se mnogi obrazovani ljudi okrenuli protiv projekta znanosti u korist popularnih alternativa koje su obično označene kao "spiritualnije". One se kreću u rasponu od jednostavno luckastih (poput astrologije) do arhaičnih, zlih i često nasilnih religioznih ortodoksija koje kao da zadobivaju moć unutar mnogih od svjetskih religijskih tradicija istovremeno.

Što je to što gura golem broj ljudi u praznovjerje i neizbježno izrabljivanje koje iz njega slijedi? Što je to, primjerice, što je učinilo medicinu zasnovanu na znanosti (često nazivanu samo "zapadnom" ili "alopatskom") tako neprivlačnom za toliko mnogo pametnih ljudi, kada je potpuno jasno da je postigla nevjerovatan uspjeh?

Možda znanstvenjačka elita nije smatrala dovoljno važnim zadatak kojim se mora pozabaviti ako želi biti svoj vlastiti zagovornik. Postmoderni kritičari znanosti uglavnom su samo smiješni, dok su srednjostrujaški neprijatelji znanosti nešto mnogo gore: oni pobjeđuju.

Što znači riječ "spiritualnost"? Dopustite mi da predložim definiciju: spiritualnost neke osobe je raspon njezinih emocionalnih odnosa prema pitanjima na koja ne može biti odgovora. Znanstvenici i tehnolozi prirodno ne gravitiraju prema takvim pitanjima. *Što se događa kada umreš?*, primjerice. Šutimo o onome o čemu ne možemo govoriti. S velikim pitanjima koje postavlja svako dijete pomirili smo se tako što smo otkrili granice naših sposobnosti da na njih odgovorimo.

Mnogima od nas nije neugodno živjeti s nekoliko poznatih i vječnih pjega neznanja, iako one imaju središnje mjesto u našim vidnim poljima, jer je bilo kompenzacija za naša razočaranja. Oduševljeni smo da svemir može biti shvaćen tako dobro na toliko mnogo načina i osobito time da smo sposobni učiniti osobne doprinose tom razumijevanju. Često smo

začarani ljepotom koju nalazimo u prirodi; ljepotu koju je nespecijalistima teže cijeniti. Neki među nama čak su pronašli neku vjeru ove ili one vrste, no obično samo vjeru koja je baš podudarna s tim pjegama neznanja.

No, ono što zaboravljamo jest da mnogi ljudi, vjerojatno većina njih, nisu imali životno iskustvo koje potiče takve intelektualne pogodbe. Većini ljudi nije ugodno prihvatiti malo nesretno-smještenog neznanja, ili možda nesigurnosti koja vodi do samo oštro ograničenih područja vjere, u zamjenu za pouzdano, specijalizirano znanje na drugim područjima. Imamo razloga ismijavati kulturne figure koje koriste pomodni pesimizam kao masku za narcizam. Da, molim, ismijmo ih. No taj pristup neće puno pomoći mnogo većem broju ljudi koji pate od iskrene tjeskobe zbog neodgovorivosti na velika pitanja.

Želio bih se usredotočiti na jedan kulturni put za koji vjerujem da odbija mnoge ljude od prirodnih znanosti. Ide otprilike ovako: mediji su pozvali neku znanstvenicu jer ima stajališta i o životu izvan laboratorija. Pojavljuje se na televiziji i govori o važnim ljudskim pitanjima koristeći se intelektualnim okvirom svojih istraživanja. Pretpostavimo da voli misliti u pojmovima umjetne inteligencije, evolucionističke psihologije ili nekih drugih intelektualnih okvira koji odbijaju ljudsku "posebnost" kako bi razjasnili svoja istraživanja. Ideja koja proizlazi iz toga okvira, a koja može biti smisljena u laboratoriju često se u otvorenoj okolini pretvara u neuspjeh. Primjerice, ako ona proučava umjetnu inteligenciju, može se u prolazu pitati hoće li u budućnosti

usamljeni parovi bez djece moći odgojiti dijete-robota za osobnu utjehu. To je nedavno bila tema igranog filma, no kao razumnu i realističnu mogućnost iznio ju je u radijskoj emisiji i jedan znanstvenik s MIT-ja.

U obaviještenoj zajednici znanstvenika i tehnologa moguće je voditi iznijansiranu raspravu o takvoj ideji.

No, to nije ono što se događa u širokom svijetu ne-znanstvenika. "Nježni" ili "spiritualni" ljudi, primjerice, često su uznemireni i postaje sve vjerojatnije da će otkazati liječniku u korist seanse aromaterapije. Ako znanstvenici misle da su roboti i djeca isti, sram ih bilo! Kada je znanstvenica koja se bavi umjetnom inteligencijom izjednačila, čak i u vrlo uskom smislu, informacijske sustave i ljudska bića, ona je nehotice, na osobit način, odgovorila na neka od velikih dječjih pitanja. Bojim se da ta poruka završava kao teška, kao nešto poput *Ne samo da ne postoji duša, nema života poslije smrti, uopće ničega magičnog u tebi; ja sam elitna znanstvenica koja može sagledati tvoje strujne krugove i napraviti drugu stvar poput tebe, čineći te tako u najosnovnijem smislu podređenim meni.*

...Većina znanstvenika bila bi oduševljena kada bi inherentni elitizam egzaktnih disciplina odjednom otpao, kako bi se odjednom pojavila vojska novih suradnika. Nažalost, to se neće dogoditi. Umjesto toga moramo otkriti nove načine poboljšanja interakcije između znanstvene zajednice i šireg svijeta. ■

JARON LANIER, računalni znanstvenik i glazbenik, pionir je virtualne stvarnosti i trenutačno vodeći znanstvenik National Tele-Immersion Initiative.

Douglas Rushkoff:

Kraj narcizma

Zadivljujući rad, John. I nije mogao doći u bolji trenutak. Smiješno je da me podsjetio na tvrdnju Buckminstera Fullera u knjizi *Operation Manual for Spaceship Earth*, da je izumljivanje akademskih disciplina imalo namjeru spriječiti bilo koga da dobije potpunu sliku svijeta. Naravno da je to dovelo do golemih napredaka u pojedinim područjima, no dovelo je i do nekompatibilnosti među njima. Nedavno sam razmišljao o trajnim učincima modernizma i prirodnih znanosti na religijsku pripovijest. Kulturni teoretičari mogu misliti da smo u razdoblju *post post-modernizma*, no naši se teolozi još uvijek jednostavno natječu s utjecajima Descartesa, Kopernika, Darwina i Freuda. Najdublji utjecaj moderniteta jest da ne možemo više temeljiti autoritet naših religijskih zavjeta na povijesti; naši mitovi i naši Bogovi opovrgnuti su znanstvenom stvarnošću. Izgubili smo svoje absolute i osjećaj sigurnosti koji su nam omogućavali.

Tako u pohod kreću postmodernisti od Jamesa Joycea do MTV-ja, koji se igraju u kući zrcala, stvarajući kompozicije i svjetonazore od naših relativnosti. To je mnogo manje zadovoljavajuće (poput *Shurpeeja* u usporedbi s vrućom zobenom kašom koja zaista ispunjava). Mi teoretičari kulture pokušali smo naći smisao u tom autoreferencijalnom svijetu, kao da je to važno.

Ono što smo na kraju dobili bila je kultura internih šala, cinizma i otuđenja. Otuđenje je smatrano "cool" i zatim je to "cool" zamijenjeno objektivacijom. Tako sva naša djeca hodaju poput modela iz kataloga Calvina Kleina; a biti fotografiran zapravo je najveća čast. To znači da si pojedinačni apsolut – mjerilo prema kojemu će drugi definirati sebe.

Čitava ta kultura sajma taštine, počevši od Didion i Wolfea, a završavajući sa Sedirosom ili Eggersom, došla je do svojega kraja. Već nam je zlo od života u vakuumu i borbe da ostanemo odmaknuti. Nije zabavno čitati časopise potajice, sveznajući se smijuljeći. Shvaćamo da je odmaknutost nagrada za posljednje mjesto. Želimo sudjelovati, smisljeno, u tkivu života.

Tada dolaze prirodne znanosti. I s njima dolazi dobro staro nevino strahopoštovanje. Znanost nije sila koja kvari našu prirodu, nego je slobodoumno propitivanje ono što nas vraća njoj. S dobrodošlicom je dočekana u kulturi narcizma jer smo se konačno dovoljno umorili od nas samih kako bismo mogli početi brinuti o nečemu stvarnom. Žudimo da se oslobodimo naše namještene pretencioznosti i predamo onom osjećaju koje dijete dobiva u planetariju.

Usta se otvaraju, oči šire, um otvara. ■

DOUGLAS RUSHKOFF, profesor medijske kulture na Interactive Telecommunications Program na NYU autor je djela *Coercion: Why We Listen to What "They" Say*.

S engleskog preveli Lovorka Kozole, Suzana Kovačević i Trpimir Matasović

Svi tekstovi, osim Shavirova, preuzeti su iz e-časopisa *edge* <http://www.edge.org/documents/archive/edge100.html>, Shavirov prilog preuzet je s web-stranice http://www.dhalgren.com/Blog/archives/2003_02.html

Temat priredio Zoran Roško

film

Ispovijed Hitlerove tajnice

J. J. Andres

Nakon više od pedeset godina šutnje, dugogodišnja Hitlerova tajnica Traudl Junge odlučila je ispričati svoju osobnu priču o manipulaciji svijesti, vezanu uz najvećeg zločinca našeg doba, u jednom od najkontroverznijih dokumentaraca ikad. Nekoliko dana nakon što je film prikazan na Berlinskom festivalu, njegova jedina zvijezda je umrla, ostavljajući za sobom svoje svjedocanstvo

André Heller, *The Blind Spot*, 2002., Močvara, 24. studenoga 2003. Večer s opakim dokumentarcima

Dokumentarni film o Traudl Junge, čiju režiju potpisuje André Heller, sin preživjelog zatvorenika nacističkog logora, te ujedno i kompozitor i kabaretist, svojom je formom sveden na skoro apsolutni minimalistički izraz – krupni plan naratorice s vrlo rijetkim i blagim promjenama kuta snimanja. Međutim, sadržajem, u cjelini izraženim u riječima pripovjedačice, kao da iskače iz granica filmskog okvira i duboko prodire u svijest gledatelja.

Hitler kao očinska figura

Traudl Junge, rođena u Münchenu 1920. kao Gertraud Humps, oduvijek je željela postati plesačica. Odrasla u obitelji koju je podizala samo majka (otac je umro dok je bila još jako mala), u tom se ambijentu osjećala nemoćnom bi-tnije pridonijeti financijskom

položaju obitelji, stoga svoju sreću odlučuje potražiti u Berlinu. Ne uspjevši se upisati u plesnu školu, uči se poslu tajnice, te ubrzo doznaje od jednog rođaka, koji je poznao Hitlerova glavnog tajnika Martina Bormanna, da sam Führer traži sekretaricu. Na rođakov nagovor prijavljuje se na natječaj i usprkos golemoj konkurenciji dobiva posao. Godine 1942., u svojoj dvadesetdruj godini, postaje četvrta i najmlađa Hitlerova tajnica te ostaje u službi sve do kraja rata. U tom se razdoblju i udala za jednog od Hitlerovih časnika, Hansa Jungea, ubijenoga godinu dana poslije u napadu na Normandiju.

Traudl Junge desetljećima nije željela govoriti o tom razdoblju svojega života, bojeći se djelomično ljudske zlobe, dok se s druge strane borila s vlastitom sviješću i preispitivanjem vlastitih moralnih vrijednosti. U životu provedenom radeći novinarski posao, čitajući u slobodno vrijeme slijepim osobama, česta suputnica bila joj je depresija u koju je zapadala pri svakom osvrtu na svoju prošlost. U osamdesetdruj godini, ta starica lijepa lica i uglađenih manira, odlučila je svoju priču podijeliti sa svijetom. Kao u ispovijedi koja je ostala za-uvijek položena u obliku filmskog zapisa, odmah je dala do znanja da se neizmjer- no kaje što u čovjeku koji ju je zaposlio nije uspjela prepoznati čudovište koje se skrivalo iza brižnog lica i neopisivo snažne karizme. U Hitleru nije pronašla samo osobu koja ju je prihvatila unatoč njezinim

jednostavnim vrijednostima, ne postavljajući nikad suvišna i osobna pitanja, nego ga je doživjela i kao očinsku figuru za kojom je nesvjesno čeznula. Priznaje, također, da nikad nije imala prilike doznati ni najmanju pojedinost vezanu uz strahote koje je Hitler tako nemilosrdno provodio, a kako nije imala doticaja s vanjskim svijetom, nikad nije ni posumnjala da bi stvarnost vezana uz glavnu osobu Trećeg Reicha mogla biti tako zaprepasujuća.

Hitlerove čudne navike

Njezin se posao tajnice svodio na tipkanje govora i pisama koje bi joj Hitler osobno diktirao, na svakodnevno prisustvovanje večeri s Führerom, zajedno sa svojom kolegicom, te na zajedničko ispijanje čaja u kasnim večernjim satima. Hitler nikad nije razgovarao o politici, nego je preferirao razgovarati o kulturnim zbivanjima te tračevima koji su stizali i do njihovih krugova. Opisala ga je kao izrazito ljubaznu osobu, uvijek spremnu učiniti sve kako bi se osobe u njegovoj prisutnosti ugodno osjećale, te jedino što je mogla protumačiti kao "čudno" bile su neke navike do kojih je Führer držao: nije volio tople prostorije i tamo gdje je boravio temperatura nije smjela biti iznad jedanaest stupnjeva Celzijevih, prezirao je cvijeće u vazi, smatrajući da je užasno imati nešto mrtvo u svojoj blizini te je bio opsjednut čistoćom i mahnito prao ruke čak svaki put nakon što bi podragao Blondi, svojega omiljenog psa, ženu zlatnog retrivera. Od dvaju Hitlerovih lica, njoj je bila predočeno ono svjetlije. O Židovima čak ni s najbližim prijateljima nije želio razgovarati, a ako bi i bio upitan bilo što u vezi s njima, izbjegavao je odgovore te zatim i osobe koje su se usudile upitati ga o tom "problemu".

Traudl Junge u cijelom je pripovijedanju pokušavala pronaći nit koja bi je mogla uvjeriti kako je ipak možda bilo moguće prozreti u bolesne namjere sustava koji ju je okruživao, no svaki njezin trud bio je bezuspešan.

Najtragičniji dio te dokumentarne ispovijesti bio je onaj vezan uz posljednje dane Hitlerova života. Neopisiv osjećaj klaustrofobije zračio je iz njezinih riječi, dočaravajući život u bunkeru nekoliko dana nakon bombardiranja Berlina i trenutke u kojima je svatko od njih imao tabletu cijanida kojom je trebao okončati svoj život. To je mjesto više nalikovalo kući duhova nego ljudi.

člana: Mihovil Pansini, predsjednik *Revije*, Nikica Gilić, Zoran Tadić te Sanja Iveković, a peti član, spriječen u sudjelovanju zbog zdravstvenih razloga, trebao je biti Ante Peterlić. Od petnaest filmova koji su ušli u uži izbor, žiri je trebao s pomoću crvenog i zelenog semafora glasovati za pojedini film, te zbrojem glasova izabrati pet radova koji su nagrađeni diplomom, te "smjestiti" deset preostalih u ljestvicu od prvog do trećeg mjesta. Znači, postojala je mogućnost da veći broj filmova osvoji isto mjesto. Tako je treću nagradu dijelilo sedam filmova, drugu dva (*Djevojčica sa šibicama*, autora Jadranka Lopatića i *Uterus* autorice Marije Prusine), dok je prvo mjesto osvojio ipak samo jedan film: *Circle* Milana Bukovca. Kao nagrada za prva tri mjesta dodijeljena je Kožarićeva minijatura skulptura *Prizemljeno sunce* te par bijelih rukavica kako bi pozlata od pravoga zlata ostala u besprijeckornom stanju još dugo.

Dodijeljene su i tri posebne nagrade, uručene favoritima triju članova komisije te *Plaketa Unice* nacionalnom savezu, koju je osvojio Kino klub Zagreb za svojih sedamdeset i pet godina aktivnog rada, te za novi *One Cut Film Festival*, koji je također osnovao taj klub. Zatim je na scenu stupio Hrvoje Turković te kao predsjednik Hrvatskog

S njima su u to vrijeme bili i Goebbelsova supruga, te njihovih šestero djece, a Traudl je, uvidjevši kakva ih sudbina čeka, pokušala nagovoriti Magdu Goebbels da barem pokuša spasiti djecu, no ona je odgovorila kako joj je draže da njezina djeca umru, nego da žive u sramoti od onoga što će ostati od Njemačke.

Bez isprike naciji

Dan prije smrti Hitler je organizirao vjenčanje s Evom Braun, a njezine posljednje riječi upućene Traudl bile su: *Pozdravi mi moju Bavariju!* Kako bi bio siguran da tablete cijanida koje mu je Himmler dao ipak djeluju, Hitler, razočaran u Himmlerovu izdaju, odlučio je isprobati njihov učinak na svojem psu te mu tako okončao život. No, Traudl je još morala obaviti posljednji posao: natipkati u tri primjerka oporuku koju joj je Hitler izdiktirao nekoliko sati prije nego što će si oduzeti život. Nadala se da će doznati nešto što bi joj razjasnilo cijelu situaciju, barem djelomično; očekivala je ispriku naciji zbog neispunjenih obećanja i toliko patnje, no sve što je natipkala te večeri bile su prazne riječi bez imalo skromnosti, osuđujuće prema njemačkom narodu koji je Hitler osudio nespremnim za misiju koju je trebalo provesti, sastav nove vlade koja bi se trebala oformiti nakon njegove smrti, te kao epilog, duboki, već dobro poznati, gnjev prema Židovima. Hitler je nakon toga oduzeo sebi i svojoj supruzi život, a Traudl je uspjela pobjeći te se nakon mjeseci zarobljenštva, kako kod Rusa, tako i kod Amerikanaca, uspjela vratiti u svoj rodni grad. Na raznim suđenjima nisu je smatrali krivom. Traudl Humps je u bolnici umrla od raka nekoliko dana nakon što je film bio prikazan na Berlinskom festivalu. Njezine posljednje riječi telefonom izrečene redatelju Andréu Helleru bile su: *Sada sam napokon uspjela sama sebi oprostiti.*

The Blind Spot, naslov 90-minutnog filma, govori upravo o bijeloj, zasljepljujućoj točki koja se često javlja kod ljudi koji dožive eksploziju, točki koja tada ostaje zaglušujuća; u ovome slučaju odnosi se na čvrsto uvjerenje Traudl Junge, slično onome redateljice Leni Riefenstahl, kako tada nije imala ni najmanjeg motiva za sumnju u namjere jednog od najvećih zločinaca dvadesetog stoljeća. ■

Ironično pečenje rakije

J. J. Andres

Na 35. reviji hrvatskoga filmskog i videostvaralaštva pobjedu je odnio film *Circle* Milana Bukovca

od 27. do 30. studenog 2003. u zagrebačkom kinu Jadran održana je 35. revija hrvatskoga filmskog i videostvaralaštva. Tih je dana prika-

zano pedesetak amaterskih filmskih i video radova, što je trećina materijala pristiglog na natječaj. U sklopu *Revije* bio je predstavljen i katalog Kino kluba Zagreb, obilježavajući tako 75. obljetnicu svojega djelovanja. Uz hrvatske filmove prikazana su i tri argentinska (*Abcd*; *Radar vigila* i *Duerme negrito*), izabrani kao najbolje plasirani radovi Unice – svjetske organizacije neprofesionalnih filmskih i videostvaratelja, jedan od utemeljitelja Unesca.

Naši kratkometražni amaterski filmovi nisu bili grupirani po žanrovima i svaki je film bio zasebno iznenađujući: kako kvalitetom, tako i ponekad ne baš sasvim uspješnim pokušajem da se dobra ideja pretoči i u dobar film. Teme su bile vrlo raznolike, a dokumentarni žanr doživio je iznimnu naklonost. Nacionalne, tradicijske vrijednosti, u potpunosti očuvane u našim ruralnim sredinama, kao svinjokolja ili pečenje rakije, dočarane su kroz blagu ironiju kako redatelja, tako i dokumentiranih protagonista, te su, kako se doznalo na samom kraju događanja, pridobili i veliku naklonost žirija.

Dan nakon posljednje projekcije održano je javno glasovanje ocjenjivačkog suda koje se odigralo prema pravilima utemeljenima statutom Unice. Ocjenjivački sud činila su četiri

filmskog saveza dodijelio tri nagrade: *Povelju* Anti Peterliću – što je nagrada koja se dodjeljuje istaknutim pojedincima za njihov doprinos filmskoj kulturi; *Plaketu* i *zlatnu značku* Edi Lukmanu, za zalaganje i doprinos dječjem crtanom filmu preko kluba u Čakovcu – što je nagrada za dostignuće u tekućoj godini te *Posebno priznanje* i *zlatnu značku* – nagrada Vedranu Šamanoviću, ujedno i domaćinu *Revije*, za promicanje amaterizma, intenziviranje djelatnosti Kino kluba Zagreb i osnivanje već spomenutog festivala filma u jednom kadru. No, Vedran Šamanović nije samo primao nagrade, nego je i dijelio zagrebačke suvenire, crvene kišobrane, te su tako tri uzorka napustila svoju ulogu scenografije i krenula put Splita (mjesto održavanja prošlogodišnje *Revije*), Osijeka (domaćin sljedeće *Revije*) i Kino kluba Zagreb.

Zabavan, zanimljiv i uvijek toliko posjećen *hepening* na kojem ipak ostane još rijetko prazno mjesto, naveo me samo da se zapitam zašto se na njemu nije pojavio nitko iz Gradskog poglavarstva ili Ministarstva kulture, ujedno i sponzora te kulturne manifestacije, makar samo i u ulozi jednostavnih i znatiželjnih promatrača našega hrvatskog, kulturnog lonca? No, svejedno im hvala! ■

Lica mnoŹine, idoli Trga

Nataša Govedić

Pravi filozofski problem zagrebačkog uprizorenja *Našega grada* osjeća se u ulozi i izvedbi Urše Raukar (Gđa. Webb): veoma krute, radine, poslušne i rezervirane junakinje; na neki način “idealne” vojnkinje patrijarhalnoga boga, dakle istinski nesretne žene. Raukarova zna da igra krajnje reduciran, a ne “idealiziran” život

Uz premijerne izvedbe *Trga heroja* Thomasa Bernharda u DK Gavella, *Naš grad* Thorntona Wildera u ZeKaeMu te boalovsku izvedbu Sofoklove *Antigone*

U ovom ću tekstu govoriti o Kreontu zagrebačke ADU, o Hitleru u kontekstu interpretacije Thomasa Bernharda unutar glumačkog ansambla DK Gavella te o liku božanskog naratora i koordinatora (Redatelja) iz Medvešekove predstave u izvedbi ZKM-ova ansambla, dakle o nekoj vrsti kritičarske varijacije *Na tri kralja ili kako hoćete*. Možda će vas začuditi što su Kreont, pompozni Adolf s brćićima i nadzemaljski sveznajući Redatelj iz Wilderova Grover’s Cornersa, dospjeli u *isti* analitički kontekst, no nadam se da će argumentacija koja slijedi pokazati zašto je njihova razdaljina, barem iz mog mjesta u gledalištu, manja no što se na prvi pogled može učiniti. Isto bih tako odmah na početku teksta čitatelj(ic)e htjela podsjetiti na studiju koja je sredinom dvadesetog stoljeća utemeljila čitavu jednu filozofsku disciplinu, danas poznatu kao “povijest ideja”, a začetu djelom *Great Chain of Being* (1936) Arthura O. Lovejoya.

Oni koje govore DA i oni koji govore NE

U njoj je na brojnim autorskim opusima pokazano kako u povijesti zapadne kulture postoje dvije temeljne metafizičke orijentacije – obje nastaju iz Platonova jedinstvena opusa, postupno prolazeći kroz različita dijalektička ispreplitanja. Ipak, u svojim trajno odjelitim paralelnim varijantama, za prvu je tipično da neguje otpor, gađenje i prezir prema *ovome* svijetu te vjeru u svijet onostranih ideja, svijet nezemaljske sakralnosti, božanske pravde i milosti. Druga pak smatra da čulnost, bogatstvo i dubina postojećeg svijeta predstavlja *posljednju* moguću istinu o duhu. Kako pokazuje Lovejoy, ljudska je povijest mnogo više stradala od velikih asketa i religioznih fanatika koji su se borili za zagrobne ideale, no od pragmatičara koji su se s nesavršenostima svijeta borili kako su god znali i umjeli, ali bez pozivanja na onostranu ovjeru

prizor iz predstave Naš grad

svog poslanja. Zanimljivo je da su obje metafizičke tradicije kritičke prema postojećim ovosvjetovnim zlima, obje nastoje sagledati ljudsku prirodu kao nedovršeni projekt, obje čuvaju etičku dimenziju sokratovskog propitivanja i samopropitivanja. Razlika je, međutim, u tome što vjernici traže i stvaraju mir *konačnog* odgovora, dok ga skeptici (pa čak i mistici) postavljaju s nemirom ili potrebom vječitog duhovnog sustvaralaštva sa sugovornicima koji nisu nužno obdareni i kozmogonijskim moćima.

Kazališni zanat

U svojoj režijskoj biografiji, Rene Medvešek bavio se različitim inačicama scenskog *svetopisanja*. Ako se sjećate, *Hamper* je slavio zajednicu kao princip empatije, odnosno jedne više dobrote suradnje. *Nadpodstolar Martin* bavio se antiherojstvom vjere. *Brat Magarac* njezinim ekstatičnim potencijalom: vjerom kao neprestanom blagošću i radošću. Predstavom *I drvo je bilo sretno* Medvešek je pokušao promisliti granice gotovo božanskog altruizma. A s dramom Thorntona Wildera *Naš grad* došao je red na proučavanje vjerskog ideala skromnosti: mali grad, mali ljudi, male sudbine, male ambicije, mala kultura, mala prava... i velike emocije. I ovaj put Medvešek zna odabrati duboku temu i zna svoju priču ispričati scenski duhovito. Komparativno, Medvešek je sasvim sigurno jedan od naših najzrelijih, najvještijih redatelja. Isto je tako činjenica da zna zaigrati glumce. Zna izbjeći upadanje u vlastitu “maniru”, ipak čuvajući stilski kontinuitet redateljskih postupaka (ovaj je put doslovno slijedio Wilderove naputke o siromaštvu scenografije). U kazališnom mu se smislu nema što prigovoriti; eventualno činjenicu zavora od vlastite glumačke profesije, u *Našem gradu* dvostruko podcrtane činjenicom da je Medvešku (kao redatelju) uloga Redatelja u Wilderovoj drami pružala idealnu priliku da je *osobno* odigra i na sceni, a ne samo u pripremi predstave; posebno imamo li na umu njegovo veliko glumačko iskustvo, kao i aktualnu interpretaciju iste uloge koja je dodijeljena Krešimiru Mikiću.

Redatelj, desnobožanska pozicija

Mikić, naime, na sceni, čini mi se, hotimice glumački utjelovljuje portretne karakteristike prepoznatljivog

Boalovska izvedba *Antigone* otkriva stav građanske publike kako nemamo povjerenja u političare, još manje u medijsku javnost, ali imamo povjerenja u intimnost komunikacije i u mogućnost promjene samog središta ljudskog zajedništva, obitelji. Nešto slično naći ćemo kod Medveška, gdje lik gosp. Webba kaže: “Postupio sam suprotno od očevih savjeta i otad živim sretno” ili u Bernhardovoj replici: “Jedino nam preostaje kazalište”

Renea Medveška: sve Reneove nedovršenosti rečenice, nejasnosti, stanke, zbunjeno trljanje ruku, kratke i blistave duhovitosti, samozadubljenost, su-sretljivost, ali i dar munjevitog prihvatanja loptice suigre, kao i dar suptilne ironizacije. Osim toga, da je Medvešek doista preuzeo rolu Wilderova sveznajućeg pripovjedača iliti Redatelja (su-deći po osobnom protrčavanju scenom i upozoravanju na “nečiste rubove” izvedbe, Medvešku je očito palo na pamet vlastitu režijsku poziciju učiniti vidljivijom no inače), mogli bismo govoriti i o brehtijanstvu predstave. No u konačnici nas ipak dramom provodi Krešimir Mikić kao Redatelj – lik potpune, neupitne metafizičke kontrole i nad “živima” i nad “mrtvima” svoje scenske sredine. Samim time kod mene izaziva nepovjerenje i otpor: i pored Mikićeva šarma, ne mogu Boga zamisliti kao devetnaestostoljetnog seoskog patrijarha. Njegovo didaktičko isticanje kako su žene nekoć radale gomilu djece i po cijele dane radile po kući, a “pritom nijedna nije imala nervni slom” (netočan podatak), ne samo da mi nije *simpatično* nego mi se čini nakaradno konzervativno – možda zato što moj bog nije desničar; niti je čak nužno *muškog roda* na način američkog puritanizma. Svečano ponavljanje stava Wilderova Redatelja kako je stanovnicima “našega grada” ipak najbolje čitati isključivo *Bibliju*, jer će nas ostatak literature samo *zbuniti*, otvoreno je zagovaranje duhovne ograničenosti, to jest manifestacija straha. Prema mom mišljenju, vjera utemeljena na strahu i izolaciji nema ama baš nikakva dodira

s božanskim principom kao principom otvorenosti i ljubavi. Naprotiv, ona je istinski bič ideologije, kojim je Medvešek u više navrata i *s guštom* sklon zapucketati. Hoću reći da je dramu *Naš grad*, već i zbog tragičnosti njezina melodramatskog zapleta, zbog smrti kao ne baš dobroćudne “rupice” u sustavu radnom etikom do kraja prožete protestantske svakodnevice, odnosno zbog nagle smrti glavne junakinje koja u zagrobnosti eksplicitno žudi povratak u *propušteno uživanje* ovozemaljskoga, bilo moguće odrežirati i kao Wilderovo osporavanje američke malograđanske ideologije.

Adresa: Zemlja, Svemir, Božji um...

Rene Medvešek, međutim, nije se odlučio za predstavu koja bi dovela u pitanje vjersku rutinu, birokraciju, gotovo pa mehaniku spiritualnosti. Naprotiv: važno mu je pokazati kako ta arhaična Singerica duha lišenog rizika mišljenja i dalje šiva u skladnom (pače: zborskom) ritmu malomještanskih srdaca – krotko, samozatajno i temeljitim šavom prelazeći preko usta bilo kakva neslaganja. U hijerarhiji vrijednosti, na čijem je metafizičkom vrhu “benevolentni patrijarh”, uvjeren kako je izraz vjere “biti i malim zadovoljan”, Medvešek očito prepoznaje relevantnu poruku. Ja u tome prepoznajem kontradiktorne etičke impulse: s jedne strane, vrijedan poučak o skromnosti kao jednoj od najvažnijih ljudskih vrijednosti, ali prepoznajem i demagogiju vjerskog konzervativizma; ideje kako nam samo treba “dobar vladar” i sve

kazalište

će sljedbeničke ovčice sretno zablejati *aleluja*. Demagoški aspekt predstave ponešto slabi sjajne glumačke izvedbe, a pod zanosno dobro glumom posebno mislim na vedrohedonističku i diplomatsku Kseniju Ugrinu (Gđa. Gibbs), izbalansirano rigidnog no u biti veoma nježnog Zorana Čubrila (Gosp. Gibbs), razgovoru pogodeno nevoljkog i humorno dvosmislenog Filipa Nole (Gosp. Webb); dalekom prošlošću humorno opsjednutog Profesora Willarda u izvedbi Pjera Meničanina te “djevičanski” otvorenog i pažljivog Marka Makovičića (sin Gibbsovih, George Gibbs).

Daljnje ambivalencije

Ipak, pravi filozofski problem zagrebačkog uprizorenja *Našeg grada* osjeća se u ulozi i izvedbi Urše Raukar (Gđa. Webb): veoma krute, radine, poslušne i rezervirane junakinje; na neki način “idealne” vojnkinje patrijarhalnoga boga, dakle istinski nesretne žene. Raukarova zna da igra krajnje reduciran, a ne “idealiziran” život. No nisam sigurna koliko joj redatelj dopušta naglasiti tragičnu rutiniranost egzistencije lika. Isto vrijedi i za odličnu kreaciju pijanca u izvedbi uglavnom nijemo revoltiranog Angela Palaševa: i nakon smrti, zajednica mrtvaca nastojat će ušutkati revolt povrijeđenoga. Stoicizam kojim zagrobnost prima kćer Webbovih, Emily (bajkovito čedna Kristina Krepela), te staloznost s kojom je prima njezin suprug George Gibbs (Marko Makovičić), u prvom dijelu predstave inače likovi uvjerljivo prikazani kao stidljivi, oprezni, zabrinuti, no unatoč tome dječje bliski i zaljubljeni, u drugom se dijelu režijski pretvaraju u šablonu: gluma postaje jednodimenzionalan, papirnat, neuvjerljiv manifest religiozno propisanog – suzdržanog, fatalističkog – nošenja s gubitkom života ili životnog partnera. Zbog toga je *Naš grad*, kao i obično u Medveškovu opusu, i vrlo zanimljiva i etički prilično ambivalentna predstava: s jedne strane djelo koje slavi malu mjeru poslušnosti te uopće ideologiju represije, a ne vjeru u ljude i sve njihove mogućnosti; s druge strane dirljiv i nježan apel gledateljima da nauče cijeniti svako zrnce pijeska u satu koji obilježava naše svakodnevno trajanje. Ambivalencija se najbolje vidi u izvedbi Doris Šarić Kukuljice, čiji lik (gđa Soames) stalno od publike šarmantno traži divljenje nad uskim malomjerskim svemirom (“Nisu li mladenci predivni!”), ali u isti nas se mah doima kao *žena bez svojstava*; megafon slatunjavih socijalnih klišeja.

Još jedna rezidencija gospodina Platona

U Bernhardovu *Trgu heroja* (prijevod: Sead Muhamedagić), u režiji Davida Mouchtara Samoraia, također se nudi slika zajednice nad čijim glavama lebdi lik “svemoćnog” vladara, no sada je riječ o najmalignijem mogućem: Adolfu Hitleru. Premda Austrija iz drame i dandanas odzvanja fašističkim vrijednostima, kako tvrdi Bernhard, njih su u stanju čuti jedino oni koje se smatra “duhovno poremećenima”. U najvećem dijelu predstave, središte komada čini lik Roberta Schustera, čovjeka koji vidi društveno zlo i koji ga je u stanju klinički točno i duhovito imenovati, no nije mu se u stanju usprotiviti. Vratimo li se Lovejoyevoj povijesti ideja, Bernhardovi likovi uvjereni su da žive u paklu iz kojeg je eventualno moguće iskočiti u samoubojstvo, što je uostalom prastara Sokratova strategija, ali nije moguće pronaći smisao. Njihov je nihilizam i transcendentalan i tragičan, posebno uzmemo li u obzir da je filo-

zofija (“oksfordska”) označena kao minimum dekontaminirane egzistencije, unekoliko izmakle divljanju apsurd. Uz poklonstvo Ideji i prezir prema prljavštini i ludilu svijeta, teško je zamisliti radikalniji neoplatonizam. Platona našeg doba, Roberta Schustera, igra Ivica Vidović. Vidović je u pravoj mjeri ciničan, oštar, ljigavo prestrašen od bilo kakve konfrontacije s vlastitim neprijateljima. Fizički teško pokretan, psihički i “previše” živahno sarkastičan i narcističan. Najbolji je ipak u trenutku kada fizičku nemoć ili pad svog lika prikriva smijehom na vlastiti račun. Napravio je jedan od najsloženijih i najtežih likova svoje umjetničke karijere, posredno nam pokazavši mnoge dimenzije pasivnokritičerskog mentaliteta kojim smo okruženi. Zanimljivo je da i ova predstava ima svoju vojnkinju, u besprijetkornoj izvedbi Helene Buljan (Gđa. Zittel).

pogrebna sjedeljka), kada ulazimo u Hedwigin psihički rakurs i kada vidimo da su njezini najbliži srodnici ljudi koji *usred ručka* zastaju unutar rečenice da bi “umrli”, mrtvački klonuli za stol, a zatim *nastavili* govoriti banalnosti “kao da se ništa nije dogodilo”; umrli i odmah potom ponovili prazne frazetine, što je točna koreografija čitave filozofije komada kao smrti-zajvota ili nemoći koju likovi pokazuju kad je u pitanju i suprotstavljanje zbiljskom fašizmu koji ih okružuje. Bečki Trg heroja, na kojem je Hitler 1938. održao jedan od svojih najslavnijih govora, kod Bernharda je lokacija psihoze čitave suvremene civilizacije. Ali dok je austrijski dramatičar imao hrabrosti obračunati se s nasilnicima iz vlastita državnog dvorišta, Samorai se nije usudio obračunati s konkretnom prozivkom izraelskog, hrvatskog ili američkog “patriotskog” fašizma.

dramske umjetnosti. Kreonta je u stilu račanovskog beskrajnog umora i rezignacije, no ipak tvrdolinijskog stava o tome tko su naši neprijatelji i kako s njima unatoč svim Ženevskim konvencijama valja beskompromisno postupiti, dok naše ratne heroje treba slaviti i čuvati od haških tribunala (“DA za Gotovinu!”), briljantno odigrao Jasmin Telalović. Ono što je, međutim, Kreonta uvjerilo kako nema smisla žrtvovati sina i ostatak obitelji zbog državničke tvrdoglavosti doprlo je do vladara u kontekstu svojevrstne – scenski upriličene – obiteljske terapije. Zato mislim da je riječ o važnom tumačenju *Antigone*, točnije rečeno o izvedbi koja je otkrila stav građanske publike kako nemamo povjerenja u političare, još manje u medijsku javnost, ali imamo povjerenja u intimnost komunikacije i u mogućnost promjene samog središta ljudskog

prizor iz predstave Trg Heroja

Iz tako negativne bilance “opasnosti” koje nam navodno prijete od onih koji su od nas Drugačiji, mene tek zanima je li moguća metafizika ljudske solidarnosti?

Heroji smrti

I kod Medveška i kod Samoraija, žene su stoga te koje omogućavaju da se muški režim odvija po zacrtanim pravilima: one su infrastruktura, radna snaga, emocionalna podrška, kao i glas *odveć tihog* protesta (posebno mislim na lik Ane kao bijesne, no nedovoljno asertivne Bernhardove junakinje, u vrlo dobroj interpretaciji Ksenije Pajić). Najzanimljiviji lik predstave svakako je Hedwig koju otjelovljuje Dubravka Miletić: žena koja se neuspješno liječi od akustičke “halucinacije” osluškivanja Hitlerovih govora s vlastita prozora; neuspješno utoliko što ostatak njezine obitelji nije u stanju priznati do koje je mjere pristao na suradnju s političkim sustavom čiji suvremeni fašizam ili ignorira ili prezire, pa onda naravno nije u stanju niti shvatiti zašto im Hedwig stalno skreće pozornost na ulično brujanje nacističke gomile. Redatelj Samorai najosobniji komentar drame daje u završnom prizoru komada (ostatak izvedbe napravljen je kao naturalistička te samim time scenski troma

Hrvatska inscenacija aludira na tobože “tudi”, daleki i općeniti problem fašizma, ne povlačeći nijednu paralelu prema nacionalističkom ekstremizmu jednog Ante Đapića ili, recimo, rutinskog navijačkog urlanja “Jure i Bobana”. No i bez eksplicitnih aluzija, premijerna publika s kojom sam gledala predstavu prepoznala je lokalni kontekst, reagirajući na paralele (citiram iz predstave: *Socijalisti su danas samo katolički nacionalisti*) između naše i Bernhardove stvarnosti s osjetnom tjeskobom. Moj je dojam kako *Trg heroja* predstavlja prvu filozofski i teatrološki ozbiljnu Gavellinu predstavu, nakon otprilike petnaestak godina lakih i poltronskih nota, koju neuvijeno preporučam i ne samo platonskim ljubiteljima kazališta.

Kreont kao Račan

Da se vladara ipak može pobijediti, pokazala je međutim jedna kazališna izvedba Boalova teatra, točnije rečeno *Antigona* pripremljena prema pravilima forum teatra, ovaj put u izvedbi studenata zagrebačke Akademije

zajedništva, obitelji. Nešto slično naći ćemo kod Medveška, gdje lik gosp. Webba kaže: “Postupio sam suprotno od očevih savjeta i otad živim sretno”, ili u Bernhardovoj replici: “Jedino nam preostaje kazalište”. *Trg heroja* može se, međutim, čitati i kao izravno ismijavanje Medveškove ideje “dobrog” vođe ili Redatelja, primjerice kroz Schusterovu repliku kako “našu zemlju” čini “šest i pol milijuna idiota koji dozivaju svog režisera... i režiser će doći. I gurnuti ih u propast.”. Kod Wildera i Bernharda sasvim sigurno nije riječ o razlici između desnice i ljevice, nego o različitim metafizičkim tradicijama. Kao što je primijetio Lovejoy, Medvešek kao Wilderov uprizoritelj priklanja se stavu da oko vlastita mikrokozmosa *reda i vjere* treba podići visoke, najviše, upravo nedostižne zidove (citirajući iz predstave: *Neću hodati po Europi pa poslije biti nezadovoljna ovim malim gradom*), zato da se kroz njih ne bi provukla nijedna jedina koštica Evina voća, prema mom mišljenju veoma ukusnog i ljekovitog, poznatog i pod imenom *znatiželje*. Bernhard pak oko sebe vidi samo demone; vječiti Pad. Iz tako negativne bilance “opasnosti” koje nam navodno prijete od onih koji su od nas Drugačiji, mene tek zanima je li moguća metafizika ljudske solidarnosti? Ako jest, ona očito više ovisi o *publici* negoli o njezinim “redateljima”. ■

EkS scena

Ples na žici izvedbene ne/kulture

Mnogo puta dosad dogodilo se da se djelovanje EkS-scene poistovjeti s radom jedne kompanije. Koje su bitne razlike? Kako ste zamislile radnu platformu EkS-scene?

– **Petra:** Istina, znalo se dogoditi da ljudima baš nije jasno što je EkS-scena, djelomično i našom pogreškom, jer nismo htjeli isticati udrugu kao tip organizacije koja stoji iza svega što se u prostorima udruge događa. Isprva smo se bojali da bi svako "lijepljenje" imena udruge narušilo nečiju autorsku autonomnost. Na primjer, kad radiš svoju predstavu ulažeš u nju svaki atom snage i na kraju ispada da projekt nisi napravio ti nego EkS-scena koja ti je samo ustupila prostor. Upravo nas zbog tog "autorskog" dijela miješaju s kompanijom. Trebalo bi naglasiti da udruga samo posreduje oko koordinacije prostora koji su joj dani na korištenje i ustupa ih korisnicima za rad na njihovim vlastitim projektima. Ono što ni u kojem slučaju ne bi bilo dobro i ono što želimo izbjeći jest zatvaranje i kretanje u krugu samo istih ljudi.

Otvorenost

Radna platforma EkS-scene otvorena je svima koji se plesom i ostalim oblicima izvedbenih umjetnosti žele baviti. Svi oni koji mogu pratiti treninge, žele raditi na vlastitim umjetničkim ostvarenjima, ili biti informirani o tome što se događa na hrvatskoj plesnoj sceni, bez obzira imaju li status profesionalnog umjetnika ili ne, imaju jednake mogućnosti i prava.

Koji su osnovni ciljevi EkS-scene?

– **Zrinka:** U važnije ciljeve koje smo si zadali ubrojila bih podupiranje mladih plesača i koreografa te omogućavanje uvjeta koji su potrebni za njihovo napredovanje. Ujedno podržavamo i neafirmirane mlade umjetnike drugih izvedbenih umjetnosti. Zatim bih istaknula poticanje suradnje s umjetnicima ostalih područja djelovanja i sa srodnim organizacijama u Hrvatskoj i svijetu. Uz to radimo na promicanju svih aspekata plesne umjetnosti i nastojimo stvoriti funkcionalnu informativno-komunikacijsku mrežu korisnika svih grana izvedbenih umjetnosti.

Koliko je u vašoj koncepciji važna neovisnost i otvorenost prema svim prijedlozima korisnika platforme?

– **Petra:** To je jedno od osnovnih načela na kojima

se i zasniva cjelokupna ideja EkS-scene. Čini mi se da je otvorenost prema prijedlozima ljudi koji su zainteresirani kao i transparentnost rada ostalih jedan od osnovnih preduvjeta za nastajanje kvalitetnih i novih ideja koje mogu jačati i razvijati postojeću plesnu scenu u Hrvatskoj. Prije se događalo da ako trenutačno niste angažirani ni u jednom projektu, ansamblu ili kompaniji, nemate gdje trenirati. A za svakog je plesača koji se ozbiljnije želi baviti plesom svakodnevni rad na sebi nužan.

Dostupnost, koordinacija

Kreiranjem mailing-liste eks-scena@lists.mi2.hr htjeli smo postići da informacija bude dostupna svima jer se znalo događati da vam zbog neobaviještenosti promakne neka radionica s gostujućim predavačem. Ista stvar bila je i s predstavama, natjecanjima i audicijama. Uskoro bi u suradnji s Multimedijalnim institutom trebali pokrenuti i plesni *TAM-TAM site*, svojevrsni "softver za suradnju", mjesto na kojem će se moći slobodno družiti, pohranjivati i razmjenjivati informacije, pisati tekstovi ili komentirati.

Kako odlučujete tko će se nalaziti u koordinacijskom timu, postoji li nekakvo biračko tijelo? Postoji li podjela uloga unutar tima? Koje se dužnosti odnose na koordinacijski tim, a koje na EkS-committee?

– **Silvia:** Načelno je svim korisnicima radne platforme otvoren pristup koordinacijskom timu. Tko god je zainteresiran i osjeća potrebu da se uključi u organizaciju, dobrodošao je pridružiti se. Aktivnosti koordinacijskog tima donose sa sobom obaveze i odgovornosti, i na taj način svaki pojedinac može procijeniti koliko je u stanju baviti se koordinacijom. Biračko tijelo kao takvo, dakle, ne postoji.

U ideji EkS-scene jedna od najvažnijih stavki je transparentnost svih informacija kojima raspolažemo. Unutar tima raspoređeni su zadaci po "sektorima", ali uglavnom se na redovitim sastancima na konkretnom zadatku odlučuje tko će što obaviti. Važne odluke donose se zajednički, a trudimo se da sve odluke tretiramo na taj način.

Ivana Slunjski

Razgovor s koreografkinjama i umjetnicama plesa, okupljenima oko EkS-scene: Selmom Banich, Sandrom Banić, Silvom Marchig, Željkom Sančanin, Zrinkom Uzbinac i Petrom Zanki

U ideji EkS-scene jedna od najvažnijih stavki je transparentnost svih informacija kojima raspolažemo. Ono što ni u kojem slučaju ne bi bilo dobro i ono što želimo izbjeći jest zatvaranje i kretanje u krugu samo istih ljudi

– **Petra:** Između koordinacijskog tima i EkS-comiteea ne postoji razlika ni u odlučivanju ni u pravima. Koordinacijski tim za ovu sezonu čine ljudi koji su odlučili odvojiti malo više vremena za organizaciju radne platforme, novih projekata, administraciju.

Reorganizacija

Možemo reći da je ovakav način funkcioniranja EkS-scene novost u domeni hrvatskog plesa. S obzirom na to da ulažete dosta napora u reorganizaciju plesne scene, koliko ostaje mjesta za plasiranje vlastitih umjetničkih interesa?

– **Selma:** Pokazalo se da je pokretanje i kontinuirani rad radne platforme kao infrastrukture bila nužna reorganizacija scene jer je otvorila mogućnost svakom nezavisnom plesaču/autoru da samostalno i kontinuirano radi i razvija vlastite umjetničke interese, te se time i potvrdila kao platforma za plasiranje. Stoga mislim da se apsolutno isplati i dalje ulagati u razvoj ovakva modela, jer je platforma od početka bila zamišljena kao struktura koja može opstati neovisno o ljudima koji su je inicirali. Trenutačno najaktualniji problem koji se odnosi na hrvatsku plesnu scenu općenito jest problem pomanjkanja producerskog kadra koji bi bio voljan i imao interesa preuzeti producerski dio posla, jer se i dalje događa da svi radimo sve, što ponekad stopira maksimalnu predanost i efikasnost u radu.

Zašto smatrate da je pokretanje novih oblika organizacije bolje nego nadopunjavanje ili oplemenjivanje već postojećih sistema?

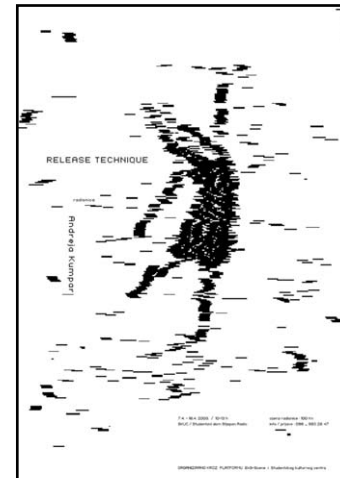
– **Selma:** Sceni je potrebna neka vrsta poligona za umrežavanje i suradnju, jer je ona još prilično centralizirana, pa se intencija formiranja radne platforme EkS-scene reflektira kao jedan od pokušaja efikasnijeg i produktivnijeg povezivanja i nadopunjavanja baš tih već posto-

jećih sistema, tj. nastojimo da platforma postane prostor komunikacije i razmjene iskustava i informacija ne poništavajući rad i strukturiranost postojećih sistema.

Povezivanje

Istaknule ste važnost povezivanja s drugim organizacijama sličnog profila. Koliko su one su-sretljive prema vašem otvorenom definiranju izvedbenog polja?

– **Selma:** Smatram da je povezivanje nužno za stabilnost i daljnji razvoj cijele scene, stoga smo radnu platformu i koncipirali kao prostor za pokretanje zajedničkih inicijativa koje na različite načine pristupaju i problematiziraju ples i izvedbene umjetnosti. Ostvarene su suradnje na brojnim projektima i manifestacijama, na našu inicijativu ili na inicijativu drugih organizacija koje su u platformi prepoznale mogućnost za promicanje plesa i ostalih oblika izvedbenih umjetnosti, te njihovu važnost za razvoj kulture i civilnog društva općenito. Tu treba spomenuti ravnateljicu Centara za kulturu i obrazovanje Zagreb Ružicu Kovačević, koja je od samog početka prepoznala i podržala važnost pokretanja ovakve platforme, te brojne druge organizacije i manifestacije koje su prostor platforme prepoznale kao prostor za susrete, suradnju i provociranje novih načina promišljanja: Centar za dramsku umjetnost kroz *Malu frontu hrvatskog plesa i performansu*, BADco. kroz projekt *Watt+eau* i radionicu Borisa Charmatza, Plesni centar TALA kroz radionice Platforme mladih koreografa, Ilink! kroz radionicu Patricije Bardi, UPPU Puls kroz radionicu Vere Bilbije, Hrvatski institut za pokret i ples kroz *Tjedan suvremenog plesa* i projekt *Revival KASP*, Poligon, Festival studentskog kazališta test!, inicijativa *Drugačiji svijet je moguć*, inicijativa *Subverzije*, Multimedijalni institut, Clubture, Studentski

organizacije mnogih neinstitucionalnih projekata, unatoč učestalim apelima i javnim isticanjima problema hrvatskog plesa, i dalje se nalaze u nezavidnom položaju. Opstanak svake pozitivne inicijative još gotovo isključivo ovisi o upornosti i snalažljivosti njihovih pokretača. Koliko god se činilo paradoksalnim, kulturi nesklona strategija kulturne politike ipak nehotice potpomaže bar jednom čimbeniku procesivne produktivnosti – održanju vitalnosti sistema. Primorane na iznalaženje svježih i sve originalnijih načina preživljavanja, manje ili više uspješno pokušavajući doskočiti novom rihu starih boljki sve opstale akcije izbjegavaju stupice lažne sigurnosti i uljuljanost u nepomičnost stereotipije. Tako se i Eksperimentalna slobodna scena, koja početkom prosinca obilježava drugom godinu osnivanja, okušava u promicanju ideologije kojom se nastoji izboriti za ravnopravan položaj u infrastrukturi hrvatskog plesa. ▀

razgovor

kulturni centar, Salzburg Experimental Academy of Dance i brojni drugi nezavisni umjetnici.

U Europi i svijetu sve je učestaliji upravo model fluidnih struktura plesnih udruga s velikim udjelom individualnih koncepata i predodžbi plesa koje još egzistiraju kao povezana zajednica. Koliko se takvi modeli poklapaju s načinom financiranja hrvatskog kulturnog proizvoda? Je li i koliko je u vašem slučaju Ministarstvo kulture bilo spremno odstupiti od uobičajene sheme potpore neovisnim i neprofitnim institucijama?

– **Zrinka:** EkS-scena je 2002. za svoj program aplicirala za sredstva za svoj program putem Centra za kulturu i obrazovanje Zagreb, i u tom obliku podržao ju je Gradski ured za kulturu. No, 2003., kada je udruga aplicirala samostalno, program nisu podržali ni Gradski ured za kulturu ni Ministarstvo kulture. Zbog takve odluke nadležnih tijela, dio radne platforme EkS-scene koji se odnosi na edukaciju, kao i koordinacijski tim udruge, djeluju na volonterskoj osnovi. Stoga ne smatramo da su dosad učinjena odstupanja od uobičajene sheme potpore bilo od Gradskog ureda za kulturu, bilo od Ministarstva kulture.

Prirodne selekcije

Imate li neke kriterije prema kojima određujete koji će se samostalni projekti aplicirati?

– **Zrinka:** Ne postoje kriteriji ni selekcija ni pri odabiru korisnika, ni pri apliciranju samostalnih autorskih projekata. Udruga pruža mogućnost korištenja prostora za vježbanje i matičnog broja svim zainteresiranima, uz uvjet da je koordinacijski tim dobio na uvid aplikaciju prije no što je ona predana tijelima kojima se aplicira.

Koliko se korisnici platforme mogu educirati kroz radionice i mogu li ih polaziti bez nekog prethodnog bazičnog školovanja?

– **Sandra:** Svakodnevni treninzi koje udruga organizira, odnosno radionice, namijenjeni su u prvom redu onima koji se plesom bave kao svojim pozivom. To ne isključuje mogućnost da njih polaze i umjetnici drugih područja izvedbenih umjetnosti kao i ostali zainteresirani neaktivni ili još neaktivni plesači. Ne postoji određena razina znanja koju zainteresirani za polazjenje treninga moraju zadovoljiti, kao ni selekcija unutar udruge koja o tome odlučuje. Kako su treninzi uglavnom profesionalne razine, tako se događa vrsta prirodne selekcije, pa oni koji shvate da treninge ne mogu pratiti, sami odustanu. Dakle, svrha treninga je isključivo edukacijska, ali ne i rekreacijska.

Birate li radionice i voditelje radionica prema nekom logičnom slijedu?

– **Sandra:** Edukacijski program idejno je osmišljen i radionice se održavaju određenim logičkim slijedom koji korisnicima omogućuje maksimalni edukacijski učinak, odnosno maksimalnu primjenjivost i

iskoristivost dobivenih informacija. S obzirom na financijske teškoće, udruga nije uvijek u mogućnosti u potpunosti ostvariti planirani program. Unatoč tome, vjerujemo da se korisnici radne platforme mogu educirati kroz radionice koje udruga organizira.

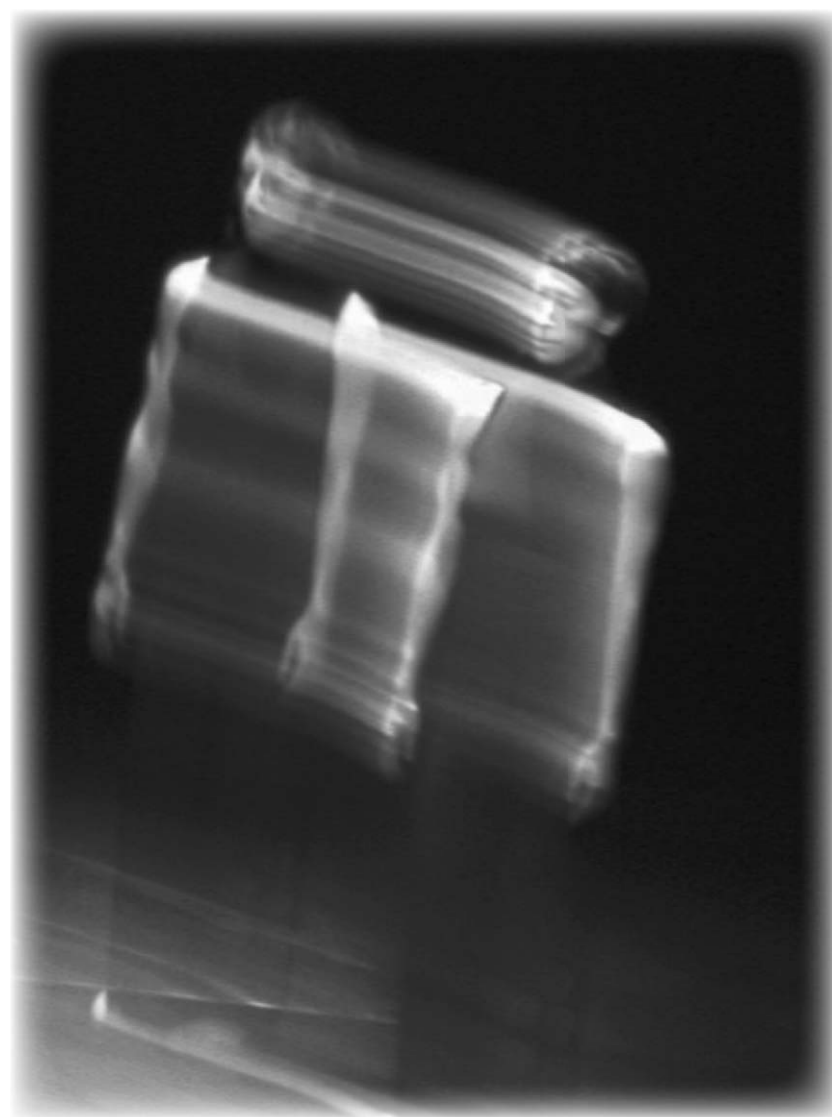
Smatrate li da se pojedina tehnika može usvojiti kroz dva do tri tjedna, koliko traje većina radionica, ili su radionice namijenjene isključivo treningu?

– **Sandra:** Jasno da se pojedina plesna tehnika ne može usvojiti dvotjednom, odnosno trotjednom radionicom, te se stoga koordinacijski tim udruge trudi, nakon određenog vremenskog razdoblja i ovisno o mogućnostima, pozivati iste pedagoge, odnosno organizirati radionice iste plesne tehnike ili stila.

svoje znanje stjecati/proširivati institucionalnim načinom plesne edukacije, udruga mu pruža i druge mogućnosti, u prvom redu tako što već dvije godine zaredom otvara prostor za održavanje audicije za Salzburg Experimental Academy of Dance (SEAD).

Koliko polazete na predavanja i radionice koje ulaze u teoriju plesa i drugih izvedbenih praksi? Koliko je danas teorija važna plesaču/koreografu?

– **Sandra:** Jasno da je teorija plesa i drugih izvedbenih umjetnosti, kao i njihova povijest, od iznimne važnosti svakom koreografu, pa i plesaču, i da utječu na njihov profesionalni razvoj. Radna platforma je u suradnji s Plesnim centrom TALA otvorila prostor za održavanje jedne takve radionice na *Platformi mladih koreografa*

Plesna edukacija & teorija

Smatramo da ovakav način izmjene radionica odnosno plesnih tehnika/stilova, ima funkciju dovođenja tijela u različite situacije te neprestano propitivanje vlastitih mogućnosti i brzine reagiranja tijela na promjene, što u konačnici omogućuje razvoj individualnih načina plesnog izraza, a što nam se čini interesantnijim i potrebnijim od ovladavanja pojedinom plesnom tehnikom/stilom do savršenstva. Procese usvajanja plesnih tehnika, i njihovih čestih izmjena s namjerom propitivanja vlastitih mogućnosti brzine reagiranja i razvojem vlastita tjelesnog/plesnog/izvođačkog izričaja, pokušavamo provoditi paralelno. Uglavnom je zadaća svih radionica dalji napredak u izvođačkom umijeću, a ne održavanju postojeće razine plesnog znanja. Ako određeni korisnik radne platforme želi

Preostalo vrijeme iskoristivo je za probe autora koje svoje projekte ostvaruju kroz radnu platformu. Kako je u interesu EkS-scene obuhvatiti što veći broj plesne populacije, radionice koje su se održavale u SKUC-u bile su namijenjene početnicima i onima koji žele utvrditi bazu u pojedinim tehnikama.

Mjesta plesa

Devedesetih godina plesna scena u SKUC-u postupno se ugasila. Znam da se zalažete za revalorizaciju tog izvedbenog prostora. Kako planirate provesti ostvarenje stalnog repertoara imajući u vidu dosadašnju politiku SC-a? Što konkretno namjeravate prezentirati na sceni SKUC-a?

– **Željka:** Tada je osnovni problem bila kadrovska struktura unutar samog SKUC-a koji očito nije imao dovoljno sposobnih ljudi koji bi izašli u susret takvu prijedlogu. Taj prostor na jednom mjestu nudi kazališnu scenu s tehničkom strukturom i vrlo dobro opremljenu plesnu dvoranu za treninge i probe. Naravno, trebalo bi se još dodatno uložiti u detaljnu renovaciju prema mjerilima profesionalnog plesnog studija. Oko toga se u suštini i vodi cijela priča, je li SKUC kao institucija spreman financijski izdržati takav zahvat. EkS-scena je u suradnju ušla prošle godine nakon dolaska Milana Martića na čelo kulturnog sektora. Martić je ponovno potaknuo ideju pokretanja centra na svim umjetničkim nivoima te se krenulo u razgovore s pojedinim udrugama koje bi unutar centra ostvarivale svoj program uz prostornu i djelomično financijsku podršku SKUC-a. Tijekom suradnje svaki smo mjesec neprofesionalnim izvođačima i studentskoj populaciji ponudili desetodnevne radionice suvremenih plesnih tehnika ili koreografskih odnosno *performing researcha*. Korisnici EkS-scene/mladi autori počeli su koristiti prostor za rad na vlastitim autorskim projektima, a u svibnju je EkS-scena ostvarila suradnju s Milanom Broš koja je u prostorima SKUC-a realizirala jedan dio svog projekta *Revised KASP*. Sve se zaustavilo na tome da SKUC pravno nije u stanju u potpunosti ustupiti svoj prostor nekoj autonomnoj udruzi, osim da joj privremeno ustupi prostor na korištenje. Drugi problem je dugogodišnja ustajalost i nefikasnost strukture kompleksa na Savi koja ne pruža dovoljnu moralnu i idejnu podršku oko aktiviranja prostora. Stipe Mušura, koji je do rujna ove godine bio odgovoran za sektor radioničkih djelatnosti SKUC-a i koji je najvećim dijelom i izašao u susret EkS-sceni i većem dijelu plesnih umjetnika, od ove je sezone više zadužen za

produkciju glazbenog programa u Pauku, tako da je zasad suradnja blokirana. EkS-scena je u 2004. u prostorima SKUC-a planirala započeti projekt *WARP* (Večer autorskih radova i performansa), mjesečne prezentacije gotovih i radova u nastajanju nadolazeće generacije mladih koreografa i izvođača, čime bi se stvorio novi prostorni okvir u kojem bi mladi autori imali priliku kontinuirano predstavljati svoje radove, s obzirom na to da su dosad uglavnom bili prisiljeni iznajmljivati prostor za izvedbe. Projekt čeka odobrenje financijske podrške grada i Ministarstva kulture, no još nije sigurno hoće li se to dogoditi na sceni SKUC-a ili negdje drugdje.

Zanima me suradnja EkS-scene i CDU-a, konkretno grožnjanska radionica koreografa i dramaturga, i što je iz toga proizašlo.

– **Željka:** Projekt *Watt + Eau* koji je Centar za dramsku umjetnost, odnosno BADco., pokrenuo s EkS-scenom u lipnju 2002. bio je konkretno prvi projekt koji je pridonio većem osnaživanju udruge te također i našem međusobnom prepoznavanju i razilaženju unutar profesije kojom se bavimo.

Učenja iz krize

Projekt je bio zamišljen kao *research* između mladih koreografa/plesača i studenata dramaturgije ADU prema slobodno izabranim temama i problemima, uz svu potrebnu mentorsku i moralnu podršku cjelokupne BADco. Projekt je prošao tri faze od kojih se glavnina odigrala u Grožnjanu uz podršku Imaginarne akademije. Nakon toga se dogodio Urbani festival 2002. gdje su se prezentirali kratki *work in progress* radovi, nakon čega je projekt prepušten svakom autoru da na njemu autonomno nastavi istraživati. Konačan rezultat projekta ni u početku nije bio vezan uz gotove produkte, već je osnovni cilj projekta bio istraživanje procesa zajedničkog rada na relaciji koreograf – plesač – dramaturg. Mislim da je rad u Grožnjanu većini wattoovaca proširio apparatus promišljanja osobnog procesa rada i plesa i kazališta uopće. *Watt + Eau* nas je u umjetničkom smislu doveo do određene krizne točke s obzirom na to da su se mladi plesači suočili s činjenicom da gotovo ili uopće ništa ne znaju o dramaturškim razinama razmišljanja o pokretu i suprotno, mladi dramaturzi našli su se nespremni teorijski konstruktivno odgovoriti na otvorenost i potencijalitet novog izvedbenog medija – tijela, s kojim su se prvi put praktično susreli. Obje strane projekta, i EkS-scena i BADco., smatraju projekt pozitivnim jer je došlo do razmjene razmišljanja i iskustava te profesionalnog znanja o mediju kojim se bavimo. Unutar toga se onda i iskristalizirala svijest svih nas o važnosti kritičkog promišljanja onoga čime se bavimo, a što smo do projekta *Watt + Eau* slabo prakticirali. ▀

Ludnice izvan ludnice

Milko Valent

U smrznutom položaju svojevrsnog tabloa stoje ti nesretni zatočenici "terapeutske države". Svi su odjeveni u bijelo. Tišina i njihova skamenjena svakodnevna lica bez šminke kao da podcrtavaju svakodnevnu "ludnicu izvan ludnice"

Uz predstavu *Let preko kukavičjeg gnijezda* (*One Flew Over The Cuckoo's Nest*), Daf Left Theatre, Hill Street Theatre

U priču o proizvodnji ludila (Thomas S. Szasz) izvrsno se uklapa svakovrsna neprilagodanost kao i "svrsishodno" psihijatrijsko tlačenje u službi države, što je i tema poznatog romana *Let preko kukavičjeg gnijezda* Kena Keseyja iz 1962., kao i istoimenog filma (1975.) koji je režirao Miloš Forman povjerivši naslovne uloge Jacku Nicholsonu i Louise Fletcher. Taj roman, iznimno aktualan i danas diljem svijeta, nažalost ne isključivo zbog literarnih razloga, doživio je na Fringeu čak dvije kazališne adaptacije. Jednu je izvela kazališna grupa The Leicestershire Youth Arts slijedeći poznatu broadwaysku adaptaciju Dalea Wassermanna iz 1963. u kojoj je glavnu ulogu igrao Kirk Douglas, a drugu kazalište Daf Left Theatre. Odlučio sam pogledati potonju koja je, kao i brojne kazališne adaptacije na Fringeu, zaglibila u ozračju pretencioznog amaterizma. Razloge te ničim opravdane pretencioznosti možda treba tražiti, kao i u inscenaciji *Lolite*, u vrlo mladim pa i premladim te neiskusnim glumcima, kojima ipak treba priznati hrabrost što su se usudili poduhvatiti tako teških i "starih" tema.

"Škotski pristup"

Hill Street Theatre, zadnji dan Fringea, drugi kat, kazališna dvorana s jedva stotinjak mjesta, nema rampe, pozornica je u razini parketa koji na sredini te male dvorane prelazi u nešto nalik mezaninu. Ulazim tri minute prije početka predstave i sjedam u prvi red desno. Na rubu pozornice, odvojenom možda tek metar od prvog reda publike, već stoje stanovnici jednog mentalnog utočišta, ne nužno američkog. U smrznutom položaju svojevrsnog tabloa stoje ti nesretni zatočenici "terapeutske države" (Szasz). Svi su odjeveni u bijelo. Tišina i njihova skamenjena svakodnevna lica bez šminke kao da podcrtavaju svakodnevnu "ludnicu izvan ludnice". Misao prije predstave: nije loše završiti Fringe predstavom koja će me vratiti u sasvim prozaični realitet svakodnevnog društvenog ludila koje u konačnici omogućuje i ovakve predstave.

Za razliku, na primjer, od scenske adaptacije edinburške *Lolite*, ova kazališna

adaptacija ne slijedi glavne energetske točke radnje romana. Pretenciozna proizvoljnost adaptacije ovog u osnovi "škotskog pristupa" (prije svega domaća edinburška atmosfera engleskog jezika na škotski način, što pomalo smeta onima koji su gledali film, slično kao i u slučaju uglavnom "oxfordskog" englesko-engleskog u *Loliti*) ide tako daleko da u podjeli uopće nema Poglavice (Chief Bromden), odnosno on je "zamijenjen" s tri statična lika odjevena i obojana u bijelo. Osim lica, obrva i kose, čak su im i bosa stopala i ruke obojani u bijelo. Priređivači predstave kao da slijede turističku modu s ulica Edinburgha i Amsterdama, gdje slični "duhovi" nepomično stoje kao "andeo" ili "smrt" dok se turisti fotografiraju uz njih ubacujući sitniš u šešire na asfaltu. Ta sablasna totalno bijela trojka, smještena u dnu pozornice, s vremena na vrijeme zavija ili se bavi pojanjem prekidajući dijalog na sceni, što itekako iritira, a osobito za vrijeme grupnih terapija koje sa sibirskom hladnoćom grandiozno nacistički vodi Velika sestra, jedina glumačka osobnost u ovoj adaptaciji koja bogato korespondira s romanom i filmom i koja je na razini onespokojavajuće jeze državne psihijatrije.

Potruga za glumcima

Uz "sablasnu" činjenicu statične trojke kojom su, valjda, ti mladi kazališni ljudi htjeli u ovoj produkciji naznačiti "metafizičku" ili "globalnu" dimenziju sablasnog i pomalo dezorijentiranog duha pobune protiv psihijatrijskog autoriteta države, establišmenta uopće, još je sablasnija činjenica da nisam uspio doznati ništa o toj kazališnoj družini, pa čak ni imena glumaca, režisera i onoga tko je napravio tu manjkavu adaptaciju, pa tako i glupavi "twist" sa sablasnom trojkom umjesto Poglavice. (Nakon izvedbe morao sam pohitati na drugu kazališnu predstavu pa nisam imao vremena čekati glumce u kazališnom kafiću, letak s podacima ne postoji, a naknadna internetska potraga i nekoliko e-mailova nisu urodili plodom.)

Neproduktivno "ukidanje" Poglavice, koji je uz Veliku sestru bazni kontrapunkt, zapravo neodgovorni dio McMurphyja, i koji usmrćujući ga nakon izvršene lobotomije slijedi humanistički obrazac pobune utjelovljene u tom relativno zdravom američkom ljudskom primjerku, to ukidanje unazadilo je i igru glumca koji igra McMurphyja. Istina, "frajerski" se bahateći na način nekog opakog tipa iz nekog edinburškog predgrađa, recimo Portobello Beacha, škotski McMurphy svim silama trudio se je izbjeći sličnost s Jackom Nicholsonom i u tome je uspio. Jednakom silinom trudio se oko svojih drugova u ludnici, no nije uspio pokrenuti ni sebe ni njih na ono dinamiziranje energija koje je potrebno da bi ta psihijatrijska priča doista zaživjela na sceni. Jedini njegov zaokruženi glumački doprinos bio je pri kraju predstave kada uništeni McMurphy pruža nešto kao trzajuće sjećanje na ono vrijeme kada je još stvarno bio živ, kao možda i onih nekoliko glumačkih proplamsaja u interakciji s Velikom sestrom.

"Osuвременjivanje" klasika, recimo vijestima o ratu u Iraku, kao i "igranjem" mitinga posvećenog zahtjevima za mir, pokazalo je da plemenita mladenačka želja za subverzijom nije dovoljna za kazališno približavanje bogatoj slojevitosti izvornika

Nasilnost osuвременjivanja

Ova predstava, kao i velika internacionalna kazališna podvala redateljskog kartela štrebera i kreativno nemoćnih, ali zato trgovačko sposobnih i lukavih te nježnih dječaka iz područja spomenute *idiotske* dramaturgije "sperme i krvi", dramaturgije bez prave sperme i bez prave krvi, i ova predstava, dakle, pati od nasilnog osuвременjivanja. To "osuвременjivanje", recimo vijestima o ratu u Iraku, kao i "igranjem" mitinga posvećenog zahtjevima za mir, pokazalo je da plemenita mladenačka želja za subverzijom nije dovoljna za kazališno približavanje bogatoj slojevitosti izvornika. Ako još uzmemo naknadno provokativno naslijeđe, "teret" doista iznimno dobrog filma, onda pogotovo. Inače dobra ideja da se od početka predstave tenzija prema kraju postiže "širenjem" napetosti, prije svega na relaciji Velika sestra/McMurphy i kruženjem "ludaka" oko sestre za vrijeme grupnih terapija, nije funkcionirala kako treba zbog neusklađenosti tempa, "preglumljivanja", loše koreografije, kao i zbog "skidanja" stereotipa ponašanja pacijenata u ludnici (karakteristični pokreti rukom koja gužva bijelu tkaninu bolničke odjeće, izbuljene ukočene oči...) i katkada presnažnim zvukom iz zvučnika smještenih na krajevima pozornice. Izostanak dara na kraju predstave, naivan kao i sve "inovacije" u ovoj adaptaciji, također se bez napora čita tek kao želja za subverzijom u kodu "poruke"

da pobunu protiv državne psihijatrije treba nastaviti unatoč McMurphyjevoj sudbini. Jedino što mogu doista istaknuti kao najvredniji dio ove neutemeljeno pretenciozne predstave jest uloga Velike sestre. Isto kao u *Loliti*, glumica koja je igra, iako možda premlada za ulogu, progutala je svojom scenskom energijom cijelu glumačku podjelu. Njezini uzvici *fokus, group therapy i medication*, kao i tekst replika izgovoren najčišćim engleskim jezikom (koji je, priznajem, dobar kontrapunkt McMurphyjevom kolokvijalnom škotskom engleskom), bili su protkani snagom volje nacističkog narednika i u najboljem smislu podsjećaju na veliko filmsko ostvarenje Louise Fletcher.

Podsjećaju, kažem, jer je mlada glumica uspjela ostvariti svoju "verziju" Velike sestre i odigrati svoje vlastito viđenje te grozne žene, doista svoju interpretaciju odvratne Miss Ratched. Uopće, njezina snaga bivanja na sceni usisala je u potpunosti svemir te mikroregije koju ona u ime države kontrolira. Nažalost, usput je usisala i cijelu glumačku podjelu. Kad bi se ona, bešćutna poput robota, pojavila na sredini pozornice i stala na mali četvrtasti podij, mraz državne psihijatrije utjelovljen u ludnici i teško podnošljiva hladnoća te institucije širili su se dvoranom i ja sam, kao i u *Loliti*, osjetio pozitivnu jezu istovremenog odmaka od uloge i postajanja ulogom, nešto poput ostvarenog "nemogućega" glumačkog amalgama brehtijanske i pirandelovske poetike.

Spori uspon

Tako su, na moju žalost što edinburška žetva 2003. nije bila za mene obilnija, moju kazališnu glad djelomično utolile tek "Mala" (*Lolita*) i Velika sestra. Jedna je svojim "antropološkim" bivanjem na sceni pozitivno razorila tabu pedofilije, a druga neopravdanost "proizvodnje ludila" (Szasz) u ljudskog sisavca koji se kao neodoljivo smiješni, ali i opasno struktuirani, *Homo sapiens* uspinje prema varljivoj slobodi na ljestvici punoj malignih predrasuda. Uspinja se posrćući. Čak i u kazališnoj umjetnosti. Za moj ukus presporo. ☒

Isprika autoru

U prošlom broju *Zareza* objavljen je tekst Milka Valenta urednički naslovljen *Psovanje Edinburgha*. Budući da autor teksta smatra da ga je redakcija *Zareza* takvim naslovom neugodno misinterpretirala, pogrešno mu pripisavši psovanje *festivala*, umjesto psovanja pojedinih *redatelja* (koji se pojavljuju na spomenutom festivalu i koje autor vrlo negativno recenzira), upućujemo mu isprike. Na zahtjev autora podvlačimo njegov respekt prema Edinburškom festivalu u cjelini; bez obzira na osporavanje vrijednosti pojedinih gostiju priredbe. ☒

kritika

Čovjek sa svojstvima

Maja Profaca

Zadatak je ove knjige utvrditi koje aspekte grupnih identiteta treba ohrabriti a koje izbjegavati u svrhu veće društvene pravde i demokratičnosti, jer organiziranje na osnovi grupnog identiteta nije po sebi ni dobro ni loše

Amy Gutmann, *Identity in Democracy*, Princeton University Press, 2003.

Nastala na tragu suvremenih rasprava o pravima pojedinca te pravima zajednice odnosno različitih vrsta kolektiva kojima pojedinac dobrovoljno ili bez svojega izričitog pristanka pripada, knjiga Amy Gutmann važna je ne samo zbog svoje teorijske aktualnosti, s obzirom na to da se nadovezuje na aktualne rasprave, primjerice na onu o multikulturalizmu, nego i zbog jasnog postavljanja problema odnosa kolektivnog i pojedinačnog identiteta, to jest njihovih opravdanih zahtjeva u demokratskom društvu.

Učinimo li mali, hajdegerijanski ekskurs, tada možemo reći da je prvotna socijalizacija uglavnom prilagođavanje onom "se" društvenog bitka. Usvajamo određene oblike ponašanja i vrijednosti zato jer "se" to tako u našoj sredini čini. Iz te "urođenosti" kao prilagođenosti, autonomija i autentičnost naše egzistencije tek se trebaju uspostaviti. Ono što omogućuje naša samopropitivanja i izbore stoga je uvijek određeni kontekst, to jest identitet. S druge strane, kultura, društvo odnosno najbliža okolina za nas su takav kontekst izbora, kako ga naziva Will Kymlicka, koji nas suodređuje, no jednako tako olakšava odnosno otežava naše autentične odluke.

Knjiga Amy Gutmann *Identitet u demokraciji* pristup je jednom obliku tog konteksta izbora, a to su grupni identiteti. Vrijednosna ocjena tih identiteta za autoricu će ovisiti o njihovoj ulozi u unapređivanju, to jest otežavanju realizacije takva demokratskog društva u kojemu svaki pojedinac ima jednaka prava i slobodu autonomno i odgovorno donositi bitne odluke u svojem životu, to jest izabrati vlastitu egzistenciju.

Oprečna mišljenja o grupnom identitetu

Grupni identiteti, na početku će definirati Amy Gutmann, nastaju na osnovi identificiranja s drugim pojedincima koji s nama dijele neko obilježje. Tako se ljudi identificiraju s drugima na osnovi nacionalnosti, religije, spola, seksualne orijentacije, klase, rase, ideologije, starosne dobi, oblika invaliditeta itd. Ono što je bitno, istaknut će Amy Gutmann, jest da nijedan pojedinačan grupni identitet, pa čak ni svi zajedno, ne obuhvaćaju cijelu osobu. Drugim riječima, osoba nikad nije svediva samo na svoj grupni identitet neovisno o obuhvatnosti svjetonazora o kojemu je riječ.

S druge strane, o grupnom identitetu danas postoje oprečna mišljenja. Tako njegovi kritičari smatraju da grupni identiteti prije *sputavaju nego što oslobađaju pojedinca* dok identifikacija s određenom grupom vodi isključivosti, netoleranciji i neprijateljstvu prema onima koji toj grupi ne pripadaju. No grupni identitet, reći će Amy Gutmann, može imati i pozitivne učinke kada je riječ o solidarnosti protiv društvene nepravde, bila takva nepravda zajednički ili tek pojedinačni problem. U svakom slučaju, nastavit će Amy Gutmann, teorija politike i demokracije ne bi smjela zanemariti razlike, kako pozitivne tako i negativne, što ih grupne identifikacije čine u životima ljudi, stoga je i zadatak ove knjige utvrditi koje aspekte grupnih identiteta treba ohrabriti a koje izbjegavati u svrhu veće društvene pravde i demokratičnosti.

Organiziranje na osnovi grupnog identiteta, prema autorici, nije po sebi ni dobro ni loše. Ono je *moralno sumnjivo* ako određenu grupu stavlja iznad zahtjeva za društvenom pravičnošću, to jest ako legitimira društvenu nepravdu. S druge strane, grupni identiteti prirodna su posljedica demokratskog prava građana da se udružuju, stoga *dok god su pojedinci slobodni udruživati se, postojat će i različite vrste grupnih identiteta*, jer društvo koje bi priječilo formiranje takvih udruženja ne bi bila demokracija, nego tiranija.

Temeljna prava pojedinca

Važno je, prema Amy Gutmann, navesti razliku između grupa nastalih na osnovi zajedničkog interesa i onih na osnovi zajedničkog identiteta, s obzirom na to da se često previđa politička relevantnost drugih. Krenemo li stoga od razlike, možemo reći da je paradigmatična grupa nastala udruživanjem na osnovi identiteta ona koja je usko vezana za poimanje tko netko jest dok udruženja nastala na osnovi interesa nastaju s obzirom na pitanje što njezini članovi žele ostvariti. No, način na koji pojedinci sebe poimaju, nastavit će Amy Gutmann, uvelike utječe i na ono što oni kao grupa žele, stoga su, prema autorici, grupe nastale na osnovi zajedničkog identiteta nezaobilazne odnosno politički relevantne u svakoj demokraciji. S obzirom na način utjecaja tih grupa na građansko društvo u smislu zajamčenosti temeljnih građanskih prava i sloboda te osnovnih mogućnosti svim građanima i građankama, Amy Gutman analizirat će četiri vrste dominirajućih, grupnih identiteta: kulturni, dobrovoljni, pripisani i religiozni.

O zahtjevima grupa na osnovi kulturnog identiteta Amy Gutmann raspravlja u svjetlu aktualnih rasprava o multikulturalizmu s naglaskom na odnosu prava pojedinca i zahtjeva kolektiva. Tako su zahtjevi kulturnih zajednica najčešće zahtjev za suverenitetom u donošenju odluka relevantnih za tu zajednicu, zahtjev za državnim potporom njezinih kulturnih institucija, to jest za državnim pomaganjem njezina opstanka kao zajednice. Problemi se javljaju onda kada određene kulture u demokratskim državama pokušavaju legalizirati ili konzervirati takve odnose moći unutar zajednice koji izravno štete pojedincima, to jest nekom dijelu njezinih članova čime one pokušavaju legalizirati diferencirana građanska prava unutar same države.

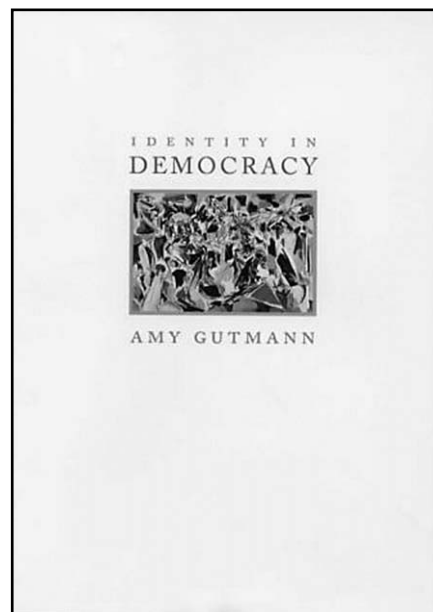
Dijeleći svoju poziciju s autorima poput Charlesa Taylora i Willa Kymlicke, Amy Gutmann smatra da je unatoč važnosti kulturnog konteksta za pojedinca važnije njegovo ili njezino pravo da bez prisile samostalno odluči o načinu kako želi živjeti svoj život. Pitanje koje se na taj način postavlja stoga je potrebno ograničavanje suvereniteta kulturnih zajednica u svrhu poštivanja osnovnih ljudskih i građanskih prava svake osobe. Ono što poštivanje prava svakog pojedinca isključuje državna je potpora bilo kakvoj tiraniji kulturnih zajednica, bila ona većinska ili manjinska, dok suprotstavljanje internoj diskriminaciji ne znači omalovažavanje određene kulture nego naprotiv, respekt prema svih njezinim članovima.

Tako Amy Gutmann piše: *Suverenitet svih grupa, malih ili onih veličine nacije, mora se ograničiti kako bi se štitila građanska jednakost te druga temeljna prava pojedinca. Ni manjinske ni većinska kulturna grupa ne mogu opravdati zahtijevati takav nesputan suverenitet da bi sustavno kršile temeljna prava pojedinca.* Ono što država može stoga učiniti nije poricanje kulturne različitosti nego zaštita svojih najranjivijih građana na način da im osigura osnovnu građansku ravnopravnost. Konzekventno tome, kulturne grupe mogu zahtijevati od države potporu za svoj kulturni opstanak, no samo dok on ne uključuje diskriminaciju i opresivnost, kako prema svojim članovima tako i prema drugima. U suprotnom, zahtjev za kulturnim opstankom neovisno o ljudskim pravima, prema autorici, izvjestan je put u tiraniju i društvenu nepravdu.

Dobrovoljno udruživanje

Vrijednost dobrovoljnog udruživanja, prema Amy Gutmann, prije svega jest u pravu na slobodno izražavanje vlastitog identiteta, međusobnoj podršci te političkoj moći. S obzirom na to da je udruživanje građana ponekad jedini način ostvarenja bilo kakva političkog cilja, to jest utjecaja, sloboda udruživanja, preduvjet je građanskoj jednakosti kao način sudjelovanja u demokratskom procesu. No, pravo na udruživanje uključuje i pravo na isključenje drugih. Stoga, ako određena grupa funkcionira na osnovi diskriminatorskih principa država bi joj trebala, prema autorici, odreći bilo kakvu aktivnu podršku i pomoć kako i sama ne bi postala diskriminatorna prema svojim građanima. Drugim riječima, dok dobrovoljna udruženja ne čine nepravdu drugima, treba ih tolerirati, a rečenica koja prema autorici najbolje izražava demokratski nazor o vrijednostima i granicama dobrovoljnog udruživanja jest *Slobodno se udružujte, no ne činite nepravdu.*

Pripisani identitet, za razliku od drugih načina identificiranja temelji se, prema autorici, na onim osobinama koje pojedinac može teško ili ih uopće ne može izmijeniti. Tako se ljudi identificiraju prema rasi, spolu, nacionalnosti, starosnoj dobi, fizičkom hendikepu, seksualnoj orijentaciji itd., na osnovi čega se mogu ne moraju dobrovoljno udružiti. Takva udruženja mogu biti učinkovita u borbi za veću društvenu pravednost no, jednako tako, ona su učinkovita i u opovrgavanju negativnih stereotipa o određenoj grupi. S druge strane, ono što je važno za svaku demokraciju, ako vodi računa o ravnopravnosti svih svojih građana, jest razbijanje predrasude da je društvena nepravda isključivo problem ugrožene skupine građana koji tada imaju neku posebnu obvezu da se udruže te na taj način zaštite svoja ugrožena prava. Na taj način ljudska odnosno građanska prava nisu partikularan problem određene grupe, nego je potreba svakog demokratskog i pravičnog društva solidarnost njegovih građana kada je riječ o društvenoj

nepravdi, to da njegovi građani, neovisno o vlastitu identitetu, reagiraju na društvenu nepravdu i diskriminaciju uopće.

Religiozni identitet

Posljednji grupni identitet o kome Amy Gutmann govori u svojoj knjizi je identitet na osnovi vjeroispovijesti odnosno religiozna uvjerenja. Za teoretičare politike neprijeporna je činjenica da je religiozni identitet ono što uvelike određuje većinu ljudi. Prijeporno je, pak, pitanje političke relevantnosti tih uvjerenja, to jest čak njihove opasnosti za stabilnost određenog društva. I dok su za neke teoretičare odnosno političare religiozna uvjerenja ona koja u politici vode nasilju i isključivosti, za druge su ona previše važan aspekt kako bi se politički ignorirala. Prema Amy Gutmann, religiozna uvjerenja utoliko su politički relevantna ukoliko podržavaju neka opća načela demokratičnosti i ravnopravnosti, odnosno, s druge strane, dok su racionalno obrazloživa odnosno utemeljena. Drugim riječima, onda kada napuste sferu *privatnih istina* i izlože se javnom propitivanju i ocjeni. Jednako je s moralnim uvjerenjima koja su kompatibilna s poštivanjem svih ljudi kao ravnopravnih i slobodnih, to jest s društvenom pravičnošću. Ono što je pritom važno kako bi država ostala demokratska jest dvostruka zaštita građana. S jedne strane, sloboda vjeroispovijesti oblik je slobode djelovanja prema vlastitoj savjesti unutar zakona. No, jednako tako, demokratski zakoni trebaju biti zaštićeni od anarhije odnosno tiranije različitih grupa koje bi tu istu savjest iskoristile za nametanje vlastitih vrijednosti koje nisu uvijek demokratske. Ukratko, religiozni se identitet ne bi smio razlikovati od drugih oblika grupnih identiteta s obzirom na postavljanje određene grupe iznad zakona, to jest na zahtjev za društvenom pravičnošću.

Ono što na kraju tih četiriju analiza možemo zaključiti jest da je pitanje grupnih identiteta neizbježno u svakom promišljanju demokracije s obzirom na to da je udruživanje na osnovi identificiranja s drugima za funkcioniranje demokracije nužno da bi se suprotstavilo društvenoj nepravdi i negativnim stereotipima koji su životna činjenica. Pritom je važno da grupe odnosno udruženja na osnovi identificiranja s drugima ne pokušavaju determinirati pojedinačne identitete svojih članova odnosno svesti ih na vlastite stereotipe. Na kraju, prema autorici, živjeti život slobodne osobe znači i biti slobodan izraziti svoju osobnost i osjećaj pripadnosti, što sve pretpostavlja slobodno udruživanje. Stoga je najbolji način integriranja grupnih identiteta u demokratsko društvo ako se shvati njihova mnogostrukost, fluidnost i otvorenost prema drugim interpretacijama, jer jedino onda kada su grupni identiteti otvoreni prema kritici i drukčijim interpretacijama oni mogu biti osloncem slobodnog čovjeka koji samostalno promišlja i oblikuje vlastitu egzistenciju. ■

Blijeda kraljica orahovih dvora

Marina Protrka

Solidan, kvalitativno neujednačen roman propuštenih prilika, u kojemu je autor ostao prepoznatljiv s likovima djece, staraca i čudaka, te u opisima rubnih egzistencijalnih situacija – smrti, smijeha, rađanja i sna, a ostalo se čini kao pretrpavanje povijesnom građom s kojom muke imaju i pisac i čitatelj

Miljenko Jergović, *Dvori od oraha*, Durieux, Zagreb, 2003.

Poznata teza o drugoj knjizi kao potvrdi književnog umijeća, ako ne i zrelosti, posljednjih je godina, barem što se tiče mlađe hrvatske proze, upotpunjavana tvrdnjama o romanu kao žanru do kojeg nova generacija još treba doprijeti. Na "izazov" romana neki su književnici, poput Ferića i Jergovića, odgovorili pokazujući recentnim izdanjima umijeće usložnjavanja radnje, orkestriranja većim brojem likova i spajanja novelističkih nizova. Drugi su se, poput Nevena Ušumovića, poigrali žanrom i književnopovijesnom pozadinom – rušeći očekivane koordinate. Mlađi, postkvorumski prozaici, naslijedivši male forme i fragmentarnost u postupku, na sadržajnoj razini reagiraju pisanjem začudne količine "stvarnosne" proze. No, za razliku od svojih starijih kolega (Fabrija, Aralice, Pavličića), umjesto "velikih" tema i pretenzija na interpretiranje širih povijesnih, političkih ili društvenih zbivanja, oni biraju rubnu perspektivu i likove marginalaca iz čijeg očista te iste teme, oslobođene "dociranja", bivaju plastične.

Nit vodilja polako blijedi

U svojem najnovijem romanu *Dvori od oraha*, Miljenko Jergović pravi, u odnosu na dosadašnji opus, dvostruk iskorak: birajući povijesnu tematiku i raspredajući priču na, da zabune o žanru ne bi bilo, gotovo sedamsto stranica. U maniri novopovijesnog romana, za fokalizatora zbivanja bira povijesno neprovjerljiv lik, a kao osnovnu pripovjednu liniju provodi životnu priču tzv. običnog čovjeka. Takav bi postupak u načelu trebao osloboditi tekst pretenzije na eksplicitno interpretiranje povijesnih događaja, a osobna bi priča poslužila za spajanje dohvatljivog i nedohvatnog u kolopletu zbivanja koja je određuju. Kronološki obrnuto, počevši s petnaestim, a završavajući s prvim poglavljem, pripovijedaju se život i smrt Regine Delavale. U tu glavnu narativnu liniju umetnut je,

osim životnih priča njezine braće, supruga, kćeri i oca, cijeli niz sitno izvezenih crtica koje naznačuju sporedne, ali za implicitnu temu nezaobilazne likove. Kroz njihovo nizanje i prepletanje, zahvaljujući dugovječnosti glavne junakinje koja bi ih trebala povezivati u cjelinu, ispričana je povijest dvadesetog stoljeća na prostoru bivše Jugoslavije. Jergović je kroz te priče ambiciozno zahvatio golemu količinu povijesnih likova, događaja i prostora. Pojavljuju se tako i Draža Mihailović i Sigmund Freud, opisana je iz nekoliko perspektiva smrt Josipa Boza Tita i njezine posljedice. Posebna je pozornost posvećena prostorima Bosne (Sarajevo, Banja Luka), Dubrovnika i Trebinja. Osim toga, bilo je, govoreći o godinama nakon Drugoga svjetskog rata, nemoguće zaobići Trst ili spominjući šezdesetosmašku revoluciju, Pariz.

Dvori od oraha stoga, zahvaljujući širini zbivanja i broju likova koje nastoje pokriti, od romana o povijesti prerasta u povijesni roman. Regina Delavale kao nit vodilja, pritom, umjesto da od neobična skončavanja opisanog na prvim stranicama romana do životnog početka, a narativnog kraja, odmotavajući klupko priče, zavodi i intrigira – (p)ostaje blijeda i slabopovezujuća figura nadjačana množinom ostalog materijala. Demonska snaga starice (kraljice orahovih dvora) koja, kao parabola povijesti, na početku uništava životni prostor kćeri i unucima, do kraja nije sasvim motivirana. No, njezini postupci i neobičan karakter nisu prikazani ni kao tajna koju je nemoguće prozreti. Umjesto toga, čitajući, polako gubimo zanimanje za nju, pa se roman počinje rašivati i gubiti u fragmentima priče i mnoštva, ponegdje sasvim uspješnih, epizodnih likova.

Bez zapitanosti nad zlom

Moglo bi se reći da je pri svemu tome, na početku novog stoljeća, a u vremenu u kojem na naplatu dolaze sve krajnosti i neravnine prethodnog, prema Hobsbawmu kratkog dvadesetog stoljeća, jasan Jergovićev izbor takva projekta. Međutim, nije baš jasan njegov odabir tako, od svake empatije oslobođena glavnog lika, žene koja je unatoč intrigantnom početku s elementima zagonetke, kastrirana u političkom, emotivnom, seksualnom, pa i elementarno ljudskom pogledu. Tim više što se čini kako su i drugi ženski likovi u romanu nekako usputni, bljedunjava nalik jedni na druge – daleko od široke lepeze često vrlo dobro ostvarenih likova muškaraca različite dobi i podrijetla. Regina Delavale postaje zanimljivija i opipljivija prema kraju romana. Tada, predstavljena u djetinjoj dobi, ona je zrela, suzdržana i posebna: razumije i prepoznaje više od rečenog i naznačenog. Opisana je, kako je to primjerice u *Mami Leone*

Jergović pokazao da zna, toplo, ali bez patetike, (crno)humorno, ali bez vulgarnosti. Nažalost, od inicijalnog narativnog paljenja na početku romana, do suptilno napisanog kraja nedostaje pažljivija razrada lika, kao poveznice ostalih elemenata romana i kao zasebnog karaktera. Reklo bi se da je u tom kvalitativno neujednačenom romanu sa sveznajućim pripovjedačem koji je u slabom dosluhu s (posebno ženskim) likovima-fokalizatorima autor ostao prepoznatljiv s likovima djece, staraca i čudaka, te u opisima rubnih egzistencijalnih situacija – smrti, smijeha, rađanja i sna. Ostalo se čini kao pretrpavanje povijesnom građom s kojom muke imaju i pisac i čitatelj.

Nije sporan samo glavni lik, njegova karakterizacija i funkcija u pripovjednom tijeku romana. Promatrajući ostale likove, pogotovo Regininu braću koja su se, prema poznatom modelu, našla na sukobljenim stranama u Drugome svjetskom ratu, po jedan među partizanima, ustašama i četnicima – ostajemo uskraćeni za odgovore na nezaobilazna pitanja. Zapravo, iz pripovjedne perspektive, nedostaje čak i obična zapitanost nad zlom koje se, bez obzira na strane i pripadnosti, u ratu više puta umnaža. Priča Đovanija Sikirića, najinteligentnijeg Reginina brata i nekadašnjeg pariškog studenta koji je idealistički završio s naročito zloglasnom četničkom skupinom, a da je na tim njihovim notornim putešestvijama ostao nevin kao janješce, bez krvi na rukama – doima se naivnom. Slabašna je i interpretacija pariških događaja iz šezdeset i osme: *mala ulična zabava* djece koja se igraju rata i revolucije; i to kroz fokalizaciju lika kojemu revolucije i njihova beživotna ozbiljnost nisu ni na kraj pameti.

A što je s druge strane?

Ako je i ovdje nedvojbeno naj snažniji i po implikacijama najdalekosežniji povijesni odsječak upravo Drugi svjetski rat, onda su se iz tog srca tame dvadesetog stoljeća mogla pročitati ili barem postaviti pitanja o zločinu i zlu u ljudskoj prirodi. Jergovićev Đovani, prekršten

Očekivano, kod Jergovića nema onih plitkih i jednostranih podjela "mi"/"oni"; nema nacionalizma skrivenog u haljinu povijesne patnje i nužnosti. Ali nedostaje i pažnje da se vide krajnosti i opipaju oštrice njihovih rubova. Za poslove poput tih treba vremena, pažnje i strpljivosti – ljubavi

u Jovana nije stoga slab lik, jer je bilo nemoguće drugovati s četnicima i ostati čistih ruku. Poput nekih drugih likova u romanu, uključujući i središnji, lik Regine, on je mjesto propuštanja prilike da se pita i odgovara, ili ostaje šutjeti o onom strašnom i tamnom u čovjeku koje ga dovodi do ruba ljudskog, o frustracijama iz kojih se iskoračuje u crnilo zla. Ili barem, ako prihvatimo zaključke do kojih je došla Hannah Arendt, o banalnosti zla.

Povijesni romani nisu, premda smo to u hrvatskoj književnosti navikli, privilegija konzervativno orijentiranih književnika; jednako kao što ni pisanje povijesti književnosti ne mora biti staromodan poduhvat ambicioznih historičara. Očekivano, kod Jergovića nema onih plitkih i jednostranih podjela "mi"/"oni"; nema nacionalizma skrivenog u haljinu povijesne patnje i nužnosti. Ali nedostaje i pažnje da se vide krajnosti i opipaju oštrice njihovih rubova. Za poslove poput tih treba vremena, pažnje i strpljivosti – ljubavi. Ponovljenih čitanja u kojima neće nedostajati pažnje s imenima likova i s logikom prema kojoj im se pripisuju adekvatne misli, zapažanja i rečenice.

Dvori od oraha solidan su roman; mogli su biti književnom poslasticom da je, smanjivši ambicije pisanja povijesti, autor suzio odabir likova, događaja i prostora, a produbio prije svega karakterizaciju glavnog lika. Ovako, više od očekivanog užitka, ostaje dojam propuštene prilike u kojoj su se mogle sretno spojiti Jergovićeva znana pripovjedačka senzibilnost, umijeće i svjetonazor. O ratu se, a to smo od njega davno naučili, ionako najbolje govori kao usput, gledajući s brijega, s groblja i držeći u ruci bijelu, neispisanu kutiju cigareta, pitajući: A što je s druge strane? ■

kritika

Nježno hvatanje jeze

Nela Rubić

Polemizirajući s postmodernom i njezinom postavkom o relativizmu istine, Jergović odlično i suvislo pripovijeda: punoća i zaokruženost njegove pripovijesti, novele ili romana proistječe iz činjenice da je to uvijek priča s izraženim sadržajem, a njegova se poetika ne zasniva ni na sirovom neonaturalizmu niti na narcizmu

Nakon nagrade Erich-Maria Remarque, uručene Miljenku Jergoviću 1995. za zbirku pripovijesti *Sarajevski Marlboro* (1994), u siječnju mu je 2003. dodijeljena i prestižna talijanska književna nagrada Grinzane-Cavour za zbirku priča *Mama Leone* (1999). Nagrada je Grinzane-Cavour, kažu, jedna od najuglednijih europskih književnih nagrada zato što njezin žiri nije podložan nikakvim lobi-ranjima, kako onim iz izdavačkih kuća, tako ni onim ideološke prirode. Godine 2003. Jergoviću je dodijeljena i nagrada Matice hrvatske za knjigu *Buick Rivera* (2002).

Sredinom devedesetih, za trajanja rata u Jugoslaviji, brojne su europske književne nagrade dobili balkanski pisci egzilanti, čije su opservacije uglavnom odgovarale obzoru očekivanja europske kulturološke birokracije. Ti su se spisatelji, za razliku od Miljenka Jergovića koji nije emigrirao na Zapad, sretno uklopili u društvo europskih intelektualaca obuzetih idejom Savjesti, spretno dodajući, u tome ratom uzrokovanoj bljesku kamera i podmetnutih mikrofona, i fragmente iz vlastitih autobiografija na *surovom Balkanu*.

Književni pandan Edwardu Saidu

Jergovićevo je književno djelo, u potpunosti lišeno egzilantskih ili ideoloških predračuna, prema svemu sudeći, lobiralo samo za sebe, pa mu je, izvan konteksta rata, 2003. dodijeljena jedna od najuglednijih europskih književnih nagrada. Pišući *iznutra*, a ne izvan dinamičnog tkiva jugoslavenskoga ratnog i bosansko-hrvatskog poslijeratnog razdoblja, odmičući se od stereotipâ o Balkanu koje su smislili zapadnjački balkanolozi, a svesrdno ih prihvatili balkanski egzilanti, za Miljenka Jergovića bi se, prema analogiji, moglo reći da je izvrstan književni pandan Edwardu Saidu. Said je objasnio zablude i stranputice mnogobrojnih postavki zapadnjačkog orijentalizma, a Jergović je, pak, svojim književnim tekstom upitnom učinio cjelokupnu svjetsku salonsku balkanologiju, osobito one

njezine političke dimenzije prema kojima je stabilnost te vrlo umjetno konstituirane regije bila uvjetovana stabilnošću Srbije.

Jergović odlično i suvislo pripovijeda – punoća i zaokruženost njegove pripovijesti, novele ili romana proistječe iz činjenice da je to uvijek priča o nečemu, priča sa sadržajem. Njegova se poetika ne zasniva na sirovom i sirovom neonaturalizmu, također ne na narcizmu prema kojemu čovjek sam sebe voli do bezumlja, do izobličenja. Poetika Miljenka Jergovića podrazumijeva sublimaciju, koja je, prema Kantu, postojala u ljudskom duhu, a koja se izgubila u postmodernističkim lutanjima između kraja svijeta (povijesti) i simulakruma istine i zbilje, u teroru tmurnih neonaturalističkih opisa, u teroru *ja*-forme lišene sadržaja, u zastrašujućoj marketinškoj dominaciji fekalne pornografske proze. Literarni postupak Miljenka Jergovića jednostavno sadrži filtre estetizacije i sublimacije koji su čitateljima počeli nedostajati. Zbog toga ljudi priče i romane koje on piše rado čitaju i rado nagrađuju.

Situacija je s nagradama Miljenka Jergovića izazvala brojna osporavanja unutar veoma provincijalnoga hrvatskog društva. Miljenka Jergovića osporavaju ortodoksni hrvatski nacionalisti za koje je on, zbog svoje bosansko-hrvatske sinteze, primitivni Turčin, ali i srpski nacionalisti, koji svoj šovinizam zaklanjaju frazama o *pristojnom govoru* dostojnima diskurza nekog birokratskog polumrtvaca.

Zaobilaženje postmodernizma

Književnost Miljenka Jergovića radikalna je i otvorena, pa zato podjednako smeta i iritira i nacionaliste i birokrate. Mario Vargas Llosa, pak, misli da samo dobra književnost postavlja radikalna pitanja o svijetu u kojem živimo i da je u svim velikim književnim tekstovima, često i bez autorove namjere, nazočna buntovnička tendencija.

Jergović je već u svome proznom prvijencu, *Sarajevskom Marlboru*, vrlo osviješteno, oslobodio narativni postupak od robovanja postmodernističkom poetičkom kanonu i manirizmu. Bez zazora je zaobišao “visoki” stil (kompliciranu kompoziciju, asocijativnost i citatnost), neustrašivo je preskočio kultnu lakoću dekonstrukcije i, osobito, zamke njezinih najlošijih i vrlo nakaznih nuspojava, cinizma i zabave (simpatičnosti) pod svaku cijenu, a da pritom nije riskirao strmoglav pad u pathos i banalnost niti u krutu ogoljelost neonaturalizma.

U noveli *Buick Rivera* Jergović je napustio prostor Bosne i Sarajeva, izostavio autoreferencijalnost, te je istim jasnim jezikom, bez suvišnih dekoracija, izvrsno razvio priču o svojim likovima u Americi, točnije u gradu Toledu u Oregonu, razotkrivajući zlokbne manipulativne mehanizme dobro “ušančenih” Istina – medijskih, literarnih, ideoloških ili političkih – koji su čovjeka i ljude u povijesnim okvirima

Literarni postupak Miljenka Jergovića jednostavno sadrži filtre estetizacije i sublimacije koji su čitateljima počeli nedostajati. Zbog toga ljudi priče i romane koje on piše rado čitaju i rado nagrađuju

različitih epoha pretvarali u čudovišta. Narativnim je postupkom, pak, koji priziva Čehova i njegove rezove i obrate, Jergović u toj noveli implicitno polemizirao s postmodernom i njezinom postavkom o relativizmu istine.

Dezorijentacija Dubrovčana

Jergovićevo je djelo *Dvori od oraha* (2003) koncipirano kao, nimalo nostalgичna, romaneskna povijest dvadesetog stoljeća obilježena ideološkim ekstremima. Romanu je o strahotama prošlog stoljeća Jergović dodao sublimnu dimenziju, ispričavajući ga u ženskom ključu te brojne elemente magijskog realizma. Međutim, fragmenti s donekle parodičnim učincima magijskog realizma smjenjuju se s refleksivnim dijelovima teksta čiji je jezik oštar, suh i racionalan, pa roman takvom vrstom sinteze dobiva na višestrukosti perspektive i ponajprije na hrabrosti i otvorenosti s kojima tretira potisnute mržnje i destruktivne porive u pojedincima, ali i u narodima, balkanskim i europskim, čije su se povijesti ponavljale i zbog fenomena ideologizirane, selektivne i zaboravu sklone historiografije.

Atmosferu stravične europske klaponice (dvaju svjetskih ratova, staljinizma s njegovim milijunskim žrtvama) dopunio je balkanskim opterećenjima – trgovima sloma Otomanskog Carstva i urušavanjem Austro-Ugarske Monarhije, kada su se Srbi nametnuli kao dominantan faktor na južnoslavenskom geopolitičkom prostoru. Romaneska je, vremenski izokrenuta dinamika zasnovana na (pri)povijesti o jednoj dubrovačkoj obitelji. Izbor Dubrovnika kao grada iz kojeg roman teče nije bio nimalo slučajna, jer je taj hrvatski grad kao samostalna srednjovjekovna oblasna republika na jugu Jadrana sve do devetnaestog stoljeća uspijevao, umješnom diplomacijom i novčanim podmićivanjem, odoljeti mukotrpnjoj ratnoj povijesti, kako europskoj tako i balkanskoj.

I dok su se pojedinci, europski ili balkanski, lakše prilagođavali mehanizmima različitih ideoloških silnica i povijesnih promjena, Dubrovčanima je to išlo znatno teže. Dijametralno različiti životni putovi braće i supruge Regine Sikirić Delavale, glavne protagonistice romana, zorno to potvrđuju.

Reginina su se braća, posve nesvjesno, predala radikalno oprečnim ideologijama Drugoga svjetskog rata, a njihovi su psihološki portreti građeni kao antiteza liku oca Rafe Sikirića, metaforički utopljenom u stanje manijakalne depresije još od doba vladavine

Austro-Ugarske Monarhije. Suprug Regine Sikirić, pomorac Ivo Delavale, potomak aristokratskog Dubrovnika, iz podivljale je Europe pobjegao u Ameriku.

Ženski su likovi u romanu, iz čijih se introspekcija nižu priče o muškarcima, zapravo nositelji cjelokupne njegove strukture. Međutim, te su žene uglavnom pasivni i nijemi svjedoci slomova, depresija i muka muških protagonista izazvanih vanjskim događanjima. Dakako da je nemogućnost izričaja, nemogućnost komunikacije u maloj, zatvorenoj i zločestoj mediteranskoj sredini bitno utjecala i na ženske intimne slomove, ili na ružne i, u osnovi netočne, opsesivne misli o ženi kao vječnoj žrtvi i mučenici. Potpuni psihički krah i smrt gotovo stogodišnje Regine Delavale, opisan na početku romana, svojevrsan je uvod u namjerno rastresenu kompoziciju romana, pa se na bolest glavne protagonistkinje retrospektivno nadovezuje i dijagnoza teško oboljelog dvadesetog stoljeća.

Moderna osjećajnost

Roman *Dvori od orha*, na širem planu, problematizira i modernu osjećajnost, odnos između muškarca i žene uopće, u biti, njegovu (ne)svodivost na seksualnu dimenziju. Ograničenja odnosa između muškarca i žene, svedenog isključivo na seksualnu dimenziju, Jergović je predočio kroz portrete Diane Delavale, Reginine kćeri načete obiteljskom bolešću te šezdesetosmaški shvaćenim slobodama i, pogotovo, Dianine kćeri, izrazito promiskuitetne Mirne Kraljeve, narugavši se pritom i uskogrudnosti i pervertitskom voajerizmu maloga mjesta.

Tako je u ogovaranjima maloga grada Diana bila *pobjegla s nekim crncem u kojega je ona stvar, sejdocile su zabrađene udovice, tolika da bi njome moga murve otrresti a da se ne popne na stablo*. Erotski je, pak, portret Kate Sikirić, Reginine majke, zanimljiv zbog toga što milosrđe postaje njezin seksualni stimulans.

Čini se da sadašnja generacija žena, barem njezin elitni dio, ima znatno vedriji pogled na svoju ulogu u svijetu koju, primarno, ne određuje odnos s muškarcem. Razmišljanja koje iznosi literatura ove vrste, međutim, izvrsna su za golem dio ženske čitateljske publike koji još nije izišao iz stereotipa o posvemašnjoj ženskoj ugroženosti, ali i za muškarce, osobito s balkanskog područja, koji, odričući se punoće i ljepote dobrog odnosa sa ženom, olako prihvaćaju nakazne ideološke paradigme kao “pokretače” univerzuma. ■

Paljbom na umjetničke boeme

Lars Reyer

Roman ispunjen prezirom prema senzacionalističkim hepeninzima i performansima te potragom za ljudskošću u umjetnoj okolini koju je stvorila umjetnost

Feridun Zaimoglu, German Amok, Kiepenheuer & Witsch, Köln, 2002.

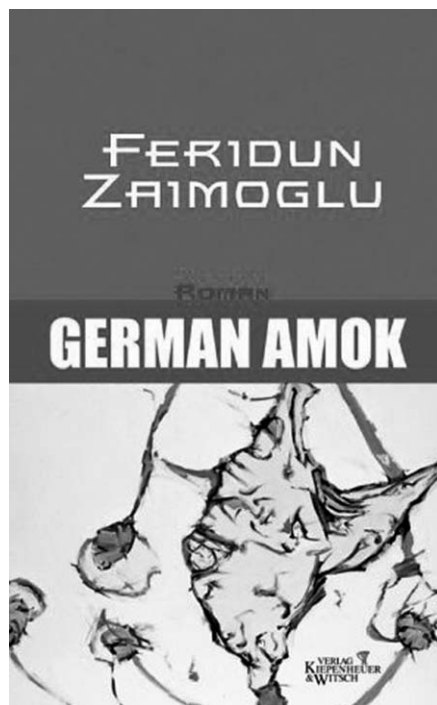
Bezimenog pripovjedača u najnovijem romanu Feriduna Zaimoglua mogli bismo nazvati cinikom, ili razočaranim čovjekom kojemu nedostaje ljubavi, iako već prema definiciji jedno ide s drugim. S mnogo mržnje i prezira, i istodobno s difuznom, ali sveprisutnom čežnjom, taj se pripovjedač kreće kroz život i radnju romana, tako da svakih nekoliko metara, red za redom nastaju pravi krah i lom.

Radnja romana događa se na zapadnonjemačkoj posve jednoličnoj i prije svega dekadentnoj umjetničkoj sceni. Vrlo brzo postaje jasno da ta scena sa svim svojim zamršenim strukturama i uvijek istim preživjelim protagonistima, pripovjedaču smeta. U svome bijesu okreće se protiv senzacionalističkih hepeninga i performansa koji svojom proračunatošću djeluju samo poput novog izljeva farse siromašnog značenja. Mnogo umjetne krvi i ništa iza toga. Ali i pripovjedač se rado gosti i marljivo posjećuje sva otvorenja na koja ga pozovu, na kraju krajeva i sam je umjetnik – koji staromodno slika na platnu – a k tome treba održavati veze s umjetničkim svijetom, koliko god on bio iskveren. Ipak je riječ o ovisnostima.

Ovisnost pripovjedača o umjetničkoj sceni koju prezire najupečatljivije se vidi u liku *umjetničke drolje* koja nastupa kao središnja osoba umjetničke scene u romanu. U pravilnim razmacima on je na najrazličitije načine tjelesno zadovoljava. Pripovjedač se sam unižava u roba vlastite strasti jer cijelo vrijeme imamo dojam da se sve događa na obostranu korist. Drolja je zadovoljena, a pripovjedač i dalje može pripadati sceni. Igra igrana bez pravih strasti, dakle bez pravog sudjelovanja. Nedostaju ljudske kategorije.

Avangarda u bivšoj ruskoj vojarni

Ljudske kategorije pronalaze put u romanu u liku pripovjedačeve sustanarke. Pripovjedač se, naime, počinje brinuti za tu ispijenu autodestruktivnu djevojku Clarissu, zvanu Mongo Maniac. Prema njoj čak počinje razvijati osjećaj odgovornosti. A platonska ljubav, ako se uopće može tako zvati, sve više se uvlači u odnos tih dvaju

likova. Na tjelesnoj se razini ne događa ništa ili gotovo ništa. Pripovjedaču se Clarissa samo jednom stavila na raspolaganje. Dopustila mu je pogled na svoja mršava, ožiljcima prekrivena leđa, a on se pritom zadovoljavao rukom. Tako to izmučeno djevojačko tijelo možemo protumačiti kao iznimno opskurno utjelovljenje nevinosti koje odlično pristaje u cjelokupnu koncepciju romana. Da pripovjedač u toj nevinosti ne nalazi svoj spas, razumije se po sebi. Štoviše, zajedno s drugim predstavnicima umjetničke scene upućuje se u istočnonjemačku provinciju kako bi tamo pripremali izvedbu avangardističkog komada. Ni to naravno, ne može proći dobro. Već skučeni uvjeti stanovanja u bivšoj ruskoj vojarni dovode do napetosti i na kraju do pravih sukoba. Boemština nema mira ni u provinciji, njezini predstavnici i dalje vode rat u malom. A kad se još i Clarissa pojavi, trula atmosfera, to jest kaos, dolaze do vrhunca. Pripovjedač odmah preuzima svoju ulogu brižnoga velikog brata. Ali jednom zauvijek mora ustanoviti da u toj ulozi nema ni njegova ispunjenja, ni iskupljenja. Ipak, svoje će iskupljenje pronaći na jedini način koji je primjeren njemu i romanu.

Tumačiti ovaj roman kao bijesnu polemiku protiv umjetničke scene i životnih koncepata koji iz nje nastaju, pouzdano nije pogrešno. No pogrešno bi bilo tumačiti ga jedino tako. Jer, riječ je i o drugim stvarima. Možda ne baš o simboličkom prolasku čistilištem s mogućim konačnim pročišćenjem, ali barem o ljudskosti u umjetnoj okolini koju je stvorila umjetnost. Ocjenjivanje vrijednosti ne izostaje, što je dobrodošla razlika u odnosu prema većini aktualne književnosti. Čini se da je sve u romanu prilagođeno ocjenjivanju vrijednosti. Iz načina na koji pripovjedač govori, svaki pokušaj objektivnog ili neutralnog sveden je na najmanju moguću mjeru, što ne treba pobrkati s uzdignutim moralističkim kažiprstom. Moral se nalazi u samome prikazanom nemoralu (i u nemoralu pripovjedača).

Čini se da je sve u romanu prilagođeno ocjenjivanju vrijednosti. Iz načina na koji pripovjedač govori, svaki pokušaj objektivnog ili neutralnog sveden je na najmanju moguću mjeru, što ne treba pobrkati s uzdignutim moralističkim kažiprstom

A prikaz je drastičan. Izbor riječi i ton kojima se pripovjedač služi variraju između biblijske osvete i najdubljeg unutarnjeg prezira. Snažan učinak koji teško da je samo dobro konstruiran. Izgleda da je autor htio i olakšati dušu.

Ulomak romana

Umjetničku se drolju ne može previdjeti: iritantna djevojka s bradavicama, srednje veličine i srednje vrijednosti, u ovome trenutku osim ružičaste perike posve gola i stoga za stariju gospodu u publici melem za oči. Njezina je večer i njezina predstava – otvara svoja glupa usta da bi pred okupljenim mnoštvom (muškarci su naravno u većini) održala govor koji je vjerojatno tjednima pripremala:

"... jer vi morate znati da sam ja vaš neprijatelj, stojim na postolju nepokrivena poput mramorne statue, ja sam velika senzacija ove sezone. Ali vjerujte mi: radije bih rezala nosnice i čupala crijeva, a gomilu koja se ovdje slila da procjenjuje umjetnost, jednostavno bih masakrirala." ▣

S njemačkog prevela Romana Perećinec. Pod naslovom *Breitseiten gegen die Kunst-Boheme* objavljeno u titel magazinu: www.titel-magazin.de/zaimoglu1.htm

kritika

Kamera za ispijanje krvi

Steven Shaviro

Sablasna, hiperaktivna kamera; puding povijesti u muzeju; živa, genetički preinačena knjiga; adolescentica zaražena čudovištem; nemoguća žudnja; neuronski fundamentalizam – pokazuju nam stravu u pregršti života u prašku

Film *Ruska arka* Aleksandra Sokurova snimljen je *Stedicam* kamerom u jednom devedesetominutnom kadru (snimljen je na digitalnom videu, a zatim je prebačen na filmsku vrpču). To je zasigurno nevjerovatno tehnološko dostignuće, ali nije samo to ono što *Rusku arku* čini tako nevjerovatnim filmom...

Ruska arka je panorama ruske povijesti ili, preciznije, povijesti careva i ruskog dvora od Petra Velikog do večeri prije Revolucije. Budući da mi povijesni kontekst nije poznat, ne znam mnogo o događajima opisanim u filmu, ali to i nije važno. Kadar ulazi u Ermitaž u Sankt Peterburgu, putuje kroz prostorije i hodnike, i na kraju izlazi kroz prozor. Povijesna panorama predstavlja se usput, različite prostorije opisuju različita razdoblja i događaje (kako se meni čini, u linearnom vremenskom slijedu).

Dva su stalna lika u filmu nevidljivi glas i oko kamere te francuski markiz koji je svojevrsni posrednik. Markiz se obraća kameri (ne znam kako bih drukčije nazvao taj lik koji nikada ne vidimo, ali kroz čije gledalište promatramo prizore) te također različitim povijesnim osobama. Svima osim markizu kamera je nevidljiva i nečujna.

Stedicam kamera je iznimno pokretljiva; nikada se ne prestaje micati, a ne

kreće se po jednostavnoj ili pravocrtnoj putanji. Upliće se u događaje, pomiče se gore-dolje, naprijed-natrag, kruži po prostoriji u složenim ritmovima prije nego što krene dalje u sljedeću prostoriju ili u sljedeći prizor. Prilazi ljudima ili predmetima, pa zatim ponovno uzmiče, stalno mijenjajući točku gledišta i širinu zahvata. Nikada se zapravo ne pomiče s tla, iako se često zagleda u visoke stropove i prostrane i goleme dvorane Ermitaža.

Događaji koje bilježi kamera uglavnom su dramske ili glazbene izvedbe ili pak dvorske ceremonije koje su jednako teatralne poput bilo koje prave izvedbe.

Izvanredan je učinak toga kretanja, toga promjenjiva pozicioniranja. Kamera, a dakle i gledatelj koji gleda i sluša zajedno s njom, čudno je prisutna, poput sablasti. Ovdje nema kartezijanske perspektive tradicionalne kinematografije. Kamera je preaktivna, previše je uključena u događanja; ona je dio prizora, pomiče se, trči, hoda ili se okreće; ometana je gužvom u napućenu prostoru. Drugim riječima, kamera je fizički ili opipljivo prisutna; ona nikada nije udaljena od događanja, uvijek je dio prizora i prostora koji snima.

No, istodobno, kamera je nevidljiva (svima osim markizu) i naizgled nedostupna. Ona nikako ne može utjecati na

događanja ili na druge likove, iako očito osjeća njihov pritisak. Zato je kamera, gledatelj, poput sablasti, duha. Često se kaže da postmodernizam reducira stvari i događaje na simulakrume; ali ovdje je gledatelj, prije nego spektakl, ono što je prividno.

Posljednjih pola sata film prikazuje ples u velikoj balskoj dvorani Ermitaža. (Prema web stranici filma, riječ je o posljednjem Velikom Kraljevskom balu 1913. godine, neposredno prije nego što su Rusija i cijeli svijet bili zauvijek promijenjeni.) Stotine se plesača – muškaraca u vojničkim odorama, žena u toaletama – okreće u prekrasnim i apсурdnim formalnim plesnim figurama dok orkestar svira na podignutu podiju na jednoj strani dvorane. Kamera se ne trudi oponašati kretnje plesača. Ona čini nešto čak mnogo zamršenije, probija se kroz gužvu, prilazi zbog krupna plana i odmiče se zbog dubokih

kadrova, podiže se na mjesto gdje svira orkestar i iza leđa glazbenika gleda na gomilu plesača. Kada glazba prestane, kamera je uhvaćena u gomili ljudi koja polagano izlazi na suprotnoj strani prostorijske, pa kroz glavno stubište sve do ulazne dvorane. Kamera se pomiče polagano, pronalazi malo prostora i ubrzava, okreće se da promotri gomilu nadolazećih ljudi nastavljajući se kretati unatrag, baca pogled prema balkonu iz podnožja stubišta... Naposljetku, kamera izjuri kroz prozor i baci pogled na Baltičko more. I napokon, izbljedi. Oprostite mi što sam toliko esteta, ali tih je trideset minuta jedan od najzujbudljivijih trenutaka čiste kinematografije koje sam ikada vidio.

Babilonske sestre

Paul Di Filippo jedan je od najotkrovenijih inovativnih autora suvremene znanstvene fantastike; njegova najnovija zbirka kratkih priča *Babylon Sisters and Other Posthumans* donosi vizionarske priče o ljudima koji su genetički dizajnirani kako bi bili nametnici koji žive u tijelima golemih putnika kroz svemir, zatim o dizajniranim drogama koje filtriraju vašu percepciju kako biste dobili osjećaj da živite u slikama velikih majstora i o živim knjigama koje su genetički sastavljene i selektivno uzgajane kako bi proizvodile nove tekstove (pa, dakle, i nove ideje). No, zbirka je pomalo neujednačena.

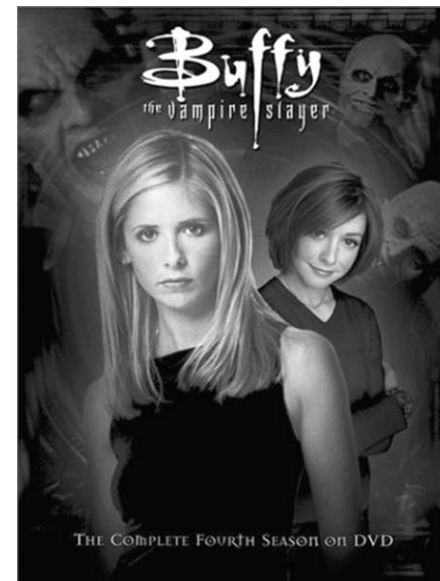
Često se kaže da postmodernizam reducira stvari i događaje na simulakrume; ali ovdje je gledatelj, prije nego spektakl, ono što je prividno

Neke priče nisu osobito dobre ili se mogu usporediti s onime što je vic u *standup* komediji; ali i one su prilično zabavne jer navješćuju promjene u uobičajenim znanstvenofantastičnim tropima. No, kada je u svojem najboljem izdanju, kao što se to nekoliko puta događa u toj zbirci, Di Filippo je ono što bih mogao nazvati komičnim vizionarom, jer predlaže radikalne preobrazbe biotehnologije (što je veoma zanimljivo) do nečuvena i urnebesna učinka. Kada je riječ o zamišljanju mogućih preobrazbi koje nam nude nove tehnologije, Di Filippo donosi dobrodošlu alternativu razmetljivoj i samovelikaćućoj mašti transhumanista.

Buffy

Mislim da je vrijeme da priznam da sam obožavatelj tv-serije *Buffy – ubojica vampira*. Nije da sam to ikada pokušao skriti, ali većina ljudi koji me poznaju pretpostavlja da bi moja najdraža serija u posljednjih pet godina morala biti *Sopranosi*, za koje smatram da su rutinska serija (mislim, nisu loši, ali ne shvaćam u čemu je zapravo stvar – svejedno mi je gledao ih ili ne). *Buffy* je, s druge strane, prekrasna i sublimna. Kao prvo, *Buffy* ima najbolje horor zaplete od svih televizijskih serija, osim ranih epizoda *Dosjea X* i prvih dviju sezona odličnog i nažalost zaboravljenog *Milenija*. S druge strane, *Buffy* je osigurala dobrodošlu alternativu blijedoj romantičnosti vampira koja je oдавно postala užasno staromodna, zamorna i otcana u djelima Ann Rice, različitim obradama Drakule i mnogim gotičkim prikazima. (Vjerojatno Spikea možete nazvati romantičarskim vampirom, ali on je punk-rocker, a ne gotičar ili lik iz romana Ann Rice; čak iako Drusilla to jest.)

Ono zbog čega mi se *Buffy* sviđala – zbog čega mi se zapravo uopće sviđa bilo koja televizijska serija – jesu njezina afektivnost i likovi. Afektivnost: način na koji je *osjećaj* otuđene adolescencije (dobro, barem otuđenosti adolescencije bjelačke srednje klase) preobražen zaraženošću čudovištima; zaplet nemoguće žudnje, sažet u odnosu *Buffy* i Angela, ali koji osjećaju i drugi likovi, pogotovo *Buffy*ni prijatelji, a vjerujem i vampiri i demoni; način na koji serija balansira između "normalnosti" i rubnosti (*Buffy* uvelike želi biti samo "normalna", tj. uklopiti se u obiteljske obrasce i školsku hijerarhiju) – to je nešto što *Buffy*,

dakako, nije i što nikada neće biti, ali serija većinu svoje snage crpi iz praćenja odnosa između želje za prilagodbom, tj. pripadanjem, i potrebe za odbacivanjem i pobunom, što mislim da potvrđuje njezinu posebnost bolje nego što bi to obična serija o neproblematičnoj pobuni ikada mogla.

Što se tiče likova: u filmu koji je prethodio seriji *Buffy* je bila šaljiv lik; ali Sara Michelle Gellar, koja u seriji glumi lik *Buffy*, uspjela je dočarati razliku između plitkosti *vrućih cura*, koje su čini se ovih dana obvezne u svemu što je namijenjeno tinejdžerskoj publici, i osjećaja egzistencijalne izmještenosti koji je najvažniji za ulogu ubojice vampira – a takvo što dosad nisam nigdje imao prilike vidjeti. Osim toga: uvijek sam obožavao Willow sa svim preobrazbama njezina karaktera i ne mogu si pomoći a da se ne identificiram s Gilesom.

Neuroekonomija

Looking Inside the Brains of the Stingy izvještaj je novog područja neuroekonomije: "znanosti" koja se koristi skeniranjem mozga (CT) kako bi otkrila koja se vrsta živčane aktivnosti poklapa s odlukama u području gospodarstva. Podražaj živaca i razina hormona trebali bi "objasniti" zašto u tom području ljudi ne djeluju uvijek u skladu sa zapovijedima *racionalna izbora*. *Neuroznanstvenici izvode pokuse u kojima promatraju koji su dijelovi mozga aktivni kada netko gleda fotografije i odlučuje kojim licima može vjerovati*. Istraživanja koja prate ta ispitivanja pokazala su, na primjer, da pokušaj sklapanja financijskog ugovora s nekim koga se doživljava podlim *podražava dio mozga koji je povezan s gađenjem*. S druge strane, kada ljudi djeluju velikodušno, čini se da im u krvi raste razina oksitocina (hormona dobrog osjećaja). Kakva zapanjujuća otkrića! Takav je tip ispitivanja gotovo savršen *reductio ad absurdum* kognitivističkog/racionalističkog pogleda na svijet, ili ono što Edward O. Wilson naziva *slaganjem*: pokušajem da se znanstvena strogost osigura disciplinama humanističkih i društvenih znanosti. Sumnjam da bi i najdomišljatiji satiričar mogao smisliti išta bolje. ☞

S engleskog prevela Mirna Belina

Fiktivni suverenitet

Obrad Savić

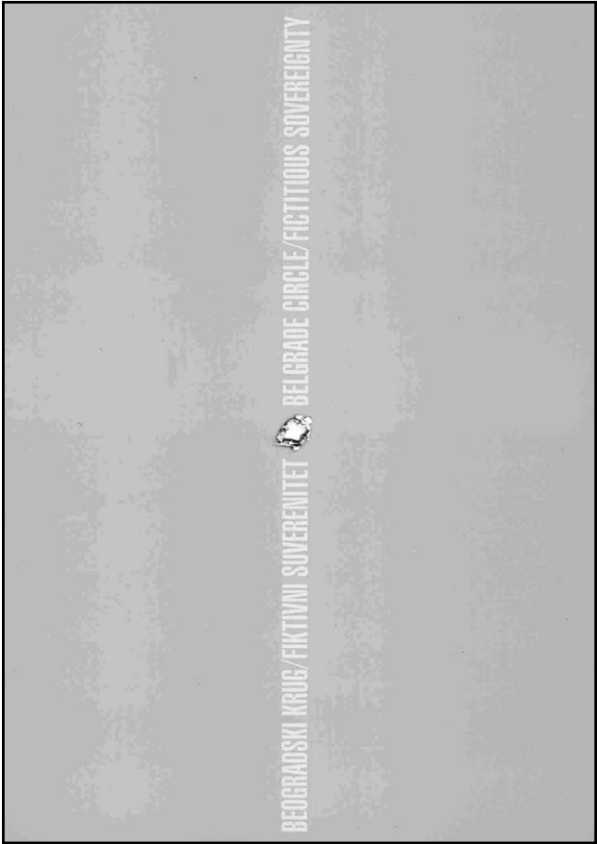
Prenosimo uvodni tekst novog broja časopisa *Beogradski krug*, 1-4/2003. u izdanju Beogradskog kruga

Specijalna sveska časopisa *Beogradski krug* namenjena je analizi rastakanja pravno-političkog modela suvereniteta koji je dugo stajao na raspolaganju nacionalnim državama. Nacija-država je u dužem periodu bila okvir u kojem se artikulisala, u izvesnoj meri i institucionalizovala, republikanska ideja samoorganizovanog društva. Trijumfalni nastup nacija-država (država i nacija su se sjedinile u naciju-državu tek nakon revolucija krajem osamnaestog veka), odvijao se pod suverenističkom zastavom evropskog državnog sistema. "Država je suverena jedino ukoliko može da održi red i mir na unutrašnjem planu, i odbrani svoje granice od pretnji spolja. Ona mora biti u stanju da pobedi sve konkurentske sile unutar svojih granica i da se na međunarodnom planu potvrdi kao ravnopravan takmac." Načelo nacionalnog suvereniteta, relikst stare Evrope, dovedeno je u

Da li je uopšte moguće politički živeti u svetu koji je bezuslovno oslobođen načela suvereniteta kao načela moći u svetu slobode bez moći?

pitanje upravo u razdoblju kada su nasleđeni pojmovi političko-pravne filozofije trajno potreseni jednom restriktivnom krizom čije posledice još nismo sagledali. Kriza je potresla samo uporište državotvornog načela koje više ne može da deluje u ime, i po nalogu, onog suverenističkog diskursa koji je stajao u osnovi nacionalnih hegemonizama. Uprkos blaženom efektu nacionalne emancipacije, ideologija *narodnog suvereniteta* nikada nije mogla u potpunosti da funkcioniše čak ni u polju sekularizovane nacionalne demokratije. Dalekosežan proces premeštanja težišta sa božanskog na narodni suverenitet ("Narod je postao suveren, nedeljiv izvor apsolutne moći i prava"), dakle, sekularna konverzija teološkog pojma suvereniteta, nije mogla da prikrije činjenicu da je suveren istovremeno bio realan i fiktivan izvor moći. Paradoks demokratizovanog suvereniteta — (pomeranje božanskog i monarhističkog suvereniteta ka samoodređenju narodnog suvereniteta) — ogleda se u činjenici da je neprikosnovena politička moć ostala pravno neoštećena. Kao eminentno pravno-politički pojam ("Suveren se istovremeno nalazi izvan i unutar važećeg pravnog poretka") suverenost je označavala epohalan projekt preobražaja moći u vlast posredstvom prava.

Od Bodena do Šmita, unutrašnja logika suverenosti opisivala se kao opšta i formalizovana cirkulacija političke vlasti koja nije ništa drugo do jedinstvena i (ne)deljiva pravna moć države. Mada je pluralitet nacionalnih država podrazumevao organizaciju suverene vlasti u kojoj je politička moć

podređena pravnom poretku i zakonu (koji garantuje pravni mir i političku sigurnost podanika), ne može se zanemariti činjenica da je apsolutistička suverena država bio prvi istorijski oblik pravne države! Čak i nakon preobražaja apsolutističke suverene pravne države u liberalno pravnu, ustavnu i demokratsku državu, teško se može tvrditi da su nacionalne suverene države (samoograničavajući svoju moć na vlastitu teritoriju i svoje državljane) po definiciji bile anti-imperijalne političke zajednice. Upravo obrnuto, moderna istorija nam skreće pažnju u kojoj meri je Evropa bila zverinjak prepun suverenih nacija koje sanjaju o programu svetske kolonijalne moći. Kada se svetska konkurencija nacionalnih imperijalizama degenerisala u takozvane svetske ratove, niko nije bio pošteđen da se milom ili silom prepusti vojnoj i političkoj prevlasti jedne od suvereno zaraćenih strana.

Nakon dramatičnog iskustva sa modernim suverenitetom, pojavili su se sve brojniji zahtevi za raspodelom apsolutne moći suverenih nacionalnih država. Ovi naponi su doveli do nastanka široko prihvaćene doktrine o *ograničenom suverenitetu*, doktrina koja je postala pravni osnov funkcionisanja međunarodnih zakona, odnosa, i što je još važnije, svetskog mira. Međutim, rastakanje suvereniteta nacionalnih država nije dovelo do smanjenja, i ukidanja, samog suvereniteta. Selektivno narušavanje nacionalnih suvereniteta, sveopšta razgradnja etničkih zajednica, i prerusene ili brutalne forme protektorata, nisu doprineli razgradnji, već daljoj konsolidaciji, imperijalne suverenističke moći. Taktičko povlačenje klasičnih kolonijalnih i hegemonističkih sila za sobom je ostavilo institucionalnu pustoš malih država koje preživljavaju poslednje časove svog krhkog suvereniteta. Da bi se uopšte spasilo načelo nacionalnog suvereniteta kao *načelo moći*, imperijalne države su se dogovorile da se dobrovoljno odreknu dela nacionalnog suvereniteta. Međunarodno pravo je konstituisano upravo da bi sve nacionalne države u načelu mogle da dejstvuju pod kišobranom pacifikovanog imperijalnog suvereniteta. Ovaj jedinstveni porast u nivou apstrakcije suvereniteta, može se prikazati kao logičan nastavak integrišućeg procesa čiji je prvi veliki primer bio stvaranje nacije-države.

U razdoblju "post-nacionalnih konstelacija", zavladała je opšta usmerenost ka diskursu ljudskih prava, prema budućnosti demokratskog kosmopolitizma koju je nacionalistički suverenizam odavno izneverio. Štaviše, zaštićena (ne)vidljivim autoritetom svetske zajednice, promovisana je transnacionalna figura demokratije, one demokratije koja više neće biti povezana sa suverenitetom nacionalnih, pravnih država. U poređenju sa modernim suverenitetom, koji se završavao na granicama

nacionalnih država, prostor imperijalnog suvereniteta je potpuno otvoren. U igri je veoma elastična mreža imanentne moći i protivmoći koja je strukturisana u bez-graničnoj, inkluzivnoj ekspanziji nove Imperije. Za razliku od transcendentnog obeležja moderne evropske suverenosti, u kojoj moć operiše odozgo, u epohi imperijalnog suvereniteta, moć se umreženo proizvodi odozdo. U tom smislu se transnacionalna demokratska ekspanzija tumači kao pouzdan znak unutrašnjeg oslobođenje čovečanstva od svakog oblika onostrane moći.

Ukoliko nije samo nacija-država stigla do svog kraja, kako sugeriše Habermas, "već su do njega stigli i svi oblici *političkog* udruživanja, onda su građani ostali napušteni u svetu anonimno isprepletenih mreža, u svetu u kojem moraju da, prateći vlastite preferencije, biraju između sistemski generisanih opcija". U tom *postpolitičkom* svetu teško se mogu sačuvati normativni potencijali pravne, liberalno-demokratske nacije-države. Novi svetski, imperijalni poredak nalazi se u senci teškog pitanja koje treba ponovo postaviti: "Da li demokratsko formiranje mišljenja i volje ikada može da zadobije obavezujuću snagu koja bi bila delotvorna i iznad nivoa nacije-države". Drugim rečima, da li je uopšte moguće politički živeti u svetu koji je bezuslovno oslobođen načela suvereniteta kao načela moći u svetu slobode bez moći?

Sadržaj

Fiktivni suverenitet

Obrad Savić

- Jirgen Habermas, *Evropska nacionalna država: prošlost i budućnost suvereniteta i građanstva*
- Žak Derida, *Poslednja odmetnička država: Više (od) odmetničkih država*
- Dordo Agamben, *Paradoks suvereniteta*
- Entoni Gidens, *Klasa, suverenitet i građanstvo*
- Etijen Balibar, *Prolegomena za pitanje suvereniteta*
- Majkl Hart & Antonio Negri, *Suverenitet i nacionalna država*
- Imanuel Valerstin, *Nova svetska pometnja: Ako se države uruše, mogu li nacije da se ujedine?*
- Bertran de Žuvnel, *O razvoju ideje suverene volje*
- Džozef A. Kamileri & Džim Falk, *Suverenitet u teoriji i praksi*
- Ričard Falk, *Odstupanje od suvereniteta*
- Sintija Veber, *Ispitivanje granice suvereniteta/intervencije*
- Džon Hofman, *Nije li vreme da se odvoji suverenitet od države?*
- Endrju Linklater, *Građansko društvo i suverenitet u postvestfalskoj evropskoj državi*
- Kofi Anan, *Dva pojma suvereniteta*

II. IN MEMORIAM: Edward W. Said

poezija

Davanje imena i komentari*

(*radi zadovoljstva da se tekst ospe zvijezdama)

◆ ◆ ◆

davanje imena mačkama teška je stvar*:
traži brzu riječ i precizno oko
jer svaka zna kako se želi zvati
i to pokazuje
(nevješti u čitanju neka se uzdrže
od proizvoljnih imena)

* Kaže pjesma T. S. Eliota. U njoj piše da svaka mora imati tri različita imena, što nam nije jasno: iako smo zadnju zvali Čupava, Ciganka, Vrtirep (ponekad i Dosada Živa), ona ni na jedno nije obraćala pažnju. Zamišljali smo, poslije, kako su je dozivali ljudi kojima smo je poklonili: tri su dana prilazili drvetu kamo se sklonila od psa, svaki dan s drugom listom imena koja su smišljali obnoć, dok je pas zavijao na mjesecini.

◆ ◆ ◆

zašto me mačići najviše vole?

jer imam dovoljno velik dlan da
krzna zapucketaju odjednom*

svako ovisno o duljini i boji dlake
o dijelu dlana kojim ih
poslagana u drijemežu
rasanjujem

jer imam dlan koji je kuća za njihove korake
(ali samo dok nisu u njoj)

* Mačji magnetizam učinak je ljubavi koja se rađa u prostoru između dlana i dlake i ne nalazi usporedbu u ostalim dodirima. Zamislite da svaki put kada vas dotakne žuđeno biće vaša koža zapucketa – svaki odnos ljubavnika bio bi obavljen šutnjom, izuzet iz svijeta u kojemu se naprestano brblja.

◆ ◆ ◆

narodni recept protiv očajanja
kaže da
treba leći i položiti na trbuh
crno maće dva sata
ako je bolest na smrt
a sat ako je tuga
prolazna u lakšim slučajevima
depresije prihvatljive su i sive
ili žute važno je da su jednobojne
i da hoće ostati ako se uplaše
pa zbrišu
čovjeku se loše piše*

* Nema lijeka protiv bijede postojanja, kao ni protiv lošeg pisanja! S obzirom da šutnju ponekad ipak teško podnosimo, crne dane provedimo po uzoru na svoje ljubimice - mijaučući!

Branislav Oblučar

◆ ◆ ◆

baš kad sam dovršavao zapis o silovitosti žu-
dnje*
odnekud su upale mačke pa
pootvarale prozore u zagušljivim rečenicama:
- nije ni čudo da tri puta dnevno pomišlja na smrt
autor koji ne može disati
između slova – kašljucale su
- i stalno misli na ono što mu
(u tekstu)
fali

* Samozaljubljene, mačke ne znaju za žudnju – zato su nadmoćne čovjeku, tvrde neki i zaista im se uklanjaju s puta. Drugi, skeptičniji, okruženi njima u zimskim noćima, zamišljaju poglavlja traktata koji bi otkrio istinu mračnoga predmeta mačje želje.

◆ ◆ ◆

mačka trese glavom
lišće dozrijeva i žuto kao limun
lijepi se za površinu
prvih kiša
kapi mile krznom poput buha
zasijeca ih očnjacima
stane pa osluškuje:
dim prijanja uz dlaku
obojena u maglovite dane
ulazi u kuću
i pronalazi mjesto kraj peći
zimljiva i lijena
miševе lovi još samo u snu*

* Što sanjaju mačke, love li i u snu – teme su kojima smo brat i ja pristupali metafizički i posvećivali im cijele večeri, sve dok nam od budnog promatranja usnulog mačjeg tijela ne bi otežali kapci. Strizanje njenih ušiju tada se miješalo s našim polusnom iz kojeg smo lako, mačjim skokom, tonuli u san, pronalazeći odgovore na sva pitanja.

◆ ◆ ◆

mačka kimne glavom
mjesec uzvrati
oduvijek smo sumnjali u kineske
predaje koje su u njemu
vidjele lice zeca
još više u ruske:
pa znamo da lajka
nije bila kuja
a psi zavijaju na mjesec
jer nikada neće dospjeti
tamo gdje su
one kojima naša mačka
lijepo otpozdravlja:*

*Laku noć!

Branislav Oblučar (1978), apsolvent komparativne književnosti i kroatistike, s Boškom Kuzmanovićem objavio je zbirku pjesama *Anđeli su pali na tjeme* 1997. godine. Objavljivao je poeziju u *Zarezu*, *Konturama*, *Godinama novim*, *Sentu*, *Aktu*. Jedan je od urednika časopisa *Akt* i pokretača Bjelovarske udruge za kulturnu aktivnost – BUKA. Ne slijedeći aktualne trendove u suvremenoj hrvatskoj poeziji, Oblučar pisanju pristupa krajnje oprezno, kao mačka, svjestan da je *davanje imena teška stvar*, no to mu ne umanjuje radost druženja s mekim i maznim tijelima pjesama koja su, na prvi pogled, kao i sve mačke, slična, no on otkriva i daruje svakoj specifične osobine, vrijedne najpomnije pažnje. *Osipajući tekstove zvijezdama*, on im udahnuje značenja, na prvi mah lako iščitljiva, a istovremeno izmičuća i vižljasta kao i životinje s kojima prijateljuje. Ukratko, takva da ćete se s njima morati poigrati mačke i miša. (Slađan Lipovec)

kolumna

Noga filologa

Mystic

Neven Jovanović
neven.jovanovic@ffzg.hr

Jedan nam film pokazuje što sve
ne znamo o grčkoj tragediji

jom i tuđom – ne želeći ni vlastitoj ženi reći što je bilo. Da, ispričao joj je nešto uvjerljivo, ali on je jako dobar kad treba složiti uvjerljivu priču, a dan za danom – priču za pričom – sve manje i manje znamo gdje je i što je zapravo istina. Zbunjeni se ponaša toliko čudno da ga se i žena počne plašiti; ona se konačno slomi, ode do bivšeg kriminalca (kvart je mali, svi se znaju, svi se viđaju svaki dan, svi su sjedili na karminama njegove kćeri) i prizna mu da sumnja na svog muža, sumnja da je upravo on ubio curu. I tako bivši kriminalac naredi svojim dečkima da strpaju zbunjenog u kola, da piju s njime cijeli dan u pustoj gostioni na obali rijeke (u kojoj je, kako doznajemo, već završio jedan kome se kriminalac osvetio, dok je još bio kriminalac) – dok ne dođe otac mrtve kćeri, u kožnatom kaputu, izvede zbunjenog na obalu, natjera ga da prizna ubojstvo, zakolje ga i baci u rijeku. Rijeka se zove Mystic – mjesto je radnje Boston, Massachusetts.

Ujutro se, naravno, ispostavi da zbunjeni nije ubio kriminalčevu kćer; jest ubio, ali nekog posve drugog (jednog od pedofila kakvi su ga bili oteli). Prave je ubojice uhvatio onaj od trojice koji je postao policajac. Ubojice su bili dva klinca, nijemi brat dečka s kojim je kriminalčeva kći htjela pobjeći "u svijet", i najbolji prijatelj toga nijemog; nijemi je bio opsesivno vezan uz brata i nije ga mogao pustiti da ode; i nijemi i njegov brat djeca su tipa kojem se kriminalac prethodno osvetio, onoga koga je bacio u rijeku Mystic prije zbunjenoga.

I tako svi živi sve znaju: policajac zna što je kriminalac učinio; kriminalac zna da je ubio pogrešnoga; žena zbunjenoga zna da je izdala muža; kriminalčeva žena zna što je kriminalac učinio (a znala je i dok se samo spremao to učiniti). I svi živi žive s tim znanjem, i svi stoje na ulici. Jer ulicom prolazi parada; na jednim kolima, usred baseball momčadi, sjedi mali sin zbunjenoga tipa, u ranj fazi iste zbunjenosti u kakvoj je njegov otac proveo najveći dio svog života.

Euripid

Ovo je najnoviji film Clintu Eastwooda *Mystic River*. Dok sam gledao taj film, pala mi je na pamet grčka tragedija; kasnije sam vidio da su razni filmski kritičari diljem svijeta imali istu asocijaciju. "*Mystic River* duhu se grčke tragedije približava najviše što je to na ekranu moguće." Malo kritičara osjeća potrebu pobliže objasniti vezu s tragedijom; sam termin donosi dovoljno lovorika. "Grčka tragedija" jest posebno vrijedna vrsta tragedije: to je Umjetnost, Vrijednost, Klasik. Jedina eksplicitnija ocjena na koju sam naišao kaže ovo: "U pojavljivanju tih ljudi u autu toliko godina ranije ima one iracionalne kapricioznosti grčkih bogova, koji su redovno mijenjali ljudske živote kako bi im puhnuo, ne misleći na uzrok i posljedicu ni koliko je crno pod noktom. Toga sudbonosnog popodneva jedan je čin pokrenuo lanac događaja, lanac koji se ne prekida ni desetljećima kasnije."

Grčka koju prikazuju gornje rečenice – Grčka nepredvidivih, nepojmljivih bogova, Grčka u kojoj vlada sudbina, u isti mah hirovita i neumoljiva (u *Mystic Riveru* druga dva dečka neprestano razmišljaju što bi bilo da su, prije toliko

godina, u onaj auto ušli oni, a ne treći dečko) – to je Euripidov svijet, svijet posljednjeg od trojice velikih grčkih tragičara, onoga koji živi na izmaku klasičnoga doba, u sumrak gradova-država, a na pragu "globalnog", kozmopolitskog helenizma; to je svijet Euripida čija su posljednja drama *Bakhe*, priča o racionalnom, ultraciviliziranom Penteju kojeg nadvlada Dionizovo ludilo. No ono što čitatelj Euripida prepoznaje u *Mystic Riveru* jest i sklonost jakim, emocijama nabijenim scenama – Euripidovim prepoznavanjima, samožrtvovanjima, očajanjima i bješnjem odgovaraju Eastwoodove sekvence dečka kojeg auto vozi ususret užasu; oca koji shvaća da leš nađen u parku pripada njegovoj kćeri; žene koja izdaje muža; čovjeka koji otkriva u sebi ubilačku zvijer; osvjetnika koji plaćući kolje davno izdanog prijatelja iz djetinjstva (nije slučajno što se u vezi s filmom *Mystic River*, kao i u vezi s Euripidom, spominju i melodrama, pa čak i opera).

Eshil

Mystic River ima, međutim, i Eshilovih crta. Eshil je napisao *Orestiju*, trilogiju o koncentričnim krugovima zločina i osvete. *Mystic River* – film koji biva promoviran groznim propagandno-pseudo-biblijskim sloganom "osveta je njihova" – američki kritičari žele vidjeti kao "priču o tome tko smo i o neizbježnosti nasilja u našim životima – nemilosrdnu priču u kojoj nasilje rađa nasilje, a grijesi otaca prelaze na kasnije naraštaje," kao priču koju pokreće "želja za osvetom – ma koliko premise te osvete bile nelogične, promašene, i, u konačnici, pogubne."

Kritičar, pod Bushevim okriljem, kao što ćemo mi biti pod Sanaderovim, osjeća potrebu da nastavi: "Ova je želja za osvetom vjerojatno najafirmiranija emocija u aktualnim američkim filmovima i aktualnoj američkoj politici. Prikazana je toliko plemenitom i pravednom da u očima nekih može opravdati gubitak građanskih sloboda, baš kao i postojanje smrtnih kazne, svetih ratova, i kolateralne štete. Ako i poginu krivi ljudi, barem znamo da su nam namjere bile dobre." Ovo je – etičke probleme načas na stranu – još jedna veza *Mystic River*a s grčkom tragedijom (dakako, ne s arheološkim nalazom o kojem se uči u školi i koji se uprizoruje kao stilska vježba u nacionalnom teatru). Suprotno današnjem statusu vakumiranih – od konteksta oslobođenih – klasika, tragedije Eshila, Sofokla i Euripida nisu govorile samo o općim, nadvremenskim, ali aseptičnim istinama; poput svakog kazališta, osim što su bile zabava, tragedije su bile društveni čin, iznoseći pred zajednicu njezine *aktualne* probleme (Euripidove priče o trojanskim ženama kojima je rat oduzeo sve zvuče posve drugačije kad se sjetimo da je dramatičar čitav život proveo u sjeni beskonačnog Peloponeskog rata).

Za Eshila je osveta i neminovna, i zločin sama po sebi; neka vrsta Kvae 22. Orest ubija svoju majku zato što je to pravedno, zato što mora osvetiti svoga oca; no ubivši majku počinio je zločin – prekršio je tabu – i zato poludi i progone ga čudovišne Furije, rođene iz prolive ne majčine krvi. U Eastwoodovu je filmu osveta i neizbježna, i zločin (suprotno Eshilu, u čijem mitskom svijetu zakonski sustav još ne postoji, kod Eastwooda pravdu uzima u ruke onaj tko nije za to ovlašten, djelujući *mimo* zakona) – i besmislena, kad osvjetnik shvati da je ubio onoga tko, barem za taj zločin, nije kriv. Osveta u *Mystic Riveru* tako je maligni tumor koji razara počinitelje i žrtve – Oresta i Klitemnestru – pa čak i njihovu okolinu, supruge i djecu ubojice i ubijenog, jednako neumoljivo kao što je to učinilo seksualno nasilje. (Kritičar u to ne vjeruje, on smatra da film glorificira osvetu: "Možda je Eastwood savršeno svjestan monstruo-

znosti ovakva zaključivanja, i to pokazuje sumornošću svoje filmske vizije. Možda, ali me se to baš i ne tiče. Većina kritičkih ocjena *Mystic River*a koje sam pročitao toliko su općinjene fatalizmom i determinizmom ovog scenarija da Eastwoodove namjere postaju posve nebitne" – ali ovo je već nešto o čemu ćete najbolje prosuditi sami.)

Sofoklo

Srednji iz trijade grčkih tragičara, Sofoklo, napisao je možda najslavniji whodunit na svijetu: *Kralja Edipa*. *Mystic River* po formi je također potraga za ubojicom. No bitnija je – daleko više tragičnija, daleko više sofoklovska – sličnost *Mystic River*a i Sofoklove tragedije u tome što o radnji samo mi, gledatelji, znamo sve; samo mi možemo sagledati *punu* tragičnost svakog lika. Mi shvaćamo sve motivacije – a *Mystic River* izniman je u odnosu na prosječne holivudske filmove po velikom broju likova koji su zbilja motivirani; oni uključuju sva tri bivša dječaka, sve tri njihove žene, kćerina dečka i njegovog brata (koji, premda tinejdžeri, odigraju podjednako surovu igru zločina i osvete; kćerin dečko doslovno *izgazi lice* bratova prijatelja, suučesnika u ubojstvu). Mi shvaćamo i sve grijehe – zbunjeni prijatelj, žrtva silovanja i žrtva ubojstva, i sam je počinitelj, jer je kobne noći sam preuzeo ulogu osvjetnika, ubivši pedofila koji je bio s dječakom-prostitutkom. Napokon, samo je nama – i bogovima – poznata sva ironija situacije (ona vrsta ironije koju nazivaju tragičkom; ironija Edipove neumorne potrage za Lajevim ubojicama, usprkos svim opomenama i protivljenjima, i usprkos tome što se dokazi jedan po jedan slažu u mozaik koji će – za nas neumitno – pokazati istražitelju njegovo vlastito lice).

S druge strane, kad je Edip doznao istinu o sebi, iskopao si je oči. Eastwoodov bivši kriminalac spoznaju da je pogriješio preživljava bez dramatičnih posljedica – točnije, u tom trenutku naše bogolike sposobnosti zakazuju. Epilog Eastwoodova filma donosi uznemirujući monolog kojim kriminalčeva žena uvjerava osvjetnika ne samo da je dobro učinio iako je pogriješio, jer "ima veliko srce", jer je štitio / osvećivao svoju obitelj – nego i da njih dvoje zajedno "mogu vladati ovim gradom" (baš tako – scenarist se malo zanio?); mi ne znamo – jer film završava time da se svi preživjeli likovi nađu na istoj ulici, gledajući istu paradu – mi ne znamo je li Eastwoodov kriminalac oslijepio – to jest, je li dao da mu žena zamaže oči kako ne bi više morao živjeti sa znanjem o onome što je učinio...

Hm. Dok sam pisao posljednji odjeljak shvatio sam dvije stvari. Prvo, Edipovo osljepljivanje i metaforičko osljepljivanje Eastwoodova junaka nisu isti – prvo je kazna, potom je bijeg od kazne? Isti su samo po tome što su *škodljivi*, što označavaju propast heroja (prema jednom tumačenju, upravo je propast heroja glavna tema grčke tragedije kao dramske vrste)? – Drugo, sve ovo što činim *podbacuje* u odnosu na Eastwoodov film; ne bi bilo pošteno od mene da to ne priznam. Film je izvedba; to nisu samo dijalози i upute koje su napisali scenaristi, to je *prisutnost* Tima Robbinsa, Seana Penna, Kevina Bacona, Laurencea Fishburna, Marcie Gay Harden, Kevina Chapmana, Laure Linney, Adama Nelsona, Emmy Rossum, Camerona Bowena; to je, napokon, prisutnost same radničke četvrti Bostona (zvane The Flats – neka verzija Trnja?) u kojoj se sve događa, gdje je neprestano sivo i oblačno; sve te prisutnosti problem dobra i zla, problem traume i preživljavanja traume, pojačavaju na način koji ne mogu točno uhvatiti. Zašto je to važno? *Zato što ne znamo ništa o prisutnosti u drama-ma Eshila, Sofokla i Euripida*; zato što nam je od njih ostao samo scenarij. ■

kolumna

Egotrip

Zdravo lavovi & bistri dečki

Željko Jerman

Kaj su delali bistri dečki pedeset i neka let stari u Splitu? BISTRI su DEČKI od rana šljakali; onak neispavani šli na peškariju e da kupi Demurče 7-8 kg slanih srdela, s namjerom da ih opići spiralno i spiritualno nasred splitskog Peristila, te se muvali dok nisu našli barbu s usoljenim sarelicama med pobožnim svijetom, koji je došao kak popi zapovijedaju, u petak nabavit ribice za ručak

Vlado Martek: Susret s umjetnicom Andreom Musom

Evo nas trojački va busu... i putujemo MMMRZIM BUS, al' ovo je kada malo uspijem pridretnati oook. Sinoćka smo se opajali i odlučili - homo poč' va Istru! 1972. DOMJENke... ni bilo ama nikakove perućice BRANE! Bogati ljudi Branko, koji ti je kurac bio da si pošao što ti je Demur ledenjaču zgodio dritu u čelenu! Onomad kada smo statirali i glumili nekakove Ruše. No pio, NO KORMILO i dalje, a ti bezveznjak mislio da bumo furali grupnjak... Jednako si bio vrijeđan kakti Dragan Lendić... kozobradu kvazipiskač' zi datoteke Mali Kavkaz. / i druckamo se mi i ducamo i pijemo, a sve na potezu ZG-RI-Plomin. / ...Češnjak-skroboman si zaista bil lud, uzelo odnegdje nožinu i viknuo "Ne znate vi tko sam ja, JA, hercigonja! NEMA... ni Branke na koju ti se kurac stari dižo a ona ne bi ni u ludilu da ti ga... ble-bla... glupost od kvazi-priče. Ljubiću, nis valjda lud BIO kakti Lendić. Taj mi pored moje MATIČNE crkve sv. Petra u između Kvatrića i ostatka grada u Uvlaškoj ulici reko da mu opipam ŠLIC, jerbo mu se naKONJ zbilja digo... e e e moj "Geteovac" nisi se valjda kajebnuo i poludio kakti Dragan. Da u Voćarskoj cesti br. 11 te moja prva žena otkaičila kada si od mene posudio fleš i akumulator; ošo po birtijama slikač pijance – pa homo dalje e, i vratio se za dva sata u podrumišku mog susjeda Badija (Vlatko pl. Becić, riknuo od droge) a Jermanica te ucijerila da smo se svi popreko iščevili, koliko nas je god bilo... uz naš art trojac, Badi, Ranko s Rankom, LIDA... ah L.R. KOJA JE TO MAČKA BILA!... i još neki i neke, a ti mulac pozjetrovac i dumuo se po glavurdi: "Na jel'te bogati, a gdje ja bio... baš kad mene nema vi se provodite". Načvac mrtvi! Ko da mi se

žene ni imala s kime ševiti i grupno ak baš hoćeš znati, nego s tobom koji si već bio jednom nogom na Mirogoju a drugom na Mirogoju a drugom Miroševcu. Isto ko Lendić koji nas je od Kavkaza pratio do moje prvopričesne i firmne crkve, ubjeden da ćemo u troje delat kamasutra sendviče, a sve zato što se Branka Jermanka znala fest zezat... no, kad je vidjela da je Dragana ulovilo i da ga se nećemo tak lako riješiti... bilo je 3, 4 SAD! Brisnuli smo svak na svoju bandu i našli se tek doma u Voćarskoj 5. A volila je inače sendviče, no ne sa smrdljivim kvaziperima s nogama na grobljima, nego s mladićima koji su je mogli jebucati satima, a njoj pijanoj i drogi ninfomanki ni bilo nikada dosti... orgazam za orgazmom, čudo koliko ih je znala PREžježeti (neka bi normalna pušljala vrisnulu od silnih svršavanja).

Trip putovanje

Ma tko jebe mili moji MRTVACI ono što je bilo, a moglo je i ne biti. Ja sam zapravo u autobusu ZG-ST sada kapiško... bus stao... oh to! trka vela... G 3/6 se ustrčala... Martekić na zahod da piša a kaj neg pjesme, Demurić na duple vlahove kako bi i dalje držao u autobusu budnu publiku u spiralnom raspoloženju (mislim da su putnici zapamtili tu spiralnu biopjutersku noć!)... a Jermanić našo COOL PIVO! i zapalio dvije odjednom pa još toliko, te stigo zadnju popužit kada je šofer već kretao. I dremam si i ponovno mislim da smo u 72. da silazimo u Plominu, uživamo na terasi uz krasni teran i da vidim murju kako staje i izlazi iz auta te jasno, kvari nam ugođaj legitimiranjem. Mogu ja tako sanjariti jerbo vala Bogeku ne čujem kako Boris ukomiranoj čeljadi fantazira o cyberfeminizmu, W. Reichu, spiralnim kiselinama i galaksijama... I vidim nas tako kako pješačimo Istrom, zalumpamo u Puli zadnju lovu, pa racionalan pijanac Martek vadi iz crnog fonda neke dinarje, taman toliko da imam za bus do Rijeke i Praputnjaka gdje od nonice miljenice užicam lovu i vratim se po bistrre frendeke u Pulu, da ne bi pješačili do Zagreba.

Hvala ti Svevišnji na tome što se šoferima prikenjalo, pa smo Vladica i JAdica mogli protegnuti noge, dok je Pubica sa spiralno umorenim slušateljima njegovog noćnog radija osta hrkat u busu... i to tako dugo da smo ga u Nimagrađu jedva zbudi-li, pak je došo sebi kada smo sjeli i čekali Sonju Rudynski, miss, našu domaćicu, voditeljicu Kluba GHETTO i moju novostaru šeficu, koja me nanovo aktivirala ko voditelja galerije Ghetto, a od 1998. me par godina trpjela i kao predavača na svojoj Slobodnoj art Akademiji... E, da, tu sam došo do izraza, Ja i moja edukativna žnorica, a kad sam već za nju zapeo, moram reć da sam u prošlom tripu zaboravio napisati još nekoliko svojih predavačkih poduhvata. Primjerice – u 7. razredu mi je nastavnica biologije dala dva školska sata da predajem na temu Naše ptice pjevice pa sam za kratkog odmora trknuo kući i doforu veliku gajbu s desetak pticeka, koje je moj tata privremeno držao u krletci, a onda ih puštao prstenujući ih, pa pratio biltene ornitološkog društva, i njihovo kretanje. Najveći uspjeh mu je bio jedan kos, ptica neselica, nađen u Egiptu! O tome kako je kos iz našeg dvorišta (gni-jezdio se na brajdi) došao do Keopsove i ostalih piramida, vidio nilskog konja, išo u Džamiju na molitvu, igrao se i pjevušio s malim Arapim, e, o tome sam govorio pola sata najmanje i to tako zanimljivo da nitko

nije u razredu zaspao, da me učka više nije nijednom ništa pitala, jerbo mi nakon tog kosa u Egiptu zaokružila peticu do kraja školske godine, te se čak jedna od naj cura u 7.b zaljubila u moju pedagošku moć i "beatles" frizuru.

Edukacija u ludnici

Al najludje od svih ludih predavanja održao sam ne tak davno; prošle godine u LUDNICI! ako odio socijalne psihijatrije možemo strpat u taj ludi pojam... moja Marta mi i dan danas iz groba predbacuje da sam osramotio cijelu familiju aš niki ni sem mene štel otići tam, kak ona veli "v žutu hižu", iako su mnogi zbilja spadali u Vrapče il čak na škaj Ugljan... nu to je druga pripovjest... al nisam se dao zaje-bavat i tumačio materi kak mi je doktor bildanja (onaj koji je pokopal još uvijek živu Jamničku) reko il liječidba il niš od penzije, a Ja kak nigdar nis bil pri lovi htio u art penzijicu, da uz dodatak kao zaslužan umjetnik, imam bar za pljuge i cugu – artiklima kojima najviše teretim obiteljsku kasicu prasicu... i tak to i slično to. Elem, ni tamo bilo uopće loše, jedini smo smjeli pušit u sobi dnevnici, dok na drugim odjelima duvatori nisu mogli duvat ni na WC-u... pak haha, su na štakama i u kolicima pljugali vani na ulasku u Rebrow Adamovo, gdje bi ICH ponekad došao gledati koliko će POLOMLJENIH I POLUMRTVIH stići u sat vremena. Ajd da skratim tu spiralu, da, još to... bili mi u civilnom odijelu, izlazili kada nam se prohtjelo, kući išli svaki vikend... SAD REZ! Kada sam trebao izaći za par dana, ulovio me šef odjela da održim predavanje o naravno suvremenoj umjetnosti! Il me ne bu pustil doma! Bogo moj... reko bi Vlatko Vincek... i dodao kao što je dodao – "LUDILO!" Zapao me dan kada su naši nogosmetlari pomeili sami sebe sa svjetskog prvenstva i kada smo zbilja svi POLUDILI! Mene ulovilo bjesnilo te skoro zdrapao zidne novine, inače pravo malo remek djelce koje su svi pacijenti i liječnici, bolničarke, terapeuti te napokon čistačice i sobarice čudom gledali (postava je bila CHAOS ART; moji i Demurovi radovi te intervju s nama Ivice Župana u Novom listuljku). I sada se ti koncentriraj na novu umjetničku praksu i neoavangardu! Međutim teško je bilo samo u početku, samo sam se namučio kako krenuti – prvom rečenicom.... o makaronskim slikarjima i tragovima dlana u pećinam... dalje je sve išlo samo po sebi, spontano i ozbiljno ko da govorim na Akademiji miss Rudynski gdje je bilo i vrlo upućenih i zainteresiranih ljubitelja umjetnosti. No bolesnici su se vrpeljili, hvatala ih nervoza, znojili se ter jedan za drugim molili zaspalu medicinsku sestru da im dozvoli napustit predavanje... koje je, uzgred rečeno bilo OBVEZNO! sput bi mi se znakovima ispričavali, pošto sam im bio simp... a kužio ih Ja i ne uzeo za zlo... bolje da odu na terasu obližnjeg dućana na pivo nego da do kraja polude uz dadu, nadrealizam, akciono slikarstvo, geo-neo, transavangardu, konceptualce domaće i strane i tome sliknuto. Pri kraju od njih 20-tak ostalo ih je dvoje-troje; al ja i dalje blebećem sve dok se izbježli ne stadoše vraćati. Kaj je sad to? VEČERA!

Spiralne sardele na Peristilu

Homo sad u Nimagrađ gdje nas čeka vrlo naporan radni danček, već po dolasku i poslije prvih jutarnjih kava i spiralnih LAVOVA... da lavova... hahaha! Stalno mi se mota to po glavi ZDRAVO LAVOVI! Bila jedna Cigla art izložba gdje je u ženskom keramičarskom trojcu s kormilarom Ivanom Obsiegerom nastupila i moja Jedina, nekad boljša, nekad gorša polovica, Bojana Schwertasek... prvi dio bi u Likumu a drugi u Republici-Atelieru Lučko, kod predsjednika Obsa. E tu ja nijesam htio poći pošto me drmnula depresija po depresivnom vremenjaku, a znao

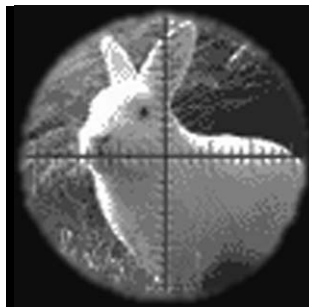
sam tam bu kajgod bluzer Ivica Kiš izvel pljusak kajkavskog bluesa, a mene bu još više maznula anksiozna deprepresioza jer gluh patim za glazbom... i ondak je došao i gospon Pajo Kanižaj, uf; tad bi opet morao držat predavanja una antidepresivnoj Akademiji, pošto je Pajo sipal štoseve ko iz rukava... tako da mi je uz jutarnju kavu B. šiknula najmanje desetak odličnih viceva, ali taj s Lavovima je bio naj! Dakle – dojde čovik u starački dom i vedro pozdravi: "ZDRAVO LAVOVI!" "Zdravo – uzvrate starčeki – al zakaj lavovi?" "Pa tak, svaki čas jedan RIKNE!"

No sad zbilja, kaj su delali bistri dečki pedeset i neka let stari u Splitu? BISTRI su DEČKI od rana šljakali; onak neispavani šli na peškariju e da kupi Demurče 7-8 kg slanih srdela, s namjerom da ih opići spiralno i spiritualno nasred splitskog Peristila, te se muvali dok nisu našli barbu s usoljenim sarelicama med pobožnim svijetom, koji je došao kak popi zapovijedaju, u petak nabavit ribice za ručak... Odmah je slijedila akcija SPIRALNO OD USOLJENIH SARDELA NA PERISTILU – mediteranska spiratna akcija... Borisa Demura. Martek mu pomaže rastegnuti najlonce, ja sam zadužen za digividi snimanje, a fotkaju i naše prijateljice iz Ghetta. Splićani prolaze mimo umjetnika ko da ga ne vide, tek pokoji dokoli penzić malo zastane i par minuta promatra AKCIJU, pa krene svojim putem. A artista se trudi, skinuo cipele i onak napola bistar, napol zamućen valja se sa slanom ribom u spiralnom gibanju, drži i govor neki, bar se meni gluhom tako činilo... al badave. Bog te mazo, mislim si, da to izvodi na Trgu u Zagrebu, skupilo bi se raje više nego kad nastupaju južnoamerički svirci i pivci. Lud narod! tješim se, luđi od bodula i bodulice, te se sjetim štosu kojeg je Lujo Lozica reko u nekom intevju-ju-ju... da kada bi došo brod po luđake u Lumbardu ne bi nikada mogo isploviti! Zač? Zato jer nitko ne bi ostao da ga odveže i doda posadi konop!

Dom Zdravih lavova!

Slijeduje Martekovo životno djelce! SUSRET S UMJETNICOM ANDREOM MUSOM (Akcija, dijalog, fotografiranje, put prema razglednici)... e, to je ona lijepa mlada slikarica s kojom sam ga ja upoznao, što sam već pisao, a Martek se dosjetio da bi njome remisirao antologijsku razglednicu lijepe slučajne prolaznice na Markovom trgu u Veneciji, al jednom smo se "svadili" jel Andrea za nas Smrt u Veneciji (tvrdio Ja misleći na Mannov pristup) ili Život u Splitu komentirao on moju prečicu na knjigu i istoimeni film, a zapravo mislimo si nekako analogno. Mi smo sada u godinama češnjak-boema Ljubičića i kozobradog kvazipisca Lendića, koji su takove divojke gnjavili požudom... Aber... wir sind BISTRIWIENERSCHULE DEČKI i ne padaju nam na um nikakove seksularije... Evo je, akcija počinje! Opet moram snimati, sad ne samo DVkamerom već i Martekovim fotoaparatom u kojem su slajdovi poradi buduće razglednice... haha, kada bi mnogi znatiželjnici znali gdje je akcija kolega bi imao duplo više publike nego Demur sa sardelama za 200 kuna... a sve

se zbiva također u srcu Splita, na Peristilu u poznatoj kavani Luxor. Dočekam i otpust, fala Bogu, pun mi je kufer snimanja, prošo voz kad sam bio klik-koman, došo voz kada nakon skoro neprospravane noći ne mogu da lumpujem. 3 Volta, teleći paprikaš s Martekom kog prozvah (ishodište imena je isto) MARTIN... (nakon susreta s Andreom... "Bože, ona nije samo lijepa, nego i vrlo pametna i darovita")... po filmu Martin va neblacima! I jedva dočekasmo krevet u obližnjem prenoćištu Slavija. I prespavali nas dvoje presicu: I tako nitko nije iz medija došao... a da odemo nas BISTRA tri dečka u Dom ZDRAVO LAVOVI???

Moj najbolji neprijatelj

@nimal
portal

Bernard Jan

Usprkos sofisticiranim vojnim tehnikama, početkom 21. stoljeća životinje su još na prvim linijama fronte, na ključnim mjestima ratnih operacija. No, one ne znaju ništa o Sadamu Huseinu, stoga i ne zaslužuju da ih se upliće u ljudske sukobe iz bilo kakvih poticaja i pobuda!

Napad na New York City i Washington, D.C. 11. rujna 2001. čini se već daleko iza nas, isto kao i reakcija američke politike da se obračuna s jednom od danas najvećih prijetnji miru u svijetu. Prvobitne nesuglasice između Amerike i njezinih saveznika, s jedne, i ostatka svijeta, s druge strane, oko vojne intervencije protiv terorističkih postrojbi i diktatorskih režima, također su već pomalo zaboravljene, a ozračje prividnoga mira – koje ni ubrzano naoružavanje Sjeverne Koreje nuklearnim arsenalom razornih moći nije pomutilo – opet je poput oštećenog ozonskog omotača okružilo Zemlju. Pojedinci, doduše, sa zebljom i dalje prate zbivanja na svjetskoj sceni, tražeći u knjigama proročanstava znak koji bi ukazao na početak trećeg svjetskog rata. No, golema većina populacije *Homo sapiensa*, zaokupljena osobnim bitkama preživljavanja ili pak grabeži, i dalje ne mari za mnoštvo lokalnih ratova koji pale i žare našim planetom. Kao da se oni vode negdje daleko u svemiru, a ne ovdje – u našem bliskom susjedstvu.

Samoživi, lakomi, oholi, bez ljubavi, bahati, oni zapravo i ne primjećuju da je treći svjetski rat za neke već odavno počeo. Rat, koji u svojoj perverziji i neshvatljivosti svake godine odnosi milijune života, iako, doduše, ne ljudskih.

Životinje marširaju u rat

Vojnici suvremenog doba koji strdavaju u tišini svojeg bola, patnje i anonimnosti su naši prijatelji i braća – životinje. Tako se, prema podacima objavljenima u knjizi *The Rose-Tinted Menagerie* autora Williama Johnsona (Heretic Books, 1990.), resus majmuni ubijaju iz neposredne blizine pucnjem u glavu i oči kako bi se usporedila učinkovitost ruskih i američkih metaka, dok se drugi spaljuju i osljepljuju u laserskim istraživanjima *Ratova zvijezda*. Dupini se seciraju kako bi se usavršili vojni sonari, a konji, ovce, psi, mačke, miševi i štakori doziraju se kemijskim i bakterijskim bojnim otrovima, bilo za usavršavanje istih ili za ispitivanje lijekova i protuotrova.

Samo u jednom istraživačkom centru Američkog zračnog zapovjedništva 4000 majmuna pilota osuđeno je na smrt u beskrajnim, nepotrebnim i apsurdnim pokusima. Ove žrtve se elektrošokovima treniraju upravljati simulatorima leta, pretakanju goriva u zraku i bombardiranju (!!). Da bi se ustanovilo mogu li se piloti u ratnim uvjetima nositi sa simptomima malaksalosti za vrijeme leta

kroz smrtonosne radioaktivne oblake, majmuni se ozračuju i, dok se bore sa strahovitom slabošću, s jedne, i elektrokucijom, s druge strane, opetovano šalju u fiktivne operacije bombardiranja neprijatelja.

Ovi pokusi najbolji su primjer znanstvenog istraživanja koji se posve oteo nadzoru, zaslijevivši etičke i duhovne vrijednosti društva u kojem živimo. Johnson ističe da su životinje pretvorene u ništa drugo doli *brojke*. Počevši od konjskih kočija drevnoga svijeta, preko Hanibala koji je tjerao konje preko Alpa kako bi se suprotstavio Rimskom carstvu, životinje su igrale ključnu ulogu u dugoj i mračnoj povijesti ljudskoga ratovanja. No, tek u prošlom stoljeću zloporeba životinja u vojne svrhe pokazala je pravu sliku svojeg povampirenog lica.

Maštovitost

U svojoj knjizi, Johnson nas dalje upoznaje s bizarnim idejama kojima su Amerikanci u, do sada najvećem, Drugom svjetskom ratu, pokušali slomiti svoje neprijatelje. Posluživši se *čovjekovim najboljim prijateljem*, izmislili su *pseće kamikaze* kako bi raznijeli njemačke oklopnjake. Štence su odvajali od njihovih majki i potom ih hranili isključivo ispod tenkova. Na bojištu bi se pse izgladnjivalo do krajnjih granica, a na leđa bi im se vezao eksploziv s antenom koja bi se u dodiru s podnožjem tenka aktivirala. U trenutku kad bi se pojavili njemački oklopnjaci, američki vojnici bi puštali gladne pse prema neprijatelju. Pojurivši pod tenkove u potrazi za hranom, raznijeli bi i tenk i sebe.

U OSS-u – prethodnici današnje CIA-e – bili su još maštovitiji. Kako mačka ima prirodno urođen strah od vode i sposobnost da se uvijek dočeka na noge, znanstvenici su na mačku stavili bombu i potom je vezali na podnožje lovačkog aviona. Prilikom poniranja na nacističke ratne brodove, mačku bi pustili. U očajničkom pokušaju da izbjegne vodu, životinja bi gotovo sa stopostotnom sigurnošću navodila bombu prema palubi neprijateljskog broda. Koliko su se ovi pokusi doista pokazali uspješnima? Ne baš previše, s obzirom na to da su se mačke onesvijestile mnogo prije nego što bi stigle do mete.

Treći svjetski rat

Ni iduće godine nisu donijele ništa bolje za životinje. Milijuni njih postali su žrtvama Trećeg svjetskog rata. Johnson nadalje razotkriva kako su, početkom šezdesetih, znanstvenici počeli eksperimentirati na kitovima i drugim morskim sisavcima. Američka mornarica lansirala je 1960. tajni projekt dupina kako bi otkrila može li se glatka fizionomija ovih životinja primijeniti u dizajniranju podmornica, podvodnih projektila i torpeda. Program se uskoro pretvorio u još ozloglašenije istraživanje u kojem su dupine trenirali da prikvače eksploziv i uređaje za prisluškivanje na neprijateljske brodove i podmornice ili pak da vade oružje s dna oceana.

Godine 1972. američka je mornarica razvila tajni program *ratnika dupina* za čuvanje strateški važne vijetnamske luke od ulaska neprijateljskih ljudižaba. Johnson slikovito opisuje kako bi, nakon što bi otkrila neprijateljskog ronioca, istrenirana životinja skinula

roniocu s lica masku i peraje, strgnula dovode zraka i naposljetku *ga zarobila za daljnje ispitivanje*. Neke dupine su obučavali i da ubiju tako što im je nož bio pričvršćen za peraje i njušku, a kasnije su bili opremljeni i velikim potkožnim injekcijama napunjenima komprimiranim ugljik-dioksidom koji bi, zabijen u čovjeka-žabu, raznio žrtvu.

Vježbe ubijanja

William Johnson nije jedini koji se pozabavio pitanjem zlorabice životinja u vojne svrhe. Na Internet stranicama PETA-e (People for the Ethical Treatment of Animals) doznajemo da dupini nisu bili jedine žrtve Vijetnamskog rata. Amerikanci su, osim vlastitih trupa, poslali u Vijetnam i oko 5000 pasa od kojih se samo oko 200 vratilo kući. Neki su ubijeni u akciji, dok je američka vojska, na svoju vječnu sramotu, ostatak pasa ostavila da se *brinu* sami za sebe. Na Srednjem istoku koristili su kokoši i golubove kao primitivan način otkrivanja otrovnih plinova, unatoč tome što su vojnici imali suvremenu opremu za detektiranje kemikalija!

Prema PETA-inim informacijama, kako bi savladali *vještine preživljavanja*, od američkih vojnika također se traži/lo da ubijaju domaće životinje tijekom obuke. Kao dio *vježbi dobavljanja hrane u slučaju nužde*, koristili su ruke, kamenje i tupe predmete na pilićima, zečevima, kozama i zmijama. Životinje korištene u ovim vježbama umirale su dugo i u mukama nakon što su bile umlaćene, zadavljene ili bi im bila odrubljena glava. Primjerice, jedan vojni udžbenik podučava vojnike da ubiju kokoš tako da joj *stave glavu ispod čvrstog štapa, objema nogama stanu na krajeve štapa i povlače jako sve dok joj glava ne otpadne*. Procjene otkrivaju zastrašujuć podatak da se samo u SAD-u više od 10.000 životinja godišnje ubije u vojnim vježbama dobavljanja hrane! Vojnici obično svoje životinje nose u rancu nekoliko dana prije nego što ih ubiju ili ih odvoze u šume gdje ih se *oslobađa*, a zatim ponovo *zarobljava*. Vojska ove vježbe opravdava tvrdnjom da su one nužan dio pripremanja trupa, no PETA upozorava da je istina ipak drukčija. Takve vježbe vojnike ne uče važnim vještinama preživljavanja u životno opasnim situacijama i u vojnim akcijama, jer vojnici ne vježbaju ubijanje i učinkovitost u borbi na ljudima, nego na nemoćnim životinjama.

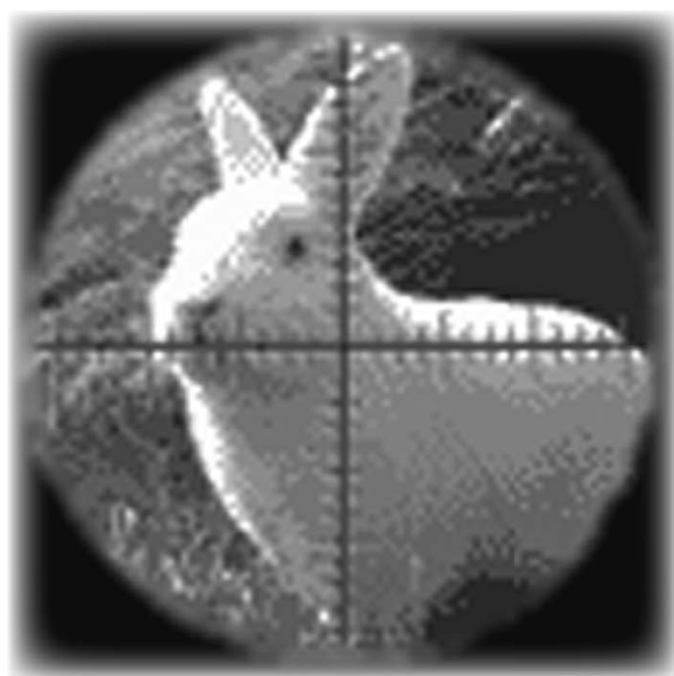
G.I. životinje

Možemo se zapitati kako su zapravo inteligentne i po prirodi prema čovjeku prijateljski raspoložene životinje postale ubojice ljudi, jer je opće poznato da životinje nisu u stanju odlučiti je li rat potreban ili nije? Johnson odgovara – u *ljudskoj intervenciji*; električnim podražajima na središta bola i ugođe u mozgu, životinju se potiče na agresivno ponašanje nakon čega je se nagrađuje.

Žalosnoj priči o ratovanju ovdje još nije kraj. U svojoj knjizi Johnson nemilosrdno ide dalje i navodi kako su se vojni dupini početkom osamdesetih koristili za miniranje nikaragvanske luke, jer dupini mogu *sijati* mine i do stotinu puta brže od najelitnijih ljudižaba. Osim toga, dupine su regrutirali i kao *pasivne* modele u laboratorijskom istraživanju jer je tajna dupinskog sonara intrigirala vojne znanstvenike više od dva desetljeća. Njihova sposobnost da *vide zvukom* daleko je nadmašivala najmoderniju radarsku opremu, što je rezultiralo smrću nekoliko tisuća dupina i godišnjim budžetom u SAD-u od više od milijun dolara. Osim toga, dupini i tuljani korišteni su i za otkrivanje mina u Perzijskom zaljevu.

Na jednake načine i s istom svrhom životinjama se manipulira i u suvremenim ratovima. U travnju ove godine, izvještavajući o američko-iračkom ratu, novinarka *Associated Pressa* Siobhan McDonough navodi niz primjera kako su američke trupe iskoristavale životinje u napadu na Irak. U bitkama ravnopravno s ljudima sudjeluju kokoši, golubovi, tuljani, dupini, psi i konji. Psi, osim upozoravanja trupa i prenošenja poruka, služe i za otkrivanje mina. Kokoši i golubovi opet se koriste za detektiranje mogućeg iračkog kemijskog napada. Koalicijske snage također su koristile dupine za otkrivanje podvodnih mina u iračkoj luci Umm Qasr, koju kontroliraju Britanci, dok tuljani u Perzijskom zaljevu *zarobljavaju* neprijateljske ronioce i *isporučuju* vojno naoružanje u ocean.

Ne možemo se ne složiti s navedenim izvorima u tvrdnji da životinje ne znaju ništa o ovakvu obliku borbi i ubijanja i da im nije mjesto na bojnopolju. Dennis Showalter, profesor povijesti na sveučilištu u Coloradu, smatra da bi bez životinja, povijesno gledajući, ratovi kakve poznajemo bili nepoznati. Usprkos sofisticiranim vojnim tehnikama, početkom 21. stoljeća životinje su još na prvim linijama fronte, na ključnim mjestima ratnih operacija. One ne znaju ništa o Sadamu Huseinu, stoga i ne zaslužuju da ih se upliće u ljudske sukobe iz bilo kakvih poticaja i pobuda! Kako su životinje dale brojne žrtve u prošlim ratovima, vrijeme je da ih se zauvijek izuzme iz modernih ratova. ■

Protiv lamsovih pokusa

Snježana Klopota

Prvoga dana prosinca Prijatelji životinja održali su u Zagrebu prosvjed protiv Iamsa, poznatog proizvođača hrane za kućne ljubimce. Aktivisti u zatvoreničkim odijelima, s maskama pasa i mačaka, nagurali su se u kaveze kako bi ukazali na patnje, zanemarivanje i ubijanje životinja u okrutnim "prehrambenim" pokusima koje provodi Iams. Aktivisti su također držali natpise "Zaustavite Iamsove pokuse na životinjama", pozivajući građane na bojkot Iamsove hrane za pse i mačke. Iams proizvodi i hranu *Eukanuba*, a u vlasništvu je multina-

cionalne kompanije Procter & Gamble, čiji se proizvodi (*Ariel, Tide, Lenor, Head & Shoulders, Pantene, Pampers, Always, Alldays, Max Factor make up, Oil of Olay, Old Spice...*) testiraju na životinjama, uzrokujući im velike patnje i bolnu smrt. Prosvjed je organiziran u suradnji s PETA-om, najvećom svjetskom organizacijom za životinjska

prava, kao dio međunarodne kampanje protiv Iamsa diljem Europe i Sjeverne Amerike.

Reklame i istina

U tajnoj PETA-inoj istrazi prošle i početkom ove godine otkriveni su užasni uvjeti Iamsova laboratorija u Sjedinjenim Državama. Psi koji veselo skaču po livadama u Iamsovim reklamama za pseću hranu daleko su od pasa u laboratorijima koji provode Iamsova prehrambena ispitivanja. U laboratoriju je uništeno 27 od 60 pasa, koji su prošli invazivnu proceduru rezanja mišića, dok su drugi umrli od bolesti koje nisu bile liječene, usprkos Iamsovu obećanju da u njihovim pokusima nijedna životinja neće biti

namjerno ubijena. Ni ostali Iamsovi postupci nisu manje jezivi. Tajni istražitelj iz austrijskog laboratorija svjedoči kako su životinje koje koristi vivisektor, navodno ga je platio Iams, redovito izudarane i pretučene. Neposredno prije odlaska PETA-ine istražiteljice direktor laboratorija naredio je da se svim psima kirurški odstrane glasnice kako ga ne bi uznemiravalo njihovo očajničko lajanje. PETA-ina istražiteljica je u deset mjeseci boravka u Iamsovu laboratoriju čula priče radnika o psima koji leže mrtvi u svojim kavezima, kao i o mačiću koji je živ bačen u odvod. U ljetnim mjesecima psi su izloženi vrućini i zagušljivosti, a zimi hladnoći. U malim kavezima skrivaju se preplašene, nesocijalizirane životinje, zatvorene i po sedam godina, bez mogućnosti kretanja i igre. Zbog usamljenosti i dosade životinje postaju psihotične i stalno hodaju u krug.

Licemjerje proizvođača

Osim zanemarivanja njihovih socijalnih potreba, psima se ne osigurava ni veterinarska skrb, pa boluju od neliječenih infekcija uha, ozlijeđenih šapa, pokvarenih zubi. Pse sa slomljenim kostima radije ubijaju nego liječe. Nakon rezanja velikih komada mišića iz bedara psi se rutinski bacaju na hladan betonski pod. U jednoj studiji pse prisilno hrane biljnim uljem kroz cjevčicu koja im je umetnuta u grlo.

Kirurške zahvate izvode nedovoljno obrazovani veterinarski tehničari, bez iskustva. PETA-ina istražiteljica snimila je predstavnike Iamsa koji su posjetili laboratorij, vidjeli tužne i uznemirene životinje u užasnim uvjetima – i nisu poduzeli ništa. Zanemarili su čak i njezine molbe da daju psima daske za spavanje i igračke te da im pruže prijeko potrebnu socijalizaciju. Kad je PETA objavila ove dokaze, Iamsovi dužnosnici su lagali kako nisu bili upoznati s uvjetima u laboratorijima koje su redovito posjećivali njihovi zaposlenici! Iams je tada prekinuo veze s laboratorijem. No, Iams i njegov vlasnik, Procter & Gamble, i dalje posluju s desecima vanjskih laboratorija, čiji uvjeti vjerojatno nisu ništa bolji od onih koje je PETA istražila. Znakovito je da Iams također provodi ispitivanja na psima i mačkama u vlastitu postrojenju i da ne dopušta predstavnicima PETA-e da ga posjete. Prijatelji životinja upozoravaju da psi i mačke u Iamsovim pokusima, poput naših kućnih ljubimaca, zaslužuju društvo, igru, poticajnu okolinu i pravo da ne budu mučeni u nepotrebnim bolnim pokusima. Stoga naglašavaju potrebu da se nove vrste hrane za kućne ljubimce testiraju kod kuće, a ne na usamljenim psima i mačkama u kavezima nekog laboratorija koji se skriva od javnosti. Više informacija potražite na Internet stranici PETA-e IamsCruelty.com.

Infokatedra škola informatike

NAUČITE SLATI POŠTU NA PRAVILAN NAČIN

info@infokatedra.hr

- Verificirani programi sa upisom u radnu knjižicu
Knjigovodstveni administrator
Računalni operator - osposobljavanje
Računalni operator - usavršavanje

- Osnovni i napredni informatički seminari
- Grafički i Web seminari
- Programerski seminari
- Poslovni seminari - daktilografija

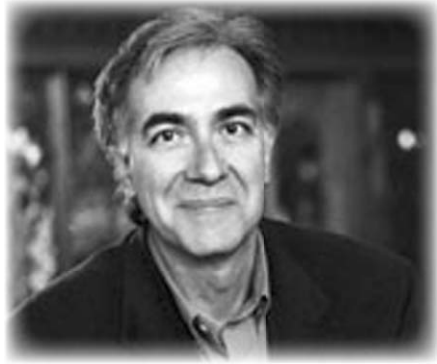
www.infokatedra.hr
info@infokatedra.hr
Gundulićeva 40
Zagreb
Tel: 01 48 40 064

Sjedinjene Američke Države

Književna nagrada National Book Award

UNew Yorku je 20. studenoga dodijeljena književna nagrada National Book Award. Jedan od ovogodišnjih dobitnika je i američki autor Stephen King, kojemu je uručena medalja za doprinos američkoj književnosti – što je u javnosti izazvalo burne reakcije kritičara i ostalih literata koji su izjavili da je prestižnu američku književnu nagradu, najznačajniju nakon *Pulitzera*, posve neprimjereno dobio upravo autor horor romana. Oglasio se čak i profesor književnosti Harold Bloom sa Sveučilišta Yale. King je nagradu primio i u ime drugih popularnih pisaca bestselera poput Johna Grishama i Elmorea Leonarda koji nisu ovjencani takvim velikim priznanjem. Na ceremoniji dodjele nisu ga se dojmile kritike: “Znam kako se osjećaju, no to nije nužno ono što osjećaju svi drugi”, a u svojem je govoru istaknuo da nema razumijevanja za one koji nikada nisu pročitali nijednu knjigu Johna Grishama, Toma Clancyja ili Mary Higgins Clark. King je ujedno autorima

Carlos Eire

C.K. Williams

Arthuru Milleru i Phillipu Rothu predbacio da su se udaljili od vlastite kulture.

Dobitnica priznanja National Book Award 2003. u kategoriji fikcionalne književnosti je Shirley Hazzard za roman *The Great Fire*, čija se radnja odigrava nakon Drugoga svjetskog rata na Dalekom istoku. Hazzard je rođena u Australiji, živi i radi u New Yorku, a nagrađena knjiga joj je prvo objavljeno fikcionalno djelo nakon više od dvadeset godina. Autorica je triju drugih romana, od kojih su dva također bila nominirana za National Book Award: *The Bay of Noon* (1971.) i *The Transit of Venus* (1981.). Objavila je dvije zbirke priča i nekoliko nefikcionalnih djela, uključujući i memoare *Greene on Capri*.

Nagrada za poeziju uručena je Amerikancu C.K. Williamsu za njegovu najnoviju zbirku pjesama naslovljenu *The Singing*. Autor je rođen 1936. u Newarku, New Jersey, od 1960. piše poeziju i od tada je objavio brojna djela među kojima se ističe zbirka *Repair* koja je 1999. bila nominirana za isto ovo priznanje.

Williams predaje kreativno pisanje na Sveučilištu Princeton.

Memoari kubanskog autora Carlosa Eire *Waiting for Snow in Havana: Confessions of a Cuban Boy* nagrađeni su nagradom u kategoriji nefikcionalne književnosti. Autor u svojoj knjizi otkriva egzotičnu, magičnu Kubu i ekscentričnu obitelj (njegov otac vjeruje kako je u prošlome životu bio kralj Louis XVI.), a njegovo idilično i privilegirano djetinjstvo u Havani završilo je s početkom Castrove revolucije. On je bio jedan od 14.000 djece koja su bila deportirana u Ameriku bez roditelja, a knjiga je kronika njegova života prije i nakon dolaska u SAD. Osobna priča autora ujedno je i meditacija o gubitku i patnji, iskupljenju i ponovnom rođenju. Carlos Eire od jedanaeste godine živi u Sjedinjenim Državama, trenutačno je profesor povije-

Shirley Hazzard

Stephen King

sti i vjerskih studija na Sveučilištu Yale. Stručnjak je za područje vjerske reformacije i spiritualizam u modernoj Europi i autor je knjiga *From Madrid to Purgatory: The Art and Craft of Dying in Sixteenth Century Spain* i *War Against the Idols: The Reformation of Worship From Erasmus to Calvin*. Koautor je knjige *Jews, Christians, Muslims: A Comparative Introduction to Monotheistic Religions*.

Polly Horvath dobitnica je nagrade u kategoriji za mlade čitatelje i to za roman *The Canning Season*. Autorica je pet knjiga za mladež, uključujući i knjigu *The Trolls* koja je 1999. bila nominirana za National Book Award. Rođena je u saveznoj državi Michigan, a prije nego se posvetila pisanju studirala je ples u Torontu i New Yorku.

Polly Horvath

Književna nagrada dodjeljuje se uz iznos od deset tisuća američkih dolara. ▣

Gioia-Ana Ulrich

Španjolska / Njemačka

Umro umjetnik Víctor Mira

Slikar i kipar Víctor Mira, jedan od najrenomiranijih španjolskih suvremenih umjetnika, oduzeo si je život 17. studenoga. Pedesetčetverogodišnji Španjolac bacio se pod željeznicu nedaleko Münchena, grada u kojemu je živio. Nekoliko sati prije u njegovu je njemačkome stanu uslijed požara uništen velik broj njegovih umjetničkih djela.

U veljači ove godine Mira je na međunarodnom umjetničkom sajmu ARCO u Madridu proglašen najboljim živućim španjolskim umjetnikom. Rođen je u Saragossi, a slavu je stekao prije svega svojim apstraktnim slikama i skulpturama koje je smatrao razračunavanjem sa smrću. Križevi i mrtvačke glave osnovni su motivi u njegovim radovima. Neki kritičari čak ga smatraju nasljednikom Francisca de Goye. U svojoj se domovini osjećao neshvaćenim, napustio ju je još daleke 1968. godine u vrijeme Francove diktature,

a posljednjih je godina živio na relaciji Saragossa – München – New York. Mira se također probio kao pisac i dramatičar. Njegova posljednja knjiga *En España no se puede dormir* (*U Španjolskoj se ne može spavati*) objavljenja je 2001., a u njoj je uz ostalo komentirao i pogrešne interpretacije njegovih umjetničkih djela i njegove ličnosti. Njegovi su radovi izloženi u Njemačkoj, Španjolskoj i SAD-u, a trenutačno mu Saragossa priprema *hommage*. ▣

Belgija / Francuska

Belgijsko-francuska godina Rubensa

Gradovi Antwerpen i Lille s nekoliko će velikih izložbi sljedeće kalendarske godine odati počast slavnome flamanskom baroknom slikaru Peteru Paulu Rubensu (1577.-1640.). Velika retrospektiva slikarskoga genija pod naslovom *Univerzalni Rubens*, na kojoj će biti predstavljeni njegovi radovi iz cijeloga svijeta, bit će otvorena od 6. ožujka do 13. lipnja 2004. u Lilleu. Osim slika bit će izloženi i zidni tepisi te dekoracije za dvorane u kojima se održavaju svečanosti izrađeni prema nacrtima flamanskoga slikara. Izložba u Palači lijepih umjetnosti u Lilleu omogućit će otkrivanje novih aspekata jednoga od najslavnijih slikara svih vremena, naglašeno je tijekom prezentacije programa belgijsko-francuske godine Rubensa.

U flamanskoj metropoli Antverpenu u okviru jedne izložbe slikar će istodobno biti predstavljen kao strastveni sakupljač. On se nije zanimao samo za umjetnost Tintoretta, Tiziana ili Breughela, nego je bio i sakupljač antiknih novčića i vaza. Veliki dio njegove zbirke moći će se razgledati od 6. ožujka do 13. lipnja u njegovu muzeju, tzv. Rubensovoj kući u Antverpenu. Osim ove izložbe, u istome gradu bit će otvorena izložba slika *Od Delacroixa do Courbeta* koja će pokazati Rubensovu značajnu ulogu za “razvoj boja” kod mlađih umjetnika. A od 8. svibnja do 1. kolovoza antverpenski Muzej za lijepe umjetnosti posvetit će se flamanskom pejzažnom slikarstvu, u čije vrhunce pripadaju i Rubensova umjetnička djela.

Ostala predstavljanja u Antverpenu, na kojima posjetitelji mogu ući u trag Rubensovu slikarskome geniju, bave se rekonstruiranom knjižnicom umjetnika i njegovim ilustracijama knjiga. Rasprostranjenim grafikama, nastalima po uzoru na njegova remek-djela, Rubens se zapravo poslužio kao domišljatim “marketingom” za širenje svoje umjetničke slave. ▣

Preživljavanje diskriminacije

THE TWENTY SECOND WORLD CONFERENCE
INTERNATIONAL LESBIAN AND GAY ASSOCIATION
MANILA, PHILIPPINES

Jelena Pošćić

Transrodna konferencija počela je tako što je sudionicama/ima za sastanak bila osigurana jedna hotelska soba s krevetom, čime se, nažalost, opet potvrdio doseg progresivnosti lezbijskog i gej pokreta u odnosu na transrodnu populaciju

U povodu 22. svjetske konferencije ILGA-e, od 11. do 18. studenoga, Manila, Filipini

U Manili, na Filipinima, od 11. do 18. studenoga održala se svjetska konferencija ILGA-e – International Gay and Lesbian Association, međunarodne gej i lezbijske organizacije, koja je ove godine obilježila 25. godišnjicu postojanja i održala svoju 22. svjetsku konferenciju. Bio je to i iznimno važan događaj s obzirom na činjenicu da se međunarodna konferencija takve vrste prvi put održala na tlu Azije.

O marginalizaciji i represiji

Pretkonferencijski dio konferencije, Međunarodna LBT ženska konferencija, održan je na temu *Prevladavanje patrijarhata: utvrđivanje naših strategija*, unutar kojeg su se otvorile rasprave o statusu lezbijki, biseksualnih i transrodnih žena u sindikatima, miješanim LGBT organi-

zacijama, ženskim organizacijama, organizacijama koje se bave AIDS-om i sl., kršćanstvu i homofobiji, ženskom zdravlju u homofobičnom društvu, ženskoj seksualnosti, lezbijskom seksu te monogamiji kao heteroseksističkoj normi.

Sudionice tog pretkonferencijskog dijela su bile feministice, uglavnom iz azijskih zemalja, koje su u svojim izlaganjima govorile o represivnim konceptima i politikama društava u kojima žive ukazujući na opću marginalizaciju žena te teške oblike represije prema lezbijkama, biseksualnim i transrodnim ženama. S druge strane, bilo je zanimljivo upoznati rad feminističkih aktivistica, lezbijki koje se bore za svoja prava i rade na osnaživanju LBT žena u Zimbabveu, na Šri Lanki, Indoneziji, Fijiju, Indiji i Filipinima.

Surova stvarnost

U sjeni ženske moći, dok smo mi učile samoobranu, transrodna konferencija je počinjala. Počela je tako što je sudionicama/ima za sastanak bila osigurana jedna hotelska soba s krevetom, čime se, nažalost, opet potvrdio doseg progresivnosti lezbijskog i gej pokreta u odnosu na transrodnu populaciju.

Nakon dva pretkonferencijska dana, počeo je glavni konferencijski dio *Preživljavanje diskriminacije, slavljenje nas samih*. Radilo se na razvijanju strategija za suradnju s Ujedinjenim narodima, uključujući i Brazilsku rezoluciju kojom je u travnju 2003. brazilska delegacija pri Povjerenstvu za ljudska prava

Ujedinjenih naroda predstavila povijesnu i neočekivanu rezoluciju kojom se zabranjuje diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije te se raspravljalo o lobiranju za dodavanje rodnog identiteta u tu rezoluciju. Nanizao se široki spektar izlaganja i radionica na različite teme poput pitanja žena u LGBT pokretu; muškarci i diskriminacija; pitanja transrodnih osoba; LGBT mladi i diskriminacija u školama; rod, zdravlje i AIDS; pitanja biseksualnih osoba. Uz samo sudjelovanje u raznim raspravama i radionicama, također sam imala priliku držati dvije radionice koje su se ticale situacije LGBT populacije u srednjoj i istočnoj Europi te seksualne politike i pokreta za socijalnu pravdu.

Važan dio konferencije bio je posvećen pitanjima vezanim uz azijske zemlje i njihova osnaživanja u borbi za prava seksualnih manjina. Strategije regionalne suradnje razrađivale su se na posebnim regionalnim sastancima.

Imale/i smo priliku pogledati film *Dangerous living* koji oslikava surovu stvarnost gejeva i lezbijki u mnogim afričkim i azijskim zemljama gdje su uglavnom prisiljeni živjeti u potpunoj anonimnosti i svakodnevno su izloženi brutalnom nasilju i smrti.

Temelj za budućnost

Završnim govorom Claudia Roth, članica parlamenta i povjerenica za ljudska prava Njemačke kritički se osvrnula na ulogu zapadnog kolonijalizma koji je sa sobom donio striktnu norme i zakone o

progonu homoseksualnih osoba te pozvala na osvješćavanje te odgovornosti.

Unutar kulturnog dijela konferencije kojem smo prisustvovali, prikazana je i lezbijska kazališna predstava *Stop kiss*, koja se redovno izvodi u kazalištu u Manili. To je prva eksplicitna lezbijska predstava koja se prikazuje javno, a uspjela je opstati usprkos kritikama dijela javnosti.

Bitno je spomenuti da se ovakva konferencija može održati samo u pet država u cijeloj Aziji. Održavanje ove konferencije u Aziji je bio važan korak za samoosnaživanje LGBT populacije u Aziji, što je temelj budućeg lobiranja i aktivističkog djelovanja u vezi s pitanjem seksualnih i rodnih manjina u tim zemljama.

Kontra i Iskorak su na ovoj konferenciji primljeni u članstvo ILGE, kao i regionalne grupe s kojima surađujemo Q BIH i Labris Beograd. Sljedeća ILGA World konferencija održat će se 2005. u Genevi, gdje će naglasak biti na lobiranju međunarodnih tijela koja se bave zaštitom ljudskih prava. ☐

General Tribune
SLOBODA NARODU!

MARIJA T., 37 g., 22.01.2003. • VERONIKA H., 75 g., 14.02.2003. • VESNA M., 61 g., 24.03.2003. • DRAGICA P., 49 g., 07.04.2003. • RUŽA B., 52 g., 25.04.2003. • NADA P., 54 g., 06.05.2003. • SVJETLANA S., 62 g., 03.06.2003. • MIRELA K., 71 g., 18.07.2003. • KATICA K., 65 g., 16.09.2003. • LUCIJA V., 58 g., 03.01.2003. • VERA K., 54 g., 16.01.2003. • ŠTEFANIJA M., 55 g., 19.02.2003. • DRAGICA L., 31 g., 16.04.2003. • SNJEŽANA H., 72 g., 25.09.2003. • MIHAELA D., 80 g., 18.04.2002. • ESTER Ž., 65 g., 04.06.2002. • VERICA F., 40 g., 09.07.2002. • MARIJA M., g., 28 g., 13.09.2003. • RENATA R., 66 g., 04.11.2002. • LIDIJA T., 48 g., 11.11.2002. • DIJANA Š., 62 g., 29.11.2002. • VESNA V., 63 g., 16.01.2002. • NARCISA K., 67 g., 06.02.2002. • ANICA N., 51 g., 22.03.2002. • MARA A., 37 g., 04.04.2002. • BARICA J., 52 g., 22.04.2002. • MILKA T., 43 g., 19.05.2002. • KADA M., 65 g., 21.06.2002. • ZLATA K., 39 g., 06.07.2002. • ZVJEZDANA R., 77 g., 31.07.2002. • NEVENKA F., 47 g., 11.09.2002. • ESMA M., 58 g., 20.11.2002. • MELITA M., 75 g., 12.12.2002. •

ZAŠTO SU NIJEME? ZAŠTO IH NEMA?

Nasilje nad ženama je **ZLOČIN**. Kakva je **KAZNA**?

Regionalna kampanja 16 dana aktivizma protiv nasilja nad ženama 2003.

Ženska mreža Hrvatske